

162743

T.C.

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI
VE
FİNANSAL KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
AYSUN DANIŞMAN

DANIŞMAN

PROF. DR. ÖMER GÜRKAN

EYLÜL - 2005

MUĞLA

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI
VE
FİNANSAL KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

Hazırlayan: Aysun DANIŞMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07.10.2005

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 30.09.2005

Tezin Danışmanı: Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ali İhsan KARAALP

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU

İmza:

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

Eylül – 2005

MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları ve Finansal Krizlerin Yoksullaşmaya Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.30. / .09. / 2005

Aysun DANIŞMAN

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFASI : 160

TEZİN KONUSU (KONULARI)

- 1- Yoksulluk
- 2- Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri
- 3- Yoksulluğun Nedenleri
- 4- Finansal Kriz Türleri ve Modelleri
- 5- Finansal Serbestleşme ve Kriz İlişkisi
- 6- Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları ve Profili
- 7- Yaşanan Finansal Krizlerin Yoksullaşmaya Etkileri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER

- 1- Yoksulluk
- 2- Finansal Krizler
- 3- Krizlerin Sosyal Etkileri

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER

- 1- Poverty
- 2- Financial Crises
- 3- The Social Impacts of Crises

1. Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
2. Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası:

Tarih: 30/09/2005

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün/...../2005 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin 23.maddesine göre, İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Aysun DANIŞMAN'ın "Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları ve Finansal Krizlerin Yoksullaşmaya Etkileri" adlı tezini incelemiş ve aday 30/09/2005 tarihinde saat 10.00.'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra60..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN
(İmza)

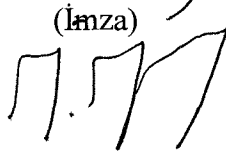

Prof. Dr. Ali İhsan KARAALP
(İmza)

Üye

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU

(İmza)

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, finansal serbestleşme sonrasında Türkiye’de yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinin yoksulluk üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaçla, 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir Tüketim Harcamaları Anketleri kullanılmış ve minimum gıda sepeti, temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve medyan geliri yarısı yaklaşımına göre yoksulluk sınırları hesaplanmıştır. Ayrıca, gini katsayısı hesaplanmış ve Türkiye’de 1994 ve 2001 yılları arasında yoksulluğun boyutlarının ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, 1994 ve 2001 Halkı Gelir Tüketim Harcamaları Anketleri verilerinden frekans dağılımları yardımıyla yoksul kesimin hane halkı büyüklüğü, yaş kompozisyonu, hane halkı reisinin eğitim durumu, çalıştığı sektör, işteki durumu ile yoksulluğu arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Çalışmada son olarak, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin enflasyon, negatif ekonomik büyüme oranları ve işsizlik kanallarıyla yoksul kesim üzerinde yarattığı olumsuz etkiler tespit edilerek, bu etkiler sonucunda krizlerin yoksulluğu arttırdığı ve derinleştirdiği belirlenmiştir. Devletin ise, yoksullukla mücadelede etkin politikalar geliştiremediği ve uyguladığı politikalar ile en alt gelir grubu ile en üst gelir arasındaki farkın açılmasına neden olduğu, yapılan analizlerle ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

The purpose of this study is to present how the 1994 and 2001 economic crisis following financial liberalization affected poverty in Turkey. In this pursuit, Household Income Consumption Surveys for 1994 and 2001 have been used and parameters of poverty have been calculated according to minimum food requirements, basic needs and semi-median income approaches. In addition, by calculating the gini coefficient the study has revealed that the extent of poverty has increased and the inequality in income distribution in Turkey has intensified between 1994 and 2001. Also, by deriving the frequency distribution from the Household Income Consumption Surveys in 1994 and 2001, the study exposes the relationship between poverty and working conditions as well as the education level of the head of the household, his/her employment sector, the size and the age composition of the household for the poverty struck segments in Turkey. Finally the research concludes that poverty has increased and deepened as a result of the negative impact of the 1994 and 2001 crisis, with respect to inflation, negative economic growth rates and increasing unemployment. The state has not generated effective policies to combat poverty and the policies implemented resulted in the expansion of the gap between the high-income and low-income segments of the society.

ÖNSÖZ

Yoksulluk, hem dünyada hem de ülkemizde boyutları ve derinliği her geçen gün artan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten var olan yoksulluk sorununun boyutları, özellikle 1980 sonrasında uygulamaya konulan finansal serbestleşme politikaları sonrasında yaşanan derin krizlerle daha da artmaktadır. Bu süreçte, yoksulluğun sadece boyutlar değil, derinliği de önem kazanmaktadır. En dipte bulunan yoksulların durumu giderek kötüleşmekte ve dibe itilen yoksulların sayısında da artış olmaktadır.

Bu çalışma, sözü edilen durumun önemini ve yoksullukla en etkili mücadeleyi verebilecek olan kamunun başarısızlığını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Tez çalışmam boyunca bana tavsiye ve yardımlarda bulunan danışmanım Sayın Prof. Dr. Ömer GÜRKAN'a teşekkür ederim. Ayrıca, her aşamadaki yardımlarında dolayı Sayın Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU'na ve Araş. Gör. Mehmet AVCI'ya teşekkür ederim

İÇİNDEKİLER	I – IV
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	V – VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK:

KAVRAM, ÖLÇÜM, NEDENLERİ VE DÜNYADA YOKSULLUK

1. YOKSULLUK KAVRAMI VE İKTİSAT EKOLLERİNDE YOKSULLUK	3
2. FARKLI KRİTERLER AÇISINDAN YOKSULLUK TANIMLAMALARI	6
2.1. Mutlak Yoksulluk	6
2.2. Göreli Yoksulluk	8
2.3. Objektif-Subjektif Yoksulluk	9
2.4. İnsani Yoksulluk	11
2.5. Kırsal Yoksulluk	13
2.6. Kentsel Yoksulluk	14
2.7. Kronik – Geçici Yoksulluk	15
2.8. Cinsiyete Bağlı Yoksulluk (Gender Poverty)	18
3. YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİ	20
3.1. Yoksulluk Sınırının Belirlenmesi	20
3.1.1. Alınması Gereken Minimum Kalori Miktarı Yaklaşımı	21
3.1.2. Temel Gereksinimler Yaklaşımı	22
3.1.3. Gıda Oranı Yöntemi	22
3.1.4. Ortalama Ya Da Medyan Gelirin Yarısı Yaklaşımı	23
3.1.5. Harcamaların Besin Gruplarına Ayrıştırılması Yaklaşımı	23
3.1.6. Leyden Yoksulluk Sınırı	24

3.2. Yoksulluk Endeksleri	24
3.2.1. Kafa Sayısı Endeksi (Head - Count Ratio)	25
3.2.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Ratio)	26
3.2.3. Aksiyomlara Dayanan Yoksulluk Endeksleri	27
3.2.3.1. Aksiyomlar	28
3.2.3.1.1. Tekdüzelik Aksiyomları (Monotonicity Axioms)	28
3.2.3.1.2. Aktarma Aksiyomları (Transfer Axioms)	29
3.2.3.1.3. Odak Aksiyomları (Focus Axioms)	31
3.2.3.1.4. Duyarlılık Aksiyomları (Sensitivity Axioms)	31
3.2.3.2. Genelleştirilmiş Yoksulluk Açığı Endeksleri	33
3.2.3.2.1. Sen Endeksi	33
3.2.3.2.2. Kakwani Ve Thon Endeksi (The Kakwani And Thon Index)	35
3.2.3.2.3. Foster- Greer- Thorbecke Endeksi	36
4. YOKSULLUĞUN NEDENLERİ	37
4.1. Bozuk Gelir Dağılımı	39
4.2. Makro Ekonomik İstikrarsızlık	41
4.3. Vergi Politikası Ve Transferler	43
4.4. İş Gücü Piyasaları	44
5. DÜNYADA YOKSULLUK	45
5.1. Dünyada Yoksulluğun Boyutları	46

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL KRİZLER:

KAVRAM, TEORİ VE YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

1. FİNANSAL KRİZ KAVRAMI VE İKTİSAT EKOLLERİNDE KRİZ	55
2. FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ VE MODELLERİ	62
2.1. Finansal Kriz Türleri	62
2.1.1. Para (Currency) Krizi	62
2.1.2. Bankacılık Krizleri	64
2.1.3. Dış Ödemeler Dengesi Krizi	67
2.2. Kriz Modelleri	69
2.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri	69
2.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri	70
2.2.3. Yeni Nesil Kriz Modelleri	71
3. FİNANSAL SERBESTLEŞME - KRİZ İLİŞKİSİ	73
4. FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASINDA YAŞANAN KRİZLER	78
4.1. Finansal Serbestleşme Sonrasında Türkiye’de Yaşanan Krizlere Genel Bir Bakış	79
4.1.1. 1994 Krizi	83
4.1.2. Kasım 2000 Ve Şubat 2001 Krizleri	84
5. FİNANSAL KRİZLERİN ÖNCÜ GÖSTERGELERİ	89
5.1. Türkiye Ekonomisindeki Finansal Kriz Göstergeleri	91
5.1.1. Cari İşlemler	92
5.1.2. Para İkamesi	93
5.1.3. Merkez Bankası Rezervleri	93
5.1.4. Gecelik Faiz Oranları Ve Döviz Kurları	94

6. KRİZLERİN YOKSULLARI ETKİLEME KANALLARI	95
6.1. Krizlerin Sosyal Etkileri	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI, PROFİLİ VE FİNANSAL KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK	102
1.2. Türkiye'de Yoksulluk Üzerine Yapılmış Çalışmalar	102
1.3. Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorununun Analizi	104
1.3.1. Kullanılan Veri Kaynağı	104
1.3.2. Yoksulluk Sınırı Tanımlamalarında Kullanılan Teknikler	105
1.3.2.1. Alınması Gereken Minimum Kalori İhtiyacı Yaklaşımı (Minimum Gıda Sepeti)	105
1.3.2.2. Temel Gereksinimler Yaklaşımı	107
1.3.2.3. Medyan Gelirin Yarıısı Yaklaşımı	108
1.3.3. Türkiye İçin Yoksulluk Sınırı Tanımlamaları	108
1.3.4. Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları	110
1.3.5. Türkiye'de Yoksulluğun Profili	117
2. TÜRKİYE'DE YAŞANAN KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ	124
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	142
EK 1	146
EK2	147
KAYNAKÇA	150

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1.1 : 1987 – 1998 Dönemi Bölgeler İtibariyle Gelir Yoksulluğu	47
Tablo 1.2 : 1987 – 1998 Dönemi Bölgeler İtibariyle Görelî Gelir Yoksulluğu (%)	48
Tablo 1.3 : Uluslar arası Yoksulluk Çizgilerine Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranları ve Yoksulluk Açığı	50
Tablo 1.4 : Seçilmiş Ülkelerde Gelir Dışı Refah Göstergeleri	52
Tablo 1.5 : Seçilmiş Ülkelerde Yaşam Kalitesi Göstergeleri ve İGE (1999)	53
Tablo 2.1 : Finansal Serbestleşme Sürecinin Unsurları (GSMH'nin %'si olarak)	82
Tablo 2.2 : Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE ve TEFE Enflasyonu ve Beklenen TEFE Enflasyonu	87
Tablo 2.3 : Çeşitli Ülkelerde Krizlerin Belirtileri	91
Grafik 2.1 : Cari İşlemler (Yıllık Ortalama, Milyon \$)	92
Grafik 2.2 : Dolarizasyon Rasyosu (M2Y / M2)	93
Grafik 2.3 : Merkez Bankası Döviz Rezervleri (Brüt, Milyon \$)	94
Grafik 2.4 : ABD Doları Alış Kuru (Aylık Ortalama)	94
Grafik 2.5 : İMKB Gecelik Faiz Oranları (%)	95
Tablo 3.1 : FAO tarafından Bireylerin Demografik Yapısına Göre Önerilen Kalori Tüketimi	106
Tablo 3.2 : Türkiye'de Kişi Başına Yoksulluk Sınırları (Cari Fiyatlarla, TL)	108
Tablo 3.3 : Yoksulluk Sınırları (Aylık, TL)	109
Tablo 3.4 : Türkiye'de Yoksulluk Oranları (%)	110
Tablo 3.5 : Türkiye Geneli Gelir Dağılımı (1963 – 1968)	112
Tablo 3.6 : Yoksullar Arasındaki Gelir Dağılımı (1994 – 2001)	113

Tablo 3.7 : Yoksulluk Sınırı Tanımlamalarına Göre Yoksullar	
Arasındaki Gelir Dağılımı (1994–2001)	114
Tablo 3.8 : Yoksulluk Endeksleri (1994 – 2001)	115
Tablo 3.9 : Türkiye Genelinde Yoksulluğun Dağılımı (%)	116
Tablo 3.10: Yoksul Hane Halkı Büyüklüğü	118
Tablo 3.11: Yoksul Hane Halkı Reisinin Eğitim Durumu	119
Tablo 3.12: Yoksulların Yaş Kompozisyonu (%)	120
Tablo 3.13: Yoksul Hane Halkının Harcama Dağılımı (%)	120
Tablo 3.14: Yoksul Hane Halkı Reisinin Çalıştığı Sektör	121
Tablo 3.15: Yoksul Bireyin İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%)	122
Tablo 3.16: Yoksul Bireylerin Sosyal Güvenlik Kurumu Dağılımı (%)	123
Tablo 3.17: Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları (12 Aylık Yüzde Değişme)	125
Tablo 3.18: 1994 Yılı Aylar İtibariyle Yoksulluk Oranları (%)	129
Tablo 3.19: Yurt İçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (%)	130
Tablo 3.20: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı	131
Tablo 3.21: Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ayrıştırma Analizi	134
Tablo 3.22: Gelir Vergisi Alt Kalemlerinin GSMH İçindeki Payları (%)	139
Tablo 3.23: Transfer Harcamalarının Bütçe İçindeki Payları (%)	140
Tablo 3.24: Toplam Transfer Harcamalarının Türkiye Geneli Dağılımı (%)	141
Grafik 3.1 : 1987 Fiyatlarıyla GSMH Değişim Hızı	126
Grafik 3.2 : Kişi Başına GSMH (Cari Alıcı Fiyatlarıyla, \$)	127
Grafik 3.3 : Kişi Başına GSMH Büyüme Hızı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla, \$)	128
Grafik 3.4 : Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin GSMH İçindeki Payları	135
Grafik 3.5: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri	
İçindeki Payları	136
Grafik 3.6: Gelirden Alınan Vergilerin GSMH İçindeki Payı (%)	137

Grafik 3.7: Gelir Vergisinin GSMH İçindeki Payı (%)

137

GİRİŞ

Yoksulluk, ağırlıklı olarak bir az gelişmişlik sorunu olsa da, birçok gelişmiş ülkede de temel sorun olarak gündemdedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uzun bir refah dönemi yaşayan Batı Avrupa ülkeleri için, o dönemde yoksulluk mutlak anlamda bir sorun teşkil etmiyordu. Ancak, 1970'li yılların başlarında itibaren artan işsizliğin de etkisiyle bu ülkelerde yoksulluk sorunu gündemin üst sıralarına tırmanmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde, işsizliğin, 1970'li yıllarda büyüme karşın çok yüksek oranlara ulaşması, nüfusun yaklaşık üçte birinin yoksulluk sınırı ya da ona yakın bir gelir düzeyine gerilemesine yol açmıştır.*

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde, gelişmiş ülkeler için sermayenin kar oranlarındaki düşüş sorunu baş göstermeye başlamıştır. Bu durum, gelişmiş ülkeleri yeni pazarlar aramaya yöneltmiştir. Ancak, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerde ekonomik alanda devlet müdahalelerinin söz konusu olması, öncelikle bu engellerin ortadan kaldırılmasını gerektirmekteydi. Bu amaçla 1980'li yıllarda Uluslar Arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın da önerileri ile gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleştirme ve özelleştirme uygulamalarına gidilmiştir. Böylelikle sermayenin, söz konusu ülkelere rahatlıkla giriş çıkış yapabileceği, engellerin kaldırıldığı bir ortam hazırlanmak istenmiştir. Bütün dünyayı saran neo – liberal ekonomi politikaları ile, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ve bu ülkelerin kendi içindeki gelir farklılıkları büyük ölçüde açılmıştır.

Dünya Bankası, 1990 yılında yayınladığı raporda, 1990 yılında yoksul insan sayısının 1980'e göre 200 milyon artarak 1 milyara ulaştığını; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise 2000 yılında bu sayının 1,2 milyara ulaştığını ve dünya nüfusunun beşte birinin yoksul durumda olduğunu vurgulamaktadır. Dünyadaki yoksul insan sayısı yıllar itibariyle artış göstermektedir ve herhangi bir önlem alınmadığı takdirde daha da artacağı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Uluslar arası düzlemde, başta Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler (UN) olmak üzere konuya ilgi giderek artmaktadır. Ancak ülkemizde konuya akademik ve ekonomi politikası düzleminde henüz yeterli gösterildiğini söylemek mümkün değildir.

* Ayrıntılı bilgi için bakınız Şenses, 2002: 17 – 25.

Yoksulluğu salt açlık olarak ya da gelir eksikliği olarak değerlendirmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için beslenme dışında giyim, barınma, eğitim, sağlık gibi zorunlu mal ve hizmetlere de ulaşabilmeleri gerekmektedir. Bu sayılanların dışında yoksulluğun bir de sosyal ve psikolojik boyutu bulunmaktadır.

Yoksulluğun bu çok boyutlu yapısı, onun tanımlanmasında ve ölçülmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Çok farklı kriterler açısından yoksulluk tanımları yapılabilmekte ve farklı yöntemlerle, farklı kesimleri içeren yoksulluk ölçümleri yapılabilmektedir.

Çalışmada temel olarak 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin yoksullaşma üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak bunu yapmadan önce yoksulluk ve kriz kavramları ile ilgili teorik bilgiye yer verilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde, yoksulluğa ilişkin tanım ve kavramların yanı sıra, yoksulluğun ölçülmesine ilişkin yöntemler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Son olarak da, ulular arası kuruluşlar tarafından en son yayınlanan veriler ışığında dünyada yoksulluğun boyutları ve zaman içinde değişimi üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, finansal krize ilişkin tanımlamalar yapılacak ve kriz türleri ile modelleri üzerinde durulacaktır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren tüm dünyayı saran neo – liberal ekonomi politikaları ve bu politikaların gelişmekte olan ülkelerde kriz yaratma kapasitesi üzerinde durmak amacıyla “finansal serbestleşme – kriz” ilişkisi teorik boyutta değerlendirilecek ve Türkiye’de finansal serbestleşme sonrasında yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinden bahsedilecektir. Son olarak da, kriz – yoksulluk ilişkisine değinilerek, yaşanan krizlerin yoksulları hangi kanallardan etkiledikleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, Türkiye’de yoksulluğun boyutları ve profili karşılaştırmalı bir analizle ortaya konulduktan sonra, 1994 ve 2001 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerin yoksulları hangi kanallardan ve ne yönde etkilediği üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK:

KAVRAM, ÖLÇÜM, NEDENLERİ VE DÜNYADA YOKSULLUK

1. YOKSULLUK KAVRAMI VE İKTİSAT EKOLLERİNDE YOKSULLUK

Yoksulluk sorunu, tarihin her döneminde toplumların farklı yöntem ve yaklaşımlarla tanımlayıp çözmeye çalıştıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir yoksulluk tanımlaması bulunmamaktadır. Farklı kriterlere dayanılarak farklı yoksulluk tanımlamaları yapılabilmektedir. Kimin yoksul olduğu ve yoksulluğun nedenleri konusunda zaman, yer, öncelik ve gereksinmelere göre farklı tanımlamalar bulunmaktadır.

Yoksulluk teriminin ilk anlamlı tanımı 1901 yılında Seeböhm ROWENTREE tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre yoksulluk, toplam kazançların biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim ve benzeri asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesidir (Eş ve Güloğlu: www.bilgiyonetimi.org). Yoksulluk kavramı özellikle 1990'larda gerek ulusal gerekse uluslararası alanda kalkınma ve gelişme tartışmalarının önemli bir eksenini oluşturmaya başlamıştır. Dünya Bankası en genel anlamıyla yoksulluğu, asgari bir yaşam standardına erişilememiş olma durumu olarak tanımlamaktadır.

Yoksulluk, tanımlama alanı her geçen gün genişleyen dinamik bir kavramdır (Chossudovsky, 1999:47). Yoksulluk tanımlamasında en başta üzerinde durulması gereken nokta, yoksulluk göstergesi olarak salt ekonomik kıstasların mı, yoksa bunların ötesinde sosyal ve hatta siyasal kıstasların mı dikkate alınacağıdır (Şenses, 2002:62).

Yoksulluğun salt gelir eksikliği olarak tanımlanması, bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir. Salt gelir odaklı bir yaklaşımın bireylerin toplumsal oluşumun sunduğu hak ve olanaklara erişip erişememesi konusunda kapsamlı bilgi vermeyeceği görüşü giderek yaygınlaşmaktadır. Ayrıca, gelir olarak neyin tanımlanacağı da açık değildir. İşte bu, alternatif yaklaşımların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Alternatif yaklaşımlar, bireyin gereksinmelerinin daha geniş tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedirler. Beslenme, barınma ve giyim gibi

minimum gereksinmelere ek olarak, güvenli içme suyu, kanalizasyon, elektrik, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişim, yönetime katılma, temel insan hak ve özgürlüklerinden yararlanma, sigortalı bir işte çalışma gibi öğeler ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca, cinsiyet ayrımcılığı gibi olguların yoksulluk üzerinde önemli etkileri olabileceği vurgulanmaktadır

Görüldüğü gibi, farklı kıstaslardan hareketle yoksulluğa farklı anlamalar katan pek çok tanımlama yapılabilmektedir. Yapılan araştırmalarda yoksulluğun hangi boyutu üzerinde durulmak isteniyorsa, belirli kıstaslardan yola çıkılarak yoksulluk tanımlanmaktadır. Farklı Yoksulluk Tanımlamaları başlığı altında, değişik kıstasları baz alarak yapılan yoksulluk tanımlamalarına yer verilmektedir.

Yoksulluk her dönemde hem makro hem de mikro düzlemde ilgi gören bir konu olmuştur. Yoksulluk yeni bir sorun değildir ve bu soruna ilginin kaynakları çok eskilere dayanmaktadır.

Klasik iktisatçıların savundukları liberal kuram, bir yandan özel mülkiyeti ve kişisel refahı savunurken, diğer yandan da sosyal refahın önemini vurgulamış ve toplumun ya da devletin toplumsal yoksulluğu hafifletme yolları araması gerektiğini vurgulamıştır. Liberal iktisatçılar genel olarak yoksulluğun azaltılmasının sosyal düzenin güvenliği açısından gerekli olduğunu ve bununla ancak büyümeyle sağlanabileceğinin savunmuşlardır. Ancak kapitalist gelişme süreci, bu düşüncenin yanlış olduğunu kısa sürede göstermiştir. 18. yüzyıl ortalarında Büyük Britanya zenginleşirken durumları kötüleşen ve sayıları giderek artan bir yoksullar kitlesi oluşmuştur.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabında, ülkeler zenginleşirken yoksulluğun artmasını önemli bir paradoks olarak değerlendirilmiştir. Bunun ekonomik sistemin önemli bir kusuru olduğunu söylemiş ve ekonomik sistemin başarısının değerlendirilmesinde, en yoksul vatandaşların durumunun ne ölçüde iyileştiğinin temel kıstas olarak alınmasını önermiştir (Şenses, 2002:18-19).

Adam Smith, yoksulluk sorununun imalat sanayiine dayalı ekonomik sistemin yaygınlaşmasıyla kendiliğinden düzeleceğini dile getirmiştir. Smith'e göre, yoksullara yapılacak yardımların hiçbir yararı yoktur. Aksine, bu yardımlar üretimi de sınırlandırmaktadır. Çünkü, yardım alan yoksullar tembelleğe alışmakta ve iş

aramaktan vazgeçmektedirler. Smith, o dönemde İngiltere’de yürürlükte olan yoksul yasalarına* da bu nedenle karşı çıkmıştır (Çakır ve Aldemir, 2001:175).

Klasik iktisat, kişiler arası yararın mukayese edilemeyeceğini savunmaktadır. Buna göre, zenginlerin, gelir kaybı nedeniyle yoksullara oranla daha az sıkıntıya maruz kaldıkları söylenemezdi. Vazgeçtikleri tüketimin sağladığı tatminin yoksulların elde ettikleri tatminden daha az olduğu da söylenemezdi. Klasik kuramda bu, kurallara aykırı bir mukayese idi. Bu nedenle klasik kuram, gelirin yeniden dağılımını desteklememiştir. Pigou, bu klasik düşünce çizgisinden kurtulunmasını sağlamıştır. Pigou’ya göre toplam üretim azaltılmadığı sürece, zenginlerden yoksullara harcanabilir kaynak transferiyle iktisadi refah (sistemden sağlanan toplam tatmin miktarı) artırılabilir. Pigou, paranın marjinal faydasının artan miktarla birlikte azaldığını ileri sürmekteydi; buna göre, yoksul bir kişi ya da aile elde ettiği mal ya da kazançtaki bir artıştan zengine kıyasla daha fazla yarar sağlayacaktır (Galbraith, 1987:196 – 197).

Neo-klasik iktisatçılar, genel olarak yoksulluğun en önemli nedenini rasyonel olmayan sosyal programlar olarak görmektedirler. Çünkü bu tür programlar insanları yoksulluk içinde yaşamaya özendirilmektedir. Bu düşüncenin en önde gelen savunucusu Charles Murray’a göre yoksullukla mücadele için oluşturulmuş sosyal programlar, yoksulluğu azaltıp ortadan kaldırmak yerine arttırmaktadır. Murray yoksulların çalışmak yerine bu programlardan elde ettikleri gelirlerle yaşamlarını sürdürmeyi tercih ettiklerini, bunun da yoksulluğun sürekli hale gelmesine ve artmasına neden olduğunu ileri sürmektedir (Gül ve Gül, 1996:9). F. Peter Drucker (1996)’da Murray gibi, Amerika’daki yoksullara yapılan sosyal yardım miktarı arttıkça bu insanların daha yoksul daha çaresiz daha zavallı duruma düştüklerini ileri sürmektedir (Drucker, 1996:71).

Laurance C. Mead “The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America” adlı çalışmasında yoksulların sadece çalışma hayatının avantajlarını değerlendirebilme ehliyetinden yoksun oldukları çalışmamayı çalışmanın üzerinde

* Yoksul yasaları, 17. yüzyılda İngiltere’de yoksulları korumak amacıyla yürürlüğe konmuş olan yasalardı. İşsizlere istihdam olanağı sağlamayı, sakatlara yardım etmeyi ve bunun içinde üst gelir gruplarını vergilendirmeyi amaçlamakta idi. 18. yüzyılda yasa, çalışan yoksulların ücretlerinin artırılmasına yöneldi ve zaman içinde değişikliklere uğrayarak kapsamlı bir sosyal yardım yasasına dönüştü. Sonuçta, artan tepkiler karşısında uygulamadan kaldırılmıştır.

tutarak yanlış tercihler yaptıklarını ifade etmektedir (Bauman, 1999:106). Bu görüşe göre yoksulluk, yoksulların öğrendiği bir yaşam biçimidir. Yoksulluk kültürü sadece düşük geliri içermez, bunun yanında aldırmaçlık, duygusuzluk, vazgeçmişlik ve sorumsuzluğu da içermektedir (Çakır ve Aldemir, 2001:181).

Marksist iktisat ise, yoksulluğun yönetici sınıfın kendi çıkarlarına hizmet etmesi nedeniyle ortaya çıktığını iddia etmektedir. İşsizliğin, kapitalist ekonominin gelişme koşullarından biri olduğunu ileri sürmekte ve bunun nedenini, kapitalistlerin ekonomik koşullar uygun olduğu zamanlarda karşılarında “yedek sanayi ordusu”nu görmek istemelerine bağlamaktadır. Büyük sanayi rejimine bağlı ploreteryanın ekonomik önemi arttıkça, bu işsizler ordusunun da önemi artmaktadır. Dolayısıyla da sefalet işçi sınıfında büsbütün yaygınlaşmaktadır. Marx’ın vardığı genel sonuç, ücretler ister yüksek ister düşük olsun, sermaye biriktikçe, emekçinin yaşama koşullarının her gün biraz daha kötüleşeceği (Çakır ve Aldemir, 2001:182). Marksist iktisadın bu görüşüne göre, yoksul ülkelerdeki sermaye birikim modelleri gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaktan uzaktır. Aksine, bu modeller eşitsiz bölüşüm ilişkilerini gelişme için bir gereklilik olarak kabul etmektedirler.

Keynesyen iktisada göre, ciddi bir resesyon ve geniş ölçekli işsizlik, yoksulların sayısını arttıracaktır. Yoksulluğa karşı en önemli politika, ekonomik gelişmenin ve istihdam olanaklarının devamını sağlamaktır (Çakır ve Aldemir, 2001:182). Gelirler arasındaki farklılıkların giderilmesi, tam istihdama ulaşmada bir araç olarak kullanılmaktadır. Buradaki hareket noktası, artan gelirlerle birlikte tasarruf eğiliminin de arttığıdır. Kendilerine gelir aktarılan düşük gelirli kesimin tasarruf eğilimi, bu nedenle yüksek gelirli kesime göre düşüktür. Bu durumda, gelir seviyelerinin eşitlendirilmesiyle, ortalama tüketim eğiliminin artmasına yol açılır. Böylece toplam talep, üretim ve istihdam seviyesi yükselecektir (Aksu, 1993:34).

2. FARKLI KRİTERLER AÇISINDAN YOKSULLUK TANIMLAMALARI

2.1. MUTLAK YOKSULLUK

Yoksulluk tanım ve ölçümünde hâkim yaklaşım, kökenleri 19. yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan çalışmalara dayanan, gelir-tüketim harcamaları kıstaslarına dayalı Mutlak Yoksulluk (Absolute Poverty) yaklaşımıdır (Şenses, 2002: 62). Bu yaklaşıma göre yoksulluk, bir birey ya da ailenin yaşamını sürdürebilmek

için temel gereksinmelerini satın alabilecek gelire sahip olmaması durumu olarak tanımlanmaktadır (<http://www.amosweb.com>). Bu yaklaşımla yoksulluk kavramının mutlak bir standarda bağlanması amaçlanmıştır. Bu standart, yaşamın vazgeçilmez gereksinimleri olan yiyecek, giyecek, konut gibi maddi olanakları sağlayabilecek gelir düzeyidir. Bireyin bu gereksinimleri karşılayacak bir gelire sahip olması esastır ve bu gelire sahip olmayan birey yoksul sayılmaktadır (Dağdemir, 1999:25).

Tüketim harcamalarına ilişkin hesaplamalar, genellikle yeterli miktarda temel gıda maddesinden oluşan gıda sepetinin maliyeti veya bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan minimum kalori miktarı esasına göre yapılmaktadır. Bu noktadan hareketle, günlük geliri 2400 k/cal* besini almaya yetmeyen insanlar, Dünya Bankası'na *mutlak yoksul* olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001:104).

Yoksulluk sınırı kalori miktarı olarak ne kadar düşükse bu, toplumun o kadar yoksul olduğunu göstermektedir. Çünkü yoksulluk sınırı, bireylerin yaptıkları iş (ürettikleri şeyin doğası) ile doğrudan ilişkilidir.

Minimum kalori ihtiyacı yaklaşımı ile ilgili bazı eleştiriler yapılmaktadır. Kalori ihtiyacı, bireyler arasında sadece yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değil, iklim, çalışma koşullarına ve yaşanılan çevreye (kır-kent) bağlı olarak da değişim göstermektedir. Yaş ve cinsiyet dışındaki veriler, bireylerin psikolojik durumları veya fiziksel çaba seviyeleri hakkında detaylı bilgi sağlamaya yetecek kadar zengin değildir.

Yoksulluğun evrenselliği ve satın alma gücü paritelerindeki farklılıklarda düşünülerek, ortalama olarak, yeterli miktarda gıda maddesinden oluşan gıda sepetinin maliyeti (mutlak yoksulluk sınırı), Dünya Bankası tarafından az gelişmiş ülkeler (AGÜ) için kişi başına günde 1 \$ olarak kabul edilirken; Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 \$; Türkiye'nin de dâhil olduğu Doğu Avrupa Ülkeleri için 4 \$ ve gelişmiş sanayi ülkeleri için 14,40 \$ olarak belirlenmiştir (DPT, 2001:104). Bu yöntem, ülkeler içinde kırsal ve kentsel yaşam arasındaki maliyet farklarını ayırmamıza ve yine geçici ile kronik yoksulluk (yoksulluğun derinliği ve şiddeti) arasında ayırım yapmamıza olanak sağlamadığı için çeşitli eleştirilere uğramıştır.

* Bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan minimum kalori miktarıdır. Tıbben normal bir erişkin insanın alması gereken günlük kalori miktarı 2800-3000 k/cal, ağır işlerde çalışanlar içinse işin niteliğine göre günlük 3200-3800 k/cal ihtiyacı esas alınmaktadır.

Mutlak yoksulluk sınırı yaklaşımında gözlemlerin çoğu kez, kısa bir zaman aralığına dayanması ve yoksulların aralarındaki farklılıkların, yoksulluk nedenleri, dereceleri ve süreleri açısından dikkate alınmaması yoksullar arasındaki çeşitliliğin kaybolmasına yol açmaktadır. Yoksulların homojen bir kitle olarak değerlendirilmesinin doğal bir sonucu olarak yoksul olanlar ve yoksulluk sınırının hemen üzerinde olup da her an altına düşme riski taşıyan insanlar arasındaki önemli farklılıklar büyük ölçüde göz ardı edilmiş olmaktadır.

Mutlak yoksulluk kavramının salt gıda harcamalarını dikkate alan dar biçimi yanında, gıda dışı harcamaları da dikkate alan geniş biçiminden de söz edilebilir. Günümüzde birçok gelişmekte olan ülkede yoksulluk sınırı, en az kalori gereksinimini sağlayacak gıda sepetinin maliyeti yanında barınma ve giyim gibi gıda dışı harcamaları da dikkate alacak şekilde hesaplanmaktadır. 1970'li yılların ilk yarısında ortaya çıkan ve yoksulluğu gıda, sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması esasına göre tanımlayan bu yaklaşıma *Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı* denmektedir. Bu yaklaşım da özünde bir mutlak yoksulluk yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir (Şenses, 2002:64).

2.2. GÖRELİ YOKSULLUK

Görelî yoksulluk yaklaşımında, bireyin gereksinmelerini karşılama derecesi bakımından toplumun diğer bireyleri karşısındaki durumu göz önüne alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk, kişi ya da hanehalkının, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olup olmadığı ile ilgili bir konudur. Bu nedenle de, gelir ve refahın toplum içindeki dağılımına odaklanır (Dumanlı, 1996:8).

Yoksulluğun görelî olarak tanımlanmasında ya nüfusun düşük gelirli belli bir oranı yoksul olarak ele alınmakta ya da ortalama gelir düzeyinde bir yoksulluk sınırı saptanarak, bu sınırın altında gelire sahip olanlar yoksul olarak tanımlanmaktadır.

Dünya Bankası'nca geliştirilen bir diğer görelî yoksulluk tanımlamasında, minimum kalori ihtiyacının yanı sıra kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi yoksul olan insanlar açısından da zorunlu görülen mallar da dikkate alınmaktadır (DPT, 2001:104). Bu yaklaşıma göre görelî yoksullar, temel ihtiyaçlarını mutlak olarak zaten karşılamaktadırlar, fakat temel toplumsal taleplerden olan barınma, eğitim,

sağlık ve benzeri kültürel ve toplumsal taleplerin gerektirdiği ek gelire sahip değildirlirler. Göreli yoksulluk sınırı, mutlak yoksulluk sınırı üzerine bu ek gelir ihtiyacı eklenerek hesaplanmaktadır. Bu durumda, mutlak yoksulluk tanımına göre bir toplumda hiç kimse yoksul olmayabilir fakat yoksulluğu bir eşitsizlik olgusu olarak ele alan göreli yoksulluk kavramına göre toplumda her zaman yoksul olan bir kesim olacaktır.

Bu sakıncayı bir ölçüde ortadan kaldırabilmek için göreli yoksulluk sınırı belirlenirken toplumdaki ortalama bir ailenin gelirinin yarısı baz olarak alınmaktadır. Bu ortalama gelirin yarısından daha az bir gelire sahip olan aileler yoksul sayılmaktadır (Eş ve Güloğlu:www.bilgiyonetimi.org).

Bir toplumdaki mutlak ve göreli yoksulluk trendleri ters yönde hareket edebilmektedir. Örneğin nüfusun en alt ve en üst gelir grupları arasındaki gelir farkı azaltılırsa, mutlak yoksulluk artarken göreli yoksulluk düşebilmektedir* (Jamal, 2001:3).

2.3. OBJEKTİF-SUBJEKTİF YOKSULLUK

Yoksulluk çalışmalarında en başta karşılaştırılması gereken nokta, yoksulluk düzeyinin genel kabul görmüş kıstaslara göre objektif (nesnel) olarak mı, yoksa yoksulların kendilerini tanımlamalarına ve konumlarını değerlendirmelerine olanak sağlayan, onların seslerine kulak veren ve insanların kendilerini yoksul hissetmeleri durumunda onları yoksul sayan katılımcı ve subjektif (öznel) bir yaklaşımla mı belirleneceği konusudur (Şenses, 2002:92-93).

Objektif yaklaşım, insanları yoksulluk durumlarından kurtarmak için nelerin gerekli olduğu ve yoksulluğu oluşturan nedenlerin neler olduğu gibi normatif yargılar içermektedir (Jamal, 2001:4). Objektif yoksulluk, asgari ihtiyaç düzeyinin normatif yaklaşımlarla belirlenmesini ifade eder (Özsoy,www.isguc.org). Yani bu yaklaşım, gelir, tüketim harcamaları, kalori miktarı gibi daha somut ve ölçülebilir kıstaslar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Subjektif yaklaşım ise, yoksulluğun tanımlanmasında kişilerin tercihlerine (fayda yaklaşımı) önem vermektedir (Aktan, 2002a:www.canaktan.org). Bu

* Ayrıntılı bilgi için bakınız (Sharpe, 2001:15-16)

yaklaşım, bireylerin hangi mal ve hizmetlere ne kadar değer vermeyi tercih ettikleri üzerine kuruludur. Fakat bireylerin elde ettikleri toplam faydanın hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle iktisatçılar, geleneksel olarak, objektif yaklaşımı benimseme eğilimindedirler. Subjektif yaklaşım ise daha çok iktisat dışındaki sosyal bilimlerden tarafından benimsenmektedir.

Subjektif yoksullar, kendilerini yoksul olarak tanımlayanlardır. Bu noktada temel kriter ne gelir ne de toplumsal fırsatlardan yararlanma düzeyi değildir. Kriter, yapamadıkları ya da erişemedikleri nedeniyle kendinden ya da çevresinden utanma sınırında olma ile ilgilidir. Tamamen subjektiftir, bireye özeldir (DPT, 2001:103). Subjektif yoksulluk kavramı, bireyin gelir, tüketim ve tasarruflarını gözleyen araştırmacının kendi yorumuna da yer vermektedir (Dağdemir, 1999:25)

Yoksulluk düzeyine ilişkin en iyi kararın o toplumda yaşayan insanların değerlendirmeleri doğrultusunda verileceği varsayımına dayanarak belirlenen subjektif yoksulluk sınırı da, yoksul olanla olmayanı birbirinden ayırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, kendini yoksul hissetmeyenler yoksulluk sınırının üzerinde, kendini yoksul hissedenler ise yoksulluk sınırının altında kalacaktır.

Subjektif yoksulluk sınırı belirlenirken, yoksulluğun, toplumun belirlediği minimum bir yaşam seviyesi olarak kabul edilmesinden hareketle, büyük ölçekli anketler uygulanmaktadır. Anketler genel olarak iki temel soruya dayanmaktadır. İlk olarak bireylere, “yoksul olmamak”, “iyi bir gelire sahip olmak” gibi bazı özel hedeflere ulaşabilmek için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı sorulmaktadır (Çakır ve Aldemir, 2001:177). İkinci soruda ise, elde ettikleri gelir ile “çok rahat” bir biçimde mi, “rahatça” mı, “bir miktar güçlülle” mi, “güçlülle” mi, yoksa “büyük güçlülle” mi geçindikleri sorulmaktadır (Şenses, 2002:94). Bu soruya bir miktar güçlülle yanıtını verenler esas alınmakta ve bunların bir önceki soruya verdiği yanıtlara dayanarak bir refah seviyesi belirlenerek ve ona karşılık gelen gelir seviyesi yoksulluk sınırı olarak kabul edilmektedir.

Uygulamada, subjektif yoksulluk sınırı belirlenirken önemli sorunlarla karşılaşılmaktadır. Karşılaşılan en temel sorun, toplanan bilgilerden tutarlı bir sonuca ulaşılabilmesi ve sonuçları ülkeler arasında kıyaslama güçlüğüdür. Aynı ülke içinde farklı bölgelerde dahi bu güçlük kendini göstermektedir. Sorulan soruların algılanma

biçimi benzer gelir düzeyindeki topluluklarda bile farklılıklar göstermekte ve elde edilen sonuçlar genellikle anketin yapıldığı yere özgü olmakta, kolaylıkla genelleştirilememektedir (Şenses, 2002:94-96). Anket sorularına verilen cevaplar, hane halkı büyüklüğü ve gelir düzeyine göre de farklılaşmaktadır. Sayılan güçlükler nedeniyle bu çalışmaların yararı yerel düzeyle sınırlı kalmaktadır.

2.4. İNSANİ YOKSULLUK

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş yeni bir yoksulluk ölçütü de insani yoksulluktur. Bu kavram, UNDP tarafından 1977 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporunda ilk kez ortaya atılmıştır. UNDP' nin tanımına göre insani yoksulluk, katlanılabılır bir yaşam için gerekli fırsatlardan ve seçeneklerden feragat etmektir. Bu tanımlamaya göre yoksulluk, gelir düzeyi ile ilişkilendirilemez, çünkü gelir ekonomik bir kategoridir. Buna karşın yoksulluk insani bir kategori olmak zorundadır (DPT,2001:105).

Gelir yoksulluğu, satın alma gücünden yoksun olma anlamına gelmektedir. Gelir yoksulluğunda yoksulluk sınırı olarak asgari gelir ve tüketim düzeyi söz konusudur. İnsani yoksulluk ise, bir kısım bireylerin insanca yaşam imkanlarına sahip olmaması anlamına gelmektedir.

UNDP, gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluğu üç kriterden yola çıkarak hesaplamaktadır (Aktan, 2002b:www.canaktan.org).

- *Yaşam süresi:* Hesaplamalarda 40 yaş esas olarak alınmakta ve 40 yaşın altında ömre sahip olan nüfus oranı insani yoksul olarak değerlendirilmektedir.
- *Eğitim:* Bir toplumda yetişkinler arasında okuma yazma bilmeme oranı insani yoksulluğun bir diğer kriterini oluşturmaktadır.
- *Ekonomik ve Sosyal İmkanlar:* Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan, temel sağlık hizmetlerinden yoksun olan ve 5 yaşın altında olup yeterli beslenemeyen nüfus yüzdesi, ekonomik ve sosyal imkanlara sahip olma düzeyini belirlemektedir.

UNDP, gelişmiş ülkelerde insani yoksulluğu ise başlıca şu kriterleri esas alarak hesaplamaktadır (Aktan, 2002b:www.canaktan.org):

- 60 yaşından az yaşam imkânına sahip nüfus oranı,
- Yeterli ölçüde okuma yazma imkânına sahip olmayan nüfus oranı,
- Gelir yoksulluğu sınırı altında bulunan nüfus oranı (ortalama kullanılabilir kişisel gelirin %50'sinden daha az gelire sahip nüfus oranı esas alınmaktadır.),
- Uzun dönem (12 ay veya daha fazla) işsizlik oranı.

İnsani Yoksulluk Endeksi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki insani yoksulluğun temel unsurlarını göz önüne almaktadır. Endeks, yaşam süresi, eğitim ve ekonomik ve sosyal göstergeler verilerinin bir arada değerlendirilmesiyle oluşmaktadır (<http://www.undp.org/hdr2003>). Bu endeksin bir başka biçimi, *İnsani Gelişme Endeksi* (İGE)'dir. İnsani Gelişme Endeksi, yaşam beklentisi, yetişkinlerin okur yazarlık oranı, eğitim düzeyi ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçülen yaşam standardından oluşmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi 0 ile 1 arasında değerler alabilmektedir. 0,8'in üzerinde endeks değerine sahip ülkeler yüksek insani gelişme grubuna girmektedirler. Endeks değeri 0,5 ile 0,8 arasında olan ülkeler, orta insani gelişme grubuna ve nihayet 0,5'in altında endeks değerine sahip olan ülkelerde düşük insani gelişme grubuna girmektedirler (<http://www.amosweb.com>).

İnsani Gelişme Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksine karşı yöneltilen iki temel eleştiri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, refah ve yoksulluğun açık uçlu kavramlar olmaları nedeniyle, yeterli ölçüm için gerekli kıstas sayısının ve buna bağlı olarak veri gereksiniminin giderek artmasıdır. Bu verilere ulaşma güçlüğü karşısında da ister istemez bunların yerini tutması beklenen göstergeler kullanılmakta ve ölçüm istenen kapsamda yapılamamaktadır.

Söz konusu iki endekse yöneltilen bir diğer eleştiri ise, bunların, endeksi oluşturan kıstaslardaki gelişmelerin ayrı ayrı izlenmesini engellemesiyle ilgilidir. Bu endekste yer alan göstergelere eşit ağırlık verilmesi durumunda bunların birbirleriyle ikame edilebilir oldukları daha en baştan kabul edilmiş olmaktadır. Örneğin İGE'de, üç göstergenin de eşit ağırlıklı olması, 1992 yılında kişi başına düşen geliri 4.688 \$'ın altında olan bir ülkede, kişi başına düşen gelirin 141 Dolar artması, endeks açısından okuryazarlık oranınının %4,5, ortalama yaşam beklentisinin ise 1,1 yıl

artmasıyla aynı etkiyi yapmaktadır. Bu durumda, 1 yıl daha fazla yaşam beklentisini kişi başına gelirden 128 dolarlık artışa eşdeğer olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Şenses, 2002:103–104).

2.5. KIRSAL YOKSULLUK

Kırsal yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde iç ticaret hadlerinin tarım kesimi aleyhine gelişmesi ve tarım sektörünün hızla çözülerek gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olgusuna dayanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), kırsal yoksulluk sürecine özellikle istihdam açısından yaklaşmaktadır. ILO'ya göre kırsal yoksulluk, kırsal alandaki açık ve gizli işsizlik olarak tanımlanmakta, azalan gelir düzeyleri nedeniyle kırsal alanda hızlı bir yoksullaşma sürecine işaret etmektedir (DPT, 2001:105). Tarımsal yapının çözülüşü, hemen her kapitalist ülkenin gelişim sürecinde görülmektedir. Genel biçimiyle bu çözülme şu şekilde gerçekleşmektedir; küçük toprak mülkiyeti çözülür, topraklar toplulaşmaya başlar, topraksızlaşan köylüler ya göç edip kentlerde sanayi ve hizmet üretiminin emek pazarını oluşturacaklar ya da emeğin her türlü kullanım biçimini deneyerek köyde tutunmaya çalışacaklardır (Dansuk, 1997:20).

Kırsal yoksulluğun temel kaynağı olarak topraksız ve kalifiye olmayan işçiler görülmektedir. Nüfus arttıkça ve kentleşme süreci hızlandıkça bu kesimin sayısı hızla artmaktadır. Kırsal yoksulluğu arttıran temel faktörler olarak şunları saymamız mümkündür (Aktan, 2002a:www.canaktan.org):

- Kırsal alanlardaki ikili yapı, gelir dağılımında adaletsizliğe ve bunun sonucu olarak da yoksulluğa neden olabilmektedir. Kırsal alanlarda hem büyük toprak sahipleri ve ticari üretim sistemleri hem de küçük toprak sahipleri ve geçimlik tarım ekonomisi aynı anda bulunuyorsa, gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk ortaya çıkabilir.
- Makro ekonomik politikaların tarım önceliklerini dikkate almaması da kırsal kesimde yoksulluğun artmasına sebep olan faktörler arasında sayılabilir.
- Alt yapı yatırımlarında ve sosyal güvenlik hizmetlerinin sunumunda kentlere öncelik verilmesi, ithalatın sübvansede edilmesi, sermaye yoğun teknolojilerin emek yoğun teknolojilere tercih edilmesi gibi kırsal kesimi dışlayan

politikaların uygulanması, bu kesimdeki yoksulluğu arttırıcı yönde etki yapmaktadır.

Yoksulluk, kıtalar arasında değişiklik göstermesine rağmen genellikle kırsal bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Kırsal yoksullar daha az toprak, sermaye ve eğitime sahiptirler. Aynı zamanda sağlık hizmetlerinden de daha az yararlanabilmektedirler. Bunun dışında, piyasalara uzun mesafeler kat ederek ulaşabilmektedirler ve ulaşım hizmetleri çok zayıftır (Tjonneland ve diğerleri, 1998:4). Bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, sosyal kimlik, sosyal ilişkilerin sıklığı ve sağlamlığı, karar alma özgürlüğü, hukuki ve siyasal haklar gibi niteliksel beklentiler ve yoksunluklar (yeterli düzeyde eğitim, sağlık, temiz su, konut, ulaşım ve iletişim hizmetlerine erişim), kırsal yoksulluğu nitelendirir (Özsoy, www.isguc.org). Kırsal yoksulluk, nüfus artışını ve kentlere göçü beslemektedir.

Bir ülke için kırsal yoksulluk sınırı belirlenirken ilk yapılması gereken iş, kırsal nüfusun belirlenmesidir. “Kırsal” terimi ile ilgili her ülkenin farklı tanımlamaları vardır ve bu nedenle de sonuçlar her ülkede farklılık göstermektedir. Türkiye’de Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), kırsal nüfus ve bölge tanımlamasını artık (kalıntı) kategori, yani, il merkezlerinin belediye sınırları ve bölge merkezlerinin dışındaki alt bölge ve köylerin (muhtarlıkların) nüfusu olarak ele almaktadır. Başka ülkelerin kırsal nüfus tanımlamaları kullanılsa idi şüphesiz farklı bir sonuç çıkacaktı (Akder,www.tesev.org). Kırsal nüfus belirlendikten sonra, yoksulluk sınırının hangi yöntemle belirleneceğine karar verilip, farklı kriterler için farklı sınırlar oluşturulabilmektedir.

2.6. KENTSEL YOKSULLUK

Kent özelinde yaşanan yoksulluk, kentsel yoksulluk olarak adlandırılmaktadır. Kentsel yoksulluğun ortaya çıkmasında ya da artmasında etkili olan pek çok faktör vardır. Bazı araştırmacılar nüfus artışını, özellikle kentlerdeki olumsuz yaşam koşullarının ve nüfus baskısının bir nedeni olarak görmektedirler. Hızlı nüfus artışı gıda talebinin artmasına yol açmakta ve yoksulluğu arttırmaktadır (Roy, 1996:34).

Kentsel yoksulluğun ne ölçüde kırdan kente göçün bir sonucu olduğu tartışmalı bir konudur. Bu konuda iki tez vardır. Bunlardan birincisi, kırsal kesimdeki

yoksulların düşük gelir düzeyleri nedeniyle kentlere indiklerini ileri süren tezdir. Buna göre kırdan kente göç, kır-kent kazanç farklılıklarının büyüklüğüne bağlı olarak artacaktır ve hızlı göçler kentsel alandaki yavaş istihdam olanakları karşısında hızlı bir yoksullaşma sürecine neden olacaktır (Şenses, 2002:161). Bu konudaki ikinci tez ise, yoksulluğu göçü özendirmek yerine kısıtlayan bir faktör olarak ele almaktadır. Kırsal alanlarda yaşayan topraksız ya da küçük toprak sahibi ve ücretle çalışan yoksulların göç maliyetlerini karşılama güçlükleri karşısında, göçten en az yararlanan kesim olduğu ileri sürülmektedir.

Kentsel yoksulluk çoğu zaman kırsal yoksulluğu azaltma stratejilerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Tarım kesimi ve kırsal alanlardaki beşeri ve fiziki altyapının ihmal edilmesine yol açan kamu politikaları hem kırsal hem de kentsel yoksulluğun ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin başında gelmektedir (Aktan, 2002a:www.canaktan.org). Kent yoksulluğu, hızla artış gösteren bir olgudur.

2.7. KRONİK – GEÇİCİ YOKSULLUK

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) ve Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), Dünya Bankası tarafından saptanmış olan mutlak yoksulluk kriterini esas alarak, yoksulluğun yoğunluğunu ölçmek amacıyla yeni bir tanım geliştirmişlerdir. Bu tanıma göre, gelirinin tamamını harcadığı halde mutlak yoksulluk kriterine esas alınan günlük kalori miktarının (2400 k/cal) yalnızca %80'ini karşılayabilenler *ultra yoksul** olarak tanımlanmaktadır. WHO'nun belirlemesine göre, ultra yoksulların yoksulluk durumlarının beş yıldan daha fazla sürmesi halinde onların durumlarının düzeltilmesinin olanaksız olduğu savunularak bu kategoridekiler *kronik yoksul* olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001:106).

DPT tarafından ultra yoksul olarak tanımlanan bu kesim, bu çalışma içerisinde *dip yoksul*** olarak ele alınacaktır. Ancak, ultra yoksulluk ile burada ele alacağımız dip yoksulluk arasında bazı farklar bulunmaktadır. Dip yoksul olarak tanımlananlar, yoksul nüfusu %20'lik dilimlere ayırdığımızda, en altta kalan iki dilimde yer alanlardır. Bu sınıfın en belirgin özelliği ise, yoksulluktan kurtulma

* Dünyada bu durumda olanlara ilişkin sayısal bilgi bulunmamaktadır.

** Bu çalışmadaki yoksulluk analizinde asıl üzerinde durulacak olan dip sınıfın durumu olduğu için bu tür bir tanımlamaya gidilmiştir.

ihtimallerinin hemen hemen hiç olmamasıdır. Dip yoksullar, iyi düzeyde gelir elde edebilecekleri bir işte çalışabilecek beşeri sermayeye sahip değillerdir, iş bulma ümitleri çok azdır, iş bulduklarında ise vasıfsız, düşük ücretli ve belirsiz aralıklarla çalışan, genellikle hiçbir sosyal güvencesi olmayan bireylerdir. Bu sınıfta yoksulluk yapışkan hale gelmiştir ve diğer nesillere de aktarılmaktadır. Dip yoksullar, yoksulluk durumundan kurtulmak için maddi olanakları ve psikolojik gücü olmayan bireylerdir.

Bazı durumlarda yoksulluk geçici olabilmektedir. *Geçici yoksulluk* iki durumdan kaynaklanabilir; ya normalde yoksul olmayan bir birey aniden yoksullaşabilir ya da yoksulluk çizgisinin hemen altında bulunan bir birey aniden aşırı yoksulluğa düşebilir. Bir bireyin geçici yoksul sayılabilmesi için iki koşul gereklidir. İlk olarak, hanehalkı, verilere ulaşılabilecek bir zaman diliminin en azından bazı dönemlerinde yoksul olarak gözlenmelidir. İkinci olarak da, bu periyot sonunda hanehalkının yaşam standardında olumlu bir değişim gözlenmelidir (Jalan ve Ravallion, 2000:82-84). Gelişmekte olan ülkelerde geçici yoksulluğun; finansal krizler, konjonktürel dalgalanmalar ve yapısal uyum politikaları kapsamında özelleştirme gibi uygulamalara bağlı olarak artan işsizlik sonucunda önem kazandığı görülmektedir (Şenses, 2002:138). Ancak, yoksulluğun boyutları ülkeden ülkeye ve zaman içinde değişmekle birlikte büyük ölçüde orta ve uzun dönem (kronik) yoksullar üzerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Kronik yoksulluk, kişisel değerlerdeki değişmelere göre farklı anlamlar alabilen bir terimdir. En genel anlamıyla kronik yoksulluk, bir bireyin yoksulluk durumunun beş yıldan fazla sürmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamada dikkat edilmesi gereken dört ana nokta bulunmaktadır (Hulme ve Shepherd, 2003:404-405):

- İlk olarak, kronik yoksulluğun ayıt edici özelliği onun süresinin uzunluğudur. Kronik yoksullar, yaşamlarının büyük bir bölümünde yoksul olarak kalan ve yoksulluklarını gelecek nesillere de devredecek olan kişilerdir. Kronik yoksulluk için baz alınan sürenin beş yıl olmasının bazı nedenleri vardır. Birincisi, genellikle veri koleksiyonları arasında beş yıl gibi bir zaman aralığının bulunması; ikincisi ise, beş yıl ya da daha fazla süre yoksul olarak

kalan insanların hayatlarının geri kalanını da yoksul olarak geçirmelerinin güçlü bir olasılık olmasıdır.

- İkinci olarak, genel olarak yoksulluk çalışmalarında olduğu gibi kronik yoksulluğu tanımlamak için kullanılan yoksunluklar çalışmadan çalışmaya değişmektedir. Fakat çok boyutlu yoksunluk uzun süreli yoksulluğu destekleyeceği için, yoksulluğun kalıcı olduğu yerlerde, alışılmış gelir ve tüketim ölçümlerini kronik yoksunluk yerine kullanmak yeterli olmayabilecektir. Bu nedenle, çok boyutluluğun yapısını ve derecesini anlamak çok önemlidir. Yoksulluk değerlendirmelerinin değişkenleri olarak gelir ve tüketim, okuryazarlık ve somut mallara kıyasla kısa vadede daha çabuk değişeceği için, yoksulluğu geçici bir olaymış gibi gösterebilir.
- Kronik yoksulluk bireyseldir. Kronik yoksulluktan kim etkileniyorsa onun yaşamı incelenmeli ve analiz edilmelidir. Fakat birçok çalışmada çalışmanın odak noktası hane halklarıdır. Bunun nedeni de, toplanan verilerin hane halkları düzeyinde olmasıdır. Yoksul olmayan hane halklarında cinsiyet, yaş, sosyal statü gibi nedenlerden dolayı kronik yoksul olan üyelerin bulunması oldukça muhtemeldir.
- Kronik yoksulluğu mutlak ya da göreceli olarak belirlemek mümkün iken, var olan birçok çalışma *mutlak kronik yoksulluk* üzerine odaklanmıştır.

Kronik yoksulluk çalışmalarında beş tür yoksulluktan söz etmemiz mümkündür. Bunlardan ilki, *daima yoksul* (always poor) olanlardır. Bu kişilerin gelir, tüketim, kalori statüleri, insani yoksulluk endeksleri her zaman diliminde yoksulluk sınırının altında olarak belirlenmektedir. İkinci olarak, *genellikle yoksul* (often poor) olanlardan söz edebiliriz. Bu tür yoksulların yoksulluk değerleri, hemen hemen tüm zaman dilimlerinde yoksulluk sınırının altındadır. Fakat, tüm zaman dilimlerinde yoksul değildirler. *Dalgalı yoksul* (churning poor) olanlar ise, yoksulluk değerleri yoksulluk sınırı civarında olanlardır. Bu kişiler, bazı zaman dilimlerinde yoksul iken bazı zaman dilimlerinde yoksul değildirler. Bir başka yoksulluk türü de, *ara sıra yoksul* (occasionally poor) olanlardır. Bunlar, yoksulluk değerleri yoksulluk çizgisinin üzerinde olan fakat en azından bir kere yoksul duruma düşmüş olan kişilerdir. Son olarak da, *asla yoksul olmayanlar* (never poor)'ı sayabiliriz. Bu

kişiler, yoksulluk değerleri her zaman diliminde yoksulluk sınırının üzerinde olan kişilerdir. Bu sayılan kategorileri *kronik yoksulluk*, *geçici yoksulluk* ve *yoksul olmayanlar* olarak toplulaştırmamızda mümkündür. Bu tür bir toplulaştırmada, daima yoksul olanlarla genellikle yoksul olanlar kronik yoksulluk içinde; dalgah yoksul olanlarla ara sıra yoksul olanlar geçici yoksulluk içinde değerlendirilmektedir (Hulme ve Shepherd, 2003:405).

Bir bireyin yoksulluk statüsünün, tüketim seviyesinin, yoksulluk sınırı π 'ye oranı tarafından belirlendiğini varsayalım. Örneğin, A kişisi, yoksulluk sınırı olan π 'nin daima altında (mesela %25'i kadar) tüketim yapıyor olsun. Bu durumda A daima yoksuldur. Bu bireyin kronik yoksulluk statüsü, π 'nin %25'ini tüketiyor olması tarafında karakterize edilmektedir. Tüketim seviyesi, π ile π 'nin yarısı arasında dalgalanan bir B kişisini ele alalım. Bu durumda B daima yoksul değildir. B'nin kronik ve geçici yoksulluk statülerini birbirinden ayırabilmemiz için önce toplumun tümü için bir yoksulluk değeri tespit etmemiz gerekecektir. Daha sonra da bu toplam yoksulluğu kronik ve geçici yoksulluk olarak ayrıştırmamız gerekecektir (Kurosaki, 2003:1-3).

2.8. CİNSİYETE BAĞLI YOKSULLUK (Gender Poverty)

1975'lerden sonra yükselen feminist hareketin etkisiyle *toplumsal cinsiyete bağlı yoksulluk* ya da daha yaygın bir deyişle *kadınların yoksulluğu* tartışmaları gündeme gelmiştir.

Bu kavram, yoksulluğun özünde toplumsal eşitsizliklerin yattığı gerçeğinden hareketle, kadınların, toplumda var olan toplumsal eşitsizliklerden daha fazla pay aldıklarına dikkat çekmektedir. Kadınların fırsat eşitliklerini, kültürel ve toplumsal değerler ve normlar karşısında kaybettikleri ve daha derin ve yoğun bir yoksullukla karşı karşıya kaldıkları ileri sürülmektedir (DPT, 2001:105-106). Yapılan araştırmalar eğitimsiz, iş tecrübesi olmayan, bekâr fakat bağlayıcı sorumlulukları olan, dezavantajlı etnik ve kırsal azınlıklara dahil olan kadınların yoksul nüfus içinde yer aldıklarını göstermektedir (Fodor, 2002:374).

Tüm dünyada kadınların üretime katılmalarından dolayı elde ettikleri toplam gelirler oldukça düşüktür. Sadece geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinde de en yoksul kesimi kadınlar oluşturmaktadır.

Kadınlar, sosyal haklardan yeterince yararlanamadıkları gibi, dünyanın birçok ülkesinde hala eşit işe eşit ücret almamaktadırlar.

Yoksulluk ve kadın ilişkisine bakıldığında, kadının işgücüne katılım oranı önemli bir gösterge olmaktadır. Gelişmişlik düzeyleri farklı olsa dünyanın her yerinde kadınların iş gücüne katılım oranı erkeklerden daha düşüktür. Artan işsizlik, ekonomik krizler nedeniyle düzenli ve kalıcı iş yaşamının dışına itilen kadın emeği, kadınların kentlerde giderek daha yoğun bir şekilde düzensiz ve geçici işlerde çalışmalarına neden olmuştur (Duyan, 2003:360). Kadınlar evlerinde parça başı iş yapmakta ve karşılığında çok düşük ücretler almaktadırlar. Fason üretim yapan işletmeler, evde çalışan kadınları ucuz ve örgütsüz işgücü olmalarından dolayı tercih etmekte, kadınlar da çocuklarının başında olma ve bir yandan da ev işlerini yapabilme gibi kaygılarla evde çalışmayı tercih etmektedirler (Erman, www.ucansupurge.org).

Kadınlardan sonra toplumların diğer marjinal kesimleri olan özürllüler, çocuklar ve yaşlılar Habitat'ın (UNCHS'nin) tanımı ile *yoksunlar* arasında değerlendirilirken, *etnik yoksulluk*, *tek ebeveynli ailelerin yoksulluğu* ve *gençlerde yoksulluk* tanımlamaları da cinsiyete bağlı yoksulluk kriterlerini büyük ölçüde yansıtmaktadır (DPT, 2001:106).

Bir hane halkının cinsiyet kompozisyonu, onun ekonomik refah seviyesini belirleyen anahtar faktörlerden birisidir. Hane halkı üyelerinin elde ettikleri gelirlerin yapısı ve büyüklüğü kadın ve erkekte farklılık göstermektedir. Genel olarak kadınların ortalama gelirlerinin, temelde cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeklerden daha düşük olduğu gözlenmektedir. Böyle bir durum, reisi kadın olan hane halklarının yaşam standartlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Popova, 2002:395-396). Reisi kadın olan hane halkları, gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun yoğun olduğu bir hane halkı tipi olarak ön plana çıkmaktadır.

Reisi kadın olan hane halklarının ekonomik kaynaklarının, reisi erkek olan hane halklarınınkinden daha düşük olduğu ekonomilerde, kadınların dezavantajına bir cinsiyete bağlı yoksulluk açığı (gender poverty gap) oluşmaktadır. Bunun tam tersine, reisi kadın olan hane halkları reisi erkek olan hane halklarına göre daha iyi

durumda iseler, erkeklerin dezavantajına bir cinsiyete bağılı yoksulluk açığı var demektir. Bu yaklaşıma göre cinsiyete bağılı yoksulluk açığı iki değışken tarafından belirlenmektedir. Bunlardan ilki, reisi kadın olan ve erkek olan hane halklarının ortalama refahlarındaki farklar ve ikincisi de, bir ülkedeki hane halklarının cinsiyet kompozisyonudur.

3. YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİ

Yoksulluğun ölçülmesinde yapılması gereken ilk iş, kimlerin yoksul olarak kabul edileceğinin belirlenmesidir. Bunun için öncelikle, güvenilir varsayımlara dayanarak yoksullar tanımlanmalı ve asgari bir yoksulluk sınırı belirlenerek, bu sınırın altında kalanlar yoksul sayılmalıdır.

Bu bölümde, değışik kriterlere göre yoksulluk sınırı tanımlamaları yapıldıktan sonra, yoksulluk ölçütleri başlığı altında yoksulluğu ölçmede kullanılan endekslere yer verilecektir.

3.1. YOKSULLUK SINIRININ BELİRLENMESİ

İlk kez İngiltere’de 1886 yılında Charles Booth tarafından yoksullukla ilgili anket çalışmaları başlamıştır ve *yoksulluk sınırı* kavramının ilk olarak bu dönemde yine Booth tarafından ortaya atıldığı söylenmektedir (DPT, 2001:108). Fakat daha sonra yapılan araştırmalar kavramın ilk önce, 1870 yılında İngiltere’de çıkarılan ilkokullar yasası çerçevesinde ailelerin eğitim harcı ödeme güçlüklerinin belirlenebilmesi amacıyla il eğitim müdürlükleri tarafından yapılan çalışmalara dayandığını göstermektedir

Yoksulluk sınırı, bir toplumda yoksul olanlar ile olmayanları birbirinden ayırmak için kullanılan bir çizgidir. Ancak, yoksulluk sınırının tanımlanması konusunda bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Yoksulluk sınırının gelir düzeyi üzerinden mi yoksa harcama düzeyi üzerinden mi tanımlanması gerektiğı konusu, bu alanda karşılaşılan ilk sorundur. Uygulamada yoksulluk sınırı belirlenirken genellikle tüketim harcaması değıerleri kullanılır ve temelde bunun üç gerekçesi bulunmaktadır (Yardımcı ve diğeri, 2003:410):

- Hane halkı yaşam standardının belirlenmesinde, gerçek tüketim mal ve hizmetlerine olan talep çok daha iyi bir göstergedir,

- Çok daha uzun süreli ortalama eğilimlerin belirlenmesinde tüketim, gelire göre çok daha az değişime sahiptir,
- Genelde tüketim harcaması verileri alandan, gelir verilerine oranla çok daha doğru toplanmaktadır.

Yoksulluk sınırının birey düzeyinde mi yoksa hane halkı düzeyinde mi tanımlanması gerektiği konusu, üzerinde durulması gereken bir başka sorundur. Karşılaşılan diğer bir sorunda, hanehalkı düzeyinde tanımlanacak olan bir yoksulluk sınırının hane halkının büyüklüğüne göre değişecek olmasıdır. Farklı hane halkı büyüklüklerinin ihtiyaç duyacakları gelir ve tüketim düzeyi birbirinin aynı değildir. Bu nedenle de farklı hane halkı büyüklükleri için farklı yoksulluk sınırı tanımlaması gerekmektedir (Dağdemir, 1999:26).

Birçok çalışmada yoksulluk, birden fazla yoksulluk sınırı belirlenerek izlenmekte ve yoksulluk düzeyi ve profiline ilişkin sonuçların değişik yoksulluk sınırlarına duyarlılığı test edilmektedir. Yoksulluk sınırı, değişik yoksulluk tanımlamaları ile uyumlu olarak değişik düzeylerde belirlenebilmektedir. Yoksulluk sınırı hesaplamalarında kullanılan başlıca yöntemler aşağıda sıralanmaktadır.

3.1.1. ALINMASI GEREKEN MİNİMUM KALORİ MİKTARI YAKLAŞIMI

Bu yaklaşıma göre yoksulluk sınırı belirlenirken, tüm nüfus için önerilen kişi başına ortalama bir kalori miktarı saptanmaktadır. Bu önerilen kişi başına ortalama kalori alımının altında olan hane halkları yoksul olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntemin sakıncası, tüm nüfus için aynı kalori miktarının baz alınmasıdır. Oysa aynı hanehalkı içinde dahi kişiden kişiye kalori ihtiyacı değişebilmektedir. Ayrıca, yaş, cinsiyet ve meslek değişkenleri de, alınması gereken kalori miktarını doğrudan etkilemektedir (Erdoğan, 2002:www.canaktan.org). Bu yaklaşım mutlak yoksulluk kavramında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Minimum kalori ihtiyacına dayalı mutlak yoksulluk sınırı yaklaşımına bir alternatif, Dünya Bankası tarafından belirlenen günlük 1\$* (bir dolar) sınırıdır. Günlük 1\$ sınırına göre belirlenen yoksulluk ölçümleri, ülkeler arası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Fang ve diğerleri, 2002:434-435).

* Mutlak yoksulluk başlığı altında belirtildiği gibi bu sınır ülke gruplarına göre farklılık gösterebilmektedir.

3.1.2. TEMEL GEREKSİNİMLER YAKLAŞIMI

Bu yaklaşımla yoksulluk sınırı hesaplanmasında, insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli minimum gıda, giyim, barınma, eğitim ve sağlık harcamaları dikkate alınmaktadır. Bireyin ihtiyaç duyduğu bu temel gereksinimlere yapılacak harcamalar toplamı yoksulluk sınırı olarak belirlenmekte ve bu sınırın altında kalan bireyler yoksul sayılmaktadırlar. Yine bu yaklaşım da mutlak yoksulluk kavramında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yaşanılan bölge ve kesimlere göre aynı mal ve hizmetler farklı fiyatlarda olabileceğinden, temel gereksinimler yöntemine göre belirlenen harcama tutarı da bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilecektir.

3.1.3. GIDA ORANI YÖNTEMİ

Bu yöntemle göre, hane halkının yapmış olduğu gıda harcaması tutarı, hane halkı kullanılabilir gelirinin belli bir oranından fazla ise hane halkı yoksul sayılmaktadır. Tam tersine, hane halkının yapmış olduğu gıda harcaması tutarı, hane halkı kullanılabilir gelirinin belli bir oranını aşmıyor ise hane halkı yoksul değildir. Burada sözü edilen kullanılabilir gelirin belli bir oranı, *maksimum gıda oranıdır*. Yani, hane halkının gelirinden ayırması gereken maksimum gıda harcaması tutarıdır. Eğer hane halkı gıda alımına, bu maksimum gıda oranının üzerinde bir pay ayırıyorsa yoksul sayılmaktadır. Hane halklarının gelirlerinden gıda harcamalarına ayırdıkları pay ne kadar yüksekse, o derece yoksul sayılmaktadırlar.

Bireyin toplam geliri içinde maksimum gıda oranı ($b\theta$) ile, bireyin gıda harcaması ($c\theta$) ile ve kullanılabilir geliri (y) ile gösterilecek olursa (Yardımcı ve diğerleri, 2003:411);

$$(c\theta / y) > b\theta \quad \Rightarrow \quad \text{birey yoksul sayılmaktadır.}$$

$$(c\theta / y) < b\theta \quad \Rightarrow \quad \text{birey yoksul sayılmamaktadır.}$$

Maksimum gıda oranı, hane halkı büyüklüğüne göre de değişmektedir (Erdoğan, 2002:www.canaktan.org). Hane halkının gıda harcamasının ($c\theta$) ile, kullanılabilir gelirini (y) ve hane halkı büyüklüğü (f_s) için maksimum gıda oranı (ϕ) ile gösterilecek olursa;

$$[c\theta (y, f_s) / y] > \phi \quad \Rightarrow \quad \text{hane halkı yoksuldur.}$$

$[c\theta(y, f_s)/y] < \phi \Rightarrow$ hane halkı yoksul sayılmamaktadır.

Maksimum gıda oranının ne olduğu konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Oran ele alınan ülkeye göre farklı olabilmektedir. Türkiye’de bu güne kadar bu konuda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

3.1.4. ORTALAMA YA DA MEDYAN GELİRİN YARISI YAKLAŞIMI

Bu yaklaşımda, toplumda yaratılan ortalama ya da medyan gelirin yarısı yoksulluk sınırı olarak kabul edilmektedir. Elde ettikleri gelirleri, görelî yoksulluk tanımına göre belirlenmiş olan bu yoksulluk sınırının altında kalan bireyler yoksul sayılmaktadır. Bu yöntemle belirlenecek yoksulluk sınırı, toplumun ortalama gelir düzeyine göre farklılık gösterecektir. Toplumdaki ortalama gelir düzeyi yüksek ise yoksulluk sınırı da yüksek, ortalama gelir düzeyi düşük ise yoksulluk sınırı da düşük olacaktır.

Toplumdaki bireyler arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin boyutu fazla ise ortalama ya da medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksul hane halkı sayısı artış gösterecektir. Toplumda bir kesimden diğerine eşitsizliğin boyutu az ise, yani bireylerin gelirleri ortalama civarında ise yoksulluğun boyutu ve yoğunluğu azalacak demektir.

Bir toplumda temel gereksinimler yaklaşımına ve minimum gıda sepeti yaklaşımına göre yoksulluk oranları artarken, medyan gelirin yarısına göre bu oranın azalıyor olması, yoksullar arasındaki gelir dağılımının bozulduğunu ve dip yoksulluk olarak tanımlanan yoksulların diğer yoksullara oranla daha fazla arttığını göstermektedir. Yani, bir toplumda mutlak yoksulluk artarken görelî yoksulluk azalıyorsa, görelî yoksulluk sınırının hemen altında bulunan bireylerden bir kısmı yoksulluktan kurtulurken, diğer kısmı da mutlak yoksulluk sınırının altına düşmüş demektir. Böylece mutlak yoksulluk oranı ile görelî yoksulluk oranı arasındaki fark kapanmakta ve dip yoksul olarak tanımlanan kesim giderek artmaktadır.

3.1.5. HARCAMALARIN BESİN GRUPLARINA AYRIŞTIRILMASI YAKLAŞIMI

Yoksulluk sınırını her hanenin yaş, cinsiyet ve meslek gibi ölçütlerini dikkate alarak hesaplayan bir yaklaşımdır. Buna göre, bir hanenin tükettiği gıda miktarı,

kalori ve besin değerlerine ayrıştırılarak bir model oluşturulmaktadır. Sonuçlar, günlük alınması gerekli kalori ve besin miktarları ile karşılaştırılmakta ve sınırın altında besin tüketen hane halkları yoksul sayılmaktadır (Erdoğan, 2002:www.canaktan.org). Ancak bu yöntem yaş, cinsiyet ve meslek gibi ölçütleri dikkate aldığı ve her ölçüt için ayrı ayrı alınması gerekli besin miktarlarını incelediği için oldukça ayrıntılı bir çalışma gerektirmektedir. Bu nedenle de literatürde çok sık kullanılan bir yöntem değildir. Bugüne kadar Türkiye için böyle bir çalışma yapılmamıştır.

3.1.6. LEYDEN YOKSULLUK SINIRI

Yoksulluk sınırının belirlenmesinde kullanılan bir diğer yaklaşım, yoksulluk sınırının ne olduğunu bireylerin kişisel değerlendirmelerine bırakan yaklaşımdır ve Leyden Yoksulluk Sınırı olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk sınırı, bireylerin kendilerini yoksul hissettikleri nokta olarak belirlenmektedir (Yardımcı ve diğerleri, 2003:411).

Bu yaklaşımda, yoksulluk kavramında sübjektiflik söz konusudur. Yoksulluk sınırı, temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli olan asgari gelirin belirlenmesi ile ilgili sorulara hane halkı tarafından verilen cevaplara dayanılarak hesaplanmaktadır. Sonuçlar değerlendirilerek, bireylerin kendileri için belirledikleri sınırlar ortaya çıkarılmaktadır.

Bu yöntemle yoksulluk sınırı hesaplamasında karşılaşılan bazı güçlükler vardır. Aynı refah düzeyine sahip olan bireyler, asgari gelir gereksinimi konusunda farklı cevaplar verebilmektedirler (Aktan, 2002a:www.canaktan.org). Yani, aynı refah düzeyine sahip olmalarına rağmen bazı kişiler yoksul sayılmamakta, bazıları ise yoksul olarak sınıflandırılabilir. Bu yöntemin analiz üstünlüğü ise, kişilerin kendilerini toplumun hangi kesiminde gördüklerini belirlemesi ve normatif unsurları da analize katabilmesidir.

3.2. YOKSULLUK ENDEKSLERİ

Endeks, belli bir olaya ilişkin istatistiksel verilerin ve değerlerin gösterdiği oransal değişmeler olarak tanımlanmaktadır (<http://www.ekonomist.com.tr>). Bir değişimi gösteren nicelikler veya değerler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için

endekslerden yararlanılmaktadır. Yoksulluğun ölçülmesinde yoksulluk sınırının belirlenmesinden bir sonraki aşama, uygun bir yoksulluk endeksin seçilmesidir.

3.2.1. KAFA SAYISI ENDEKSİ (Head - Count Ratio)

Yoksulluk ölçümlerinde en yaygın kullanılan endeks, geliri yoksulluk çizgisinin altında kalan kişilerin sayısının toplam nüfusa oranını gösteren (Ravallion, 1994:45) Kafa Sayısı Endeksi'dir. Kafa Sayısı Endeksi matematiksel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$H = \frac{N_p}{N}$$

Burada;

H : Kafa Sayısı Endeksini,

N_p :Yoksulluk sınırı altında kalan bireylerin sayısını (yoksul nüfusu),

N : Toplam nüfusu,

ifade etmektedir. Kafa Sayısı Endeksi (H), sıfır ile bir arasında değerler alabilen bir endekstir. Endeksin bire eşit olması, tüm nüfusun yoksul olduğu anlamına gelmektedir. Endeksin sıfıra eşit olması ise, toplumda hiç yoksulluk sınırı altında kalan birey olmadığını göstermektedir. Sözü geçen bu iki uç durum arasında, endeks bire yaklaştıkça toplam nüfus içinde yoksulların oranı artıyor, sıfıra yaklaştıkça da yoksulların oranı azalıyor demektir.

Kafa Sayısı Endeksi, taşıdığı eksiklikler nedeniyle literatürde önemli eleştirilere maruz kalmıştır. İlk olarak, bu endeks, yoksulluğun derecesini belirlemede yetersiz görülmektedir. Endeks, yoksulluk sınırının hemen altındaki bir kişi ile, dip yoksul olarak tanımlanan ve yoksulluk sınırının çok altında bulunan bir kişi arasında ayırım yapmamaktadır. Yoksulluk sınırının altında kalan yoksul kitle arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğine duyarsız kalmaktadır. Yani, yoksulluğun yoksullar arasındaki dağılımını vermez.

Sen (1976:220)'in belirttiği gibi, yoksul bir kişi daha da yoksullaştığında bu endekste bir artış olmamakta, fakat bu kişinin ölmesi durumunda yoksulluk oranının düşmesi gibi bir sonuçla karşılaşmaktadır. Aynı zamanda, yoksul hanhalklarının

yoksulluk sınırının yakınlarında yoğunlaşması durumunda, yoksulluk sınırındaki küçük değişimler bile yoksulluk oranında büyük değişmelere yol açabilmektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, eğer araştırmacı gelirin yoksullar arasında nasıl dağıtıldığı ile ilgilenmiyorsa ve kendisi için sadece yoksulluk oranı önemli ise, Kafa Sayısı Endeksi (H) bu iş için elverişli bir ölçüm aracı olacaktır.

3.2.2. YOKSULLUK AÇIĞI ENDEKSİ (Poverty Gap Ratio)

Bu endeks, yoksulların yoksulluk sınırı üzerine çıkabilmeleri için ne kadar gelire ihtiyaç duyduklarını göstermek için kullanılmaktadır. Yoksulluğu ölçmek için geliştirilen bu endeks, yoksulluk sınırı (π) ile yoksulluk sınırı altındaki bireyin geliri (y_i) arasındaki farkın büyüklüğünü belirlemekte ve bireyin yoksulluk sınırı üzerine çıkabilmesi için ne kadar gelire ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Bu endeksin matematiksel gösterimi şu şekildedir:

$$I = \sum_{i=1}^{N_p} \frac{\pi - y_i}{N_p \cdot \pi} = 1 - \frac{\mu}{\pi}$$

Burada;

I : Yoksulluk açığı,

π : Yoksulluk sınırını,

y_i : i. yoksul bireyin gelirini,

N_p : Yoksulluk sınırı altında bulunan kişi sayısını (yoksul nüfusu),

μ : Yoksulların ortalama gelir düzeyini,

göstermektedir. Endeks, sıfır ile bir arasında değişen değerler alabilmektedir. Endeksin sıfıra yaklaşıyor olması, yoksulların gelirlerinin yoksulluk sınırı civarında yoğunlaştığını ve dolayısıyla yoksulluktan kurtulmanın maliyetinin azaldığını; bire yaklaşıyor olması da, yoksulların gelirlerinin yoksulluk sınırının çok altında kaldığını göstermektedir. Yani, endeks bire yaklaştıkça dip yoksulluk artıyor demektir.

Yoksulluk Açığı Endeksi (I), yoksulluğun şiddeti hakkında bilgi vermektedir. Fakat gelir dağılımı değiştiğinde yoksulların ortalama gelir düzeyi değişmiyorsa endeks değerinde değişme olmaz. Endeks, sadece yoksulların ortalama gelir düzeyi

Bu başlık altında, Sen tarafından ortaya atılan bu üç aksiyoma ek olarak, daha sonraki yıllarda geliştirilen duyarlılık aksiyomuna da yer verilecektir.

3.2.3.1. AKSİYOMLAR*

3.2.3.1.1. TEKDÜZELİK AKSİYOMLARI (Monotonicity Axioms)

Tekdüzelik aksiyomları, yoksul bir bireyin geliri arttığında yoksulluk endeksinin düşmesi gerektiğini ifade eden aksiyomlardır. Literatürde iki farklı tekdüzelik aksiyomu öngörülmektedir.

- *Zayıf Tekdüzelik Aksiyomu (Weak Monotonicity Axiom):* y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{(1, 2, \dots, n) - (j)\}$ için $y_i = x_i$ ' dir ve $j \in \Pi(y, \pi), \Pi(x, \pi)$ için $y_i > x_i$ olduğu durumda $P(y, \pi) < P(x, \pi)$ ' dir.

Zayıf tekdüzelik aksiyomu (WM), diğer tüm şartlar değişmeden kaldığında, yoksul bir bireyin gelirindeki artışın yoksulluk endeksinin düşürmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak, yoksul bireyin gelirinde meydana gelen artış, bireyi yoksulluk sınırının üzerine çıkartacak bir artış olmamalıdır. Yani, gelir artışı sonrasında birey yine yoksulluk sınırının altında kalmalıdır.

- *Güçlü Tekdüzelik Aksiyomu (Strong Monotonicity Axiom):* y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{(1, 2, \dots, n) - (j)\}$ için $y_i = x_i$ ' dir ve $j \in \Pi(y, \pi)$ olduğu durumda $P(y, \pi) < P(x, \pi)$ ' dir.

Güçlü tekdüzelik aksiyomu (SM), diğer tüm şartlar sabit iken, yoksul bir bireyin geliri her arttığında veya ne zaman artarsa yoksulluk endeksinin düşmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu aksiyomda, yoksul bireyin, gelir artışı sonrası yine yoksulluk sınırı altında kalması gibi bir koşul yoktur. Geliri artan yoksul birey yoksulluktan kurtulabilmektedir. Şurası kesindir ki, SM aksiyomu WM aksiyomunu kapsar, fakat WM aksiyomu SM aksiyomunu kapsamaz.

Literatürde WM aksiyomunun yaygın bir kullanım alanı mevcuttur. Fakat SM aksiyomu, yoksulluk endekslerinin hesaplanmasında bazı problemlere yol açabilmektedir. Bunun sebebi, SM aksiyomunun sağladığı gibi bir ya da birkaç insanı yoksulluk çizgisinin üzerine çıkarmanın, yoksul insan sayısını değiştirecek

* Bu başlık altında yer alan aksiyonların açıklamalarında ağırlıklı olarak (Bös ve diğerleri, 1988) kaynağından yararlanılmıştır.

olmasıdır. Bu da, yoksullar arasındaki gelir dağılımının öncekiyle aynı olamayacağı anlamına gelir. Fakat bu farklı gelir dağılımları yoksulluk aslında düşüyor olmasına rağmen yoksulluk endeksinin artmasına neden olabilmektedir.

3.2.3.1.2. AKTARMA AKSİYOMLARI (Transfer Axioms)

Tekdüzelik aksiyomları, hiçbir koşulun değişmediği, sadece bir kişinin gelirinin değiştiği durumları dikkate alırken; aktarma aksiyomları, toplam sabit bir yaratılmış gelirin yeniden dağıtımı ile ilgilenmektedir. Bu alandaki yayınların çoğu iki aktarma aksiyomundan bahsetmektedir. Fakat burada, Donaldson ve Weymark'ın (1986:67-75) dört aktarma aksiyomu tespit ettiği daha gelişmiş bir analiz sunulacaktır. Bu dört aktarma aksiyomunun da ortak özelliği, progresif transferin, yani zenginden fakire doğru olan gelir transferinin yoksulluk endeksini azaltması gerektiği; regresif transferin, yani fakirden zengine doğru olan gelir transferinin ise yoksulluk endeksini artırması gerektiğidir. Bu dört aksiyom, sadece içerdikleri bireyler ile ilgili farklılıklar göstermektedirler.

- *Minimal Aktarma Aksiyomu* (Minimal Transfer Axioms): y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{(1, 2, \dots, n) - (j, k)\}$ için $y_i = x_i$ dir ve $j, k \in \Pi(y, \pi) \cap \Pi(x, \pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k > y_k$, $y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğu durumda $P(y, \pi) > P(x, \pi)$ dir.

Minimal aktarma aksiyomu (MT), eğer transfere taraf olan her iki birey de yoksulsa ve gelir transferi sonrasında da yoksul olarak kalıyorsa; progresif transferlerde yoksulluk endeksinin azalmasını ve regresif transferlerde yoksulluk endeksinin artmasını gerektirmektedir.

- *Zayıf Aktarma Aksiyomu* (Weak Transfer Axioms): y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{(1, 2, \dots, n) - (j, k)\}$ için $y_i = x_i$ dir ve $k \in \Pi(y, \pi) \cap \Pi(x, \pi)$ ve $\Pi(y, \pi) = \Pi(x, \pi)$ $y_j > x_j \geq x_k > y_k$, $y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğunda $P(y, \pi) > P(x, \pi)$ dir.

Zayıf aktarma aksiyomu (WT), transfere taraf olan bireylerden sadece biri yoksulsa ve gelir transferi sonrasında da yoksul olarak kalıyorsa; progresif transferlerde yoksulluk endeksinin düşmesini ve regresif transferlerde endeksin artmasını gerektirmektedir. Ancak tüm bu transfer işlemleri sonucunda yoksulların

sayısında değişme olmamalıdır. Yani, progresif transferlerde transferin vericisi konumunda olan birey yoksulluk çizgisinin üzerinde ise, gelir transferi sonrasında da yoksulluk çizgisinin üzerinde kalmalıdır ve regresif transferlerde transferin alıcısı konumunda olan birey yoksulluk çizgisinin altında ise, gelir transferinden sonra da yoksulluk çizgisinin altında kalmalıdır.

- *Güçlü Yukarı Aktarma Aksiyomu* (Strong Upward Transfer Axioms): y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{ (1, 2, \dots, n) - (j, k) \}$ için $y_i = x_i$ dir ve $k \in \Pi(y, \pi) \cap \Pi(x, \pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k > y_k$, $y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğu durumda $P(y, \pi) > P(x, \pi)$ dir.

Güçlü yukarı aktarma aksiyomu (SUT) ise, transfere taraf olan bireylerden progresif transferin vericisi konumunda olan bireyin yoksulluk çizgisinin üzerinde olmasını ve transfer sonrasında yoksulluk çizgisinin altına düşmesini; transferin alıcısı konumunda olan bireyin ise yoksul olmasını ve transfer sonrasında da asla yoksulluk çizgisinin üzerine çıkmamasını gerektirmektedir. Regresif transferde ise, transferin alıcısı konumunda olan birey, transfer sonrasında yoksulluk çizgisinin üzerine çıkmamalıdır.

- *Güçlü Aşağı Aktarma Aksiyomu* (Strong Downward Transfer Axioms): y ve x gibi iki farklı gelir dağılımı olduğunu varsayalım. Tüm $i \in \{ (1, 2, \dots, n) - (j, k) \}$ için $y_i = x_i$ dir ve $k \in \Pi(y, \pi)$ için $y_j > x_j \geq x_k > y_k$, $y_j - x_j = x_k - y_k$ olduğu durumda $P(y, \pi) > P(x, \pi)$ dir.

Son olarak, güçlü aşağı aktarma aksiyomu (SDT), yoksulluk çizgisinin üzerinde bulunan bir bireyden, yoksulluk çizgisinin altında bulunan bir bireye gelir transferi söz konusu olduğunda yoksulluk endeksinin düşmesini gerektirir. Ancak, transferin vericisi konumunda olan kişi transfer sonrasında da yoksulluk çizgisinin üzerinde kalmalıdır. Transferin alıcısı konumunda olan birey içinse bu şart mutlaka geçerli değildir. Yani, alıcı konumundaki birey gelir transferi sonrasında yoksulluk çizgisinin üzerine çıkabilmektedir. Bu aksiyomda, transferin vericisi konumunda olan birey de yoksulluk çizgisinin altında ise ve fakirden, daha zengine doğru bir gelir transferi söz konusu ise, yoksulluk endeksi (P) artış gösterecektir.

SUT ile SDT aksiyomları arasındaki önemli fark; SUT aksiyomu, transferin taraflarından sadece yoksulluk çizgisinin üzerinde olanın yoksulluk çizgisinin altına düşebileceğini söylerken, SDT aksiyomu, transferin taraflarından yoksul olan bireyin transfer öncesinde yoksulluk çizgisinin altında bulunması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda şüphesiz, SDT aksiyomu diğer tüm aktarma aksiyomlarını kapsayan bir aksiyom olacaktır.

3.2.3.1.3. ODAK AKSİYOMLARI (Focus Axioms)

Odak aksiyomuna göre yoksulluk endeksi, yoksulluk çizgisinin üzerindeki gelir dağılımları ve gelir seviyelerinden tamamen bağımsız olmalıdır.

- *Odak Aksiyomu* (Focus Axiom): y ve x 'in iki farklı gelir dağılımını gösterdiğini varsayalım. Tüm $i \in \Pi(y, \pi)$ için $\Pi(y, \pi) = \Pi(x, \pi)$ ve $y_i = x_i$ olacaktır. Bu durumda, $P(y, \pi) = P(x, \pi)$ olmaktadır.

Odak Aksiyomu (F)'nin bir sonucu olarak, yoksulların gelirlerindeki herhangi bir düşüş, büyüklüğü ne olursa zenginlerin gelirlerindeki bir artış nedeniyle olmamaktadır. Bunun tam tersi, tüm yoksullar yoksul ve tüm zenginler zengin kalmak şartıyla, yoksulların da gelirlerindeki artış, zenginlerin gelirlerindeki herhangi bir düşüşten kaynaklanmamaktadır.

Odak Aksiyomu, genellikle belli bir nüfus ile ilgili olarak formüle edilmekte, fakat farklı büyüklükteki topluluklara kolaylıkla genelleştirilebilmektedir.

- *Genelleştirilmiş Odak Aksiyomu* (Generalized Focus Axiom): y ve x 'in iki farklı sıralı gelir dağılımını gösterdiğini varsayalım (farklı büyüklüklerde de olabilir). Tüm $i \in \Pi(y, \pi)$ için $\Pi(y, \pi) = \Pi(x, \pi)$ ve $y_i = x_i$ olacaktır. Bu durumda, $P(y, \pi) = P(x, \pi)$ olmaktadır.

Bu durumda, genelleştirilmiş odak aksiyomu (GF), F aksiyomunu kapsar diyebiliriz.

3.2.3.1.4. DUYARLILIK AKSİYOMLARI (Sensitivity Axioms)

Duyarlılık aksiyomları, yoksulluk endeksini yoksullar arasındaki gelir eşitsizliklerine daha duyarlı hale getirmek için tasarlanmışlardır. Bunu, görelilik olarak daha yoksul olan bireylerin gelirlerindeki değişimlerin yoksulluk endeksi üzerinde

daha etkili olmasını sağlayarak yapmaktadır. Literatürde dört farklı duyarlılık aksiyomu yer almaktadır.

- *Tekdüze Duyarlılık Aksiyomu* (Monotonicity Sensitivity Axiom): $(\Delta P)_i$, i . yoksulun gelirindeki ufak bir düşüşü ifade eden (δ) 'ya bağlı olarak yoksulluk endeksinde ortaya çıkan artışı gösterebilir. Bu durumda, eğer $\pi > y_j > y_i$ ise $(\Delta P)_i > (\Delta P)_j$ 'dir.

Tekdüze duyarlılık aksiyomu (MOS), göreceli olarak daha yoksul olan bireyin gelirindeki düşüşün, daha zengin olan bir bireyin gelirindeki düşüşe oranla yoksulluk endeksinin daha fazla arttırmasını gerektirmektedir. Örneğin, y_j ve y_i gelirlerine sahip iki birey düşünelim ve $y_i > y_j$ olduğunu varsayalım. Bu durumda, y_j 'nin gelirindeki 1 TL'lik azalma, yoksulluk endeksinin, y_i 'nin gelirindeki 1 TL'lik azalmadan daha fazla arttırılmalıdır.

- *Sıralı Aktarma Duyarlılık Aksiyomu* (Rank Transfer Sensitivity Axiom): $(\Delta P)_{i,i+p}$, i . yoksuldan $(i+p)$. yoksula gelir transferi (δ) 'ya bağlı olarak yoksulluk endeksinde ortaya çıkan artışı gösterebilir. Bu durumda, eğer $y_j > y_i$, $y_{j+p} > y_{i+p}$ ise ve $(j+p)$. birey transferden sonra yoksullar arasında kalıyorsa $(\Delta P)_{i,i+p} > (\Delta P)_{j,j+p}$ olacaktır.

Sıralı Aktarma Duyarlılık Aksiyomu (RTS)'ye göre, yoksulluk endeksinin gelir transferine olan duyarlılığı, transferin alıcı ve vericisinin göreceli pozisyonları değişmeden kaldığında, yoksul insanların sıralamasında vericinin pozisyonuna dayanmalıdır. Yoksullar arasındaki gelir sıralamasında göreceli pozisyonu daha düşük olan verici, yoksulluk endeksinin daha fazla arttırılmalıdır.

- *Uzaklık Aktarma Duyarlılık Aksiyomu* (Distance Transfer Sensitivity Axiom): $(\delta) > 0$, transfer öncesi geliri y_i olan i . yoksulun, transfer öncesi geliri y_i+h ($h>0$) olan yoksula yaptığı gelir transferini gösterebilir. $[\Delta P(h,\delta)]_i$; bu transfere bağlı olarak yoksulluk endeksinde ortaya çıkan artışı gösterebilir. Bu durumda, $y_i + h + \delta \leq \pi$ olduğunda, i değeri arttıkça $[\Delta P(h,\delta)]_i$ değeri düşecektir.

Uzaklık Aktarma Duyarlılık Aksiyomu (DTS), transferin alıcı ve vericisinin transfer öncesi gelirleri arasındaki sabit uzaklığa odaklanır ve daha yoksul olanın

verici olması durumunda, herhangi bir miktar gelir transferi için yoksulluk endeksinin artmasını gerektirir.

- *Artan Yoksulluktan Kaçınma Aksiyomu* (Increasing Poverty Aversion Axiom): yoksulluk sınırını π ve iki yoksulluk endeksini de P_1 ve P_2 ile gösterelim. P_2 yoksulluk endeksi P_1 'e göre yoksulluktan kaçınmayı daha çok yansıtın. Bu durumda, tüm (y_1, \dots, y_n) için $P_1 \leq P_2$ olacaktır.

Artan Yoksulluktan Kaçınma Aksiyomu (IPA), yoksulluk endeksindeki değişmelere işaret eden bir aksiyomdur. Bu aksiyoma göre, diğer tüm koşullar sabitken, bir yoksulluk endeksinden, yoksulluktan kaçınmayı daha fazla yansıtan bir yoksulluk endeksine geçiş, yoksulluğun sayısal göstergelerini düşürmelidir. Biraz daha açmak gerekirse, x ve y 'nin iki farklı gelir dağılımını; P_1 ve P_2 'nin de iki ayrı yoksulluk endeksini gösterdiğini varsayalım. Ancak, P_2 endeksi P_1 'e oranla yoksulluktan kaçınmayı daha çok yansıtan bir endeks olsun. y gelir dağılımının geçerli olduğu durumda, x gelir dağılımının geçerli olduğu durumdan daha az yoksul varsa $P_2(y, \pi)$, $P_1(x, \pi)$ 'den daha küçük olacaktır. Eğer $P_2(y, \pi) > P_2(x, \pi)$ ise veya $P_1(y, \pi) > P_1(x, \pi)$ ise $P_2(y, \pi)$, $P_1(x, \pi)$ 'den küçük olamayacaktır. Çünkü; $P_2(y, \pi) > P_2(x, \pi) \geq P_1(x, \pi)$ ve $P_2(y, \pi) \geq P_1(y, \pi) > P_1(x, \pi)$ 'dir.

3.2.3.2. GENELLEŞTİRİLMİŞ YOKSULLUK AÇIĞI ENDEKSLERİ

Bu başlık altında anlatılacak olan birinci grup yoksulluk endekslerinde, yoksulluk sınırı ile yoksulların gelirleri arasındaki farkı bulmayı amaçlayan yoksulluk açığı endeksinin bazı değişik formlarda gösterimleri ele alınacaktır. Ele alacağımız birinci aksiyomatik yoksulluk endeksi, Armatya Kumar SEN (1976) tarafından ileri sürülen Sen endeksidir.

3.2.3.2.1. SEN ENDEKSİ

Sen'in (1976) yoksulluk yazınında çığır açan çalışması, kafa sayısı endeksi ve yoksulluk açığı endeksine yönelttiği eleştirilerden ortaya çıkmıştır. Sen, kafa sayısı endeksine tekdüzelik ve aktarma aksiyomlarına uymadığı için ve yoksulluk açığı endeksine de aktarma aksiyomuna uymadığı için karşı çıkmıştır.

Sen (1976), yoksulluğun şiddetini daha iyi yansıtan, yoksulluğun ölçülmesinde yoksullar arasındaki gelir dağılımını da hesaba katan bir endeks

önermiştir. Yoksullar arasındaki gelir eşitsizliklerinin önemli olduğunun altını çizerek, bir kesimin bir kimsenin yoksulluk çizgisinin hemen altında olması ile açlıktan ölme sınırında olması arasındaki farkın da hesaba katılması gerektiğini vurgulamaktadır (Aleskerov, 1998:17-18).

Sen endeksi; toplam nüfus içinde yoksulların oranını gösteren *kafa sayısı endeksini*, yoksulların yoksulluk çizgisinin üzerine çıkabilmeleri için gerekli olan ortalama gelir düzeyini gösteren *yoksulluk açığı endeksini* ve yoksullar arasındaki gelir eşitsizliğini gösteren *gini katsayısını* kapsayan bir yoksulluk endeksidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu endeksin temelini oluşturan ve Sen tarafından formüle edilmiş olan üç temel aksiyom vardır. Bunlar, tekdüzelik aksiyomu, aktarma aksiyomu, odak aksiyomudur. Sen endeksinin genel gösterimi şu şekildedir (Sen,1976:223):

$$P = H \cdot [I + (1 - I) \cdot G_p]$$

Burada,

H : Yoksulluk sınırı altında yaşayan insanların toplam nüfusa oranını (kafa sayısı endeksini),

I : Yoksulluk sınırı altında yaşayan insanların gelirleri ile yoksulluk sınırı arasındaki farkı (yoksulluk açığı endeksini),

G_p : Yoksulluk sınırı altında yaşayan insanlar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini ölçen gini katsayısını

ifade etmektedir. Sen endeksi, yoksullar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren gini katsayısı ile ağırlıklandırılmış yoksulluk açığı endeksi ve kafa sayısı endeksinin ortalamasını göstermektedir. Eğer yoksulluk sınırı altında yaşayan bireyler arasında gelir eşitsizliği yoksa, ($G_p=0$) olacaktır ve Sen endeksi (P) kafa sayısı endeksi ile yoksulluk açığı endeksinin çarpımına ($H \cdot I$) eşit olacaktır. Ancak, yoksullar arasındaki hanehalklarından yalnızca birinin tüm gelire sahip olması gibi uç bir durumda ($G_p=1$) olacak ve Sen endeksi (P), kafa sayısı endeksi (H)'ye eşit çıkacaktır.

3.2.3.2.2. KAKWANI VE THON ENDEKSİ (The Kakwani and Thon Index)

Sen endeksinin RTS ve DTS aksiyomlarını sağlamadaki başarısızlığı, Kakwani tarafından yeni bir endeks önerilmesine yol açmıştır. Kakwani tarafından önerilen endeks, aslında Sen endeksinin değişik bir versiyonudur. Kakwani, Sen endeksinin bağımlı değişkenlerinin k 'ncü kuvvetini alarak çoğaltmıştır ve Sen endeksini bu düzeltmeye izin vermesi için yeniden normalize etmiştir. Sonuçta Kakwani şu endekse ulaşmıştır:

$$P(x, \pi) = \frac{N_p}{N \cdot \pi \sum_{i=1}^{N_p} i^k} \cdot \sum_{i=1}^{N_p} (\pi - y_i) (N_p + 1 - i)^k, \quad k \geq 0$$

$k = 0$ için Kakwani Endeksi, kafa sayısı endeksi ile yoksulluk açığı endeksinin çarpımına ($H.I$) eşit çıkacaktır. $k = 1$ içinse Sen endeksine eşit çıkacaktır.

Sen endeksinin SM, SUT ve SDT aksiyomlarını karşılamadaki yetersizliği ise THON'a Sen endeksinin diğer bir versiyonunu geliştirme konusunda yol göstermiştir. Thon, Sen endeksinde kullanılan ağırlıklarda bazı değişiklikler önermiştir. Thon'un bu yaklaşımı metodolojik olarak Kakwani endeksine benzemektedir. Thon, yoksulların sahip oldukları gelirlerin pozisyonlarını, Sen'in yaptığı gibi sadece yoksullar arasındaki gelir dağılımı içinde değerlendirmektense, toplam sıralı gelir dağılımı içinde değerlendirmektedir. Bunun için de şu ağırlıkları kullanmıştır;

$$v_i = (N + 1 - i)$$

Üzerinde gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra Thon, aşağıdaki yoksulluk endeksini türetmiştir.

$$P(y, \pi) = \frac{\pi}{(N + 1) \cdot N \cdot \pi} \sum_{i=1}^{N_p} (\pi - y_i) (N + 1 - i)$$

Bu şekilde ifade edilen Thon endeksi, Sen endeksi gibi, RTS ve DTS aksiyomlarını reddetmektedir. Ancak, Sen endeksinin aksine SM, SUT ve SDT aksiyomlarını sağlamaktadır. SM, SUT ve SDT aksiyomları açısından Thon ve Sen endeksleri tamamen zıt sonuçlar vermektedir. Yoksullar arasındaki gelir dağılımında,

yoksul bir bireyden başka bir yoksul bireye yapılan gelir transferi, transferin alıcısı konumunda olan bireyi yoksulluk sınırının üzerine çıkarıyorsa, Sen endeksi düşecektir, fakat Thon endeksi artacaktır.

3.2.3.2.3. FOSTER- GREER- THORBECKE ENDEKSİ

Sen endeksi ile ilintili diğer bir endekste, Foster- Greer- Thorbecke (FGT) endeksidir. FGT endeksi, farklı gruplar arasında yoksulluğun etkisini karşılaştırabilmek için ayrıştırılabilir özelliktedir. FGT endeksinin matematiksel gösterimi şu şekildedir (Foster-Greer-Thorbecke,1984:761):

$$P_{(y,\pi)} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{N_p} \left[\frac{\pi - y_i}{\pi} \right]^\alpha, \alpha \geq 0$$

Burada;

- N : Toplam nüfus veya hane halkı sayısını,
- N_p : Yoksulluk sınırının altında kalan kişi veya hane halkı sayısını,
- π : Yoksulluk sınırını,
- y_i : i. birey ya da hanehalkı gelirini,
- α : Yoksulluk ağırlık parametresini

göstermektedir.

$\left[\frac{\pi - y_i}{\pi} \right]$ terimi, yoksulluk sınırı ile i'inci yoksul hane halkının geliri arasındaki farkı, yoksulluk sınırının bir yüzdesi olarak ifade etmektedir. $\left[\frac{\pi - y_i}{\pi} \right]^\alpha$ ifadesi, i'inci hane halkı gelir açığının üssel bir anlatımıdır. i'inci hane halkı için yapılan bu işlem tüm yoksul hane halkları için yapılmakta ve (N) ile ifade edilen toplam nüfusa bölünerek (P_α) endeksine ulaşılmaktadır.

Eşitlikte yer alan yoksulluk ağırlık parametresi ya da yoksulluktan kaçınma parametresi (α) sıfır, bir ve iki değerleri alabilmektedir. (α) parametresine verilen değer büyüdükçe, endeksin en yoksulu temsil etme oranı da artmakta, bir başka deyişle yoksulluğun derecesi, (α) parametresine verilen değer ile ağırlıklandırılmış

olarak endekse yansıtılmaktadır (Dağdemir, 1999:28). (α) parametresi sıfıra eşit olduğunda FGT endeksi kafa sayısı endeksine eşit çıkacaktır.

$$P_0 = H$$

(α) parametresi bire eşit olduğunda ise FGT endeksi, kafa sayısı endeksi ile yoksulluk açığı endeksinin çarpımına eşit çıkacaktır

$$P_1 = HxI$$

Son olarak, (α) parametresi iki olduğunda FGT endeksi, kafa sayısı endeksi, yoksulluk açığı endeksi ve yoksullar arasındaki gelir eşitsizliği katsayısını içermektedir.

$$P_2 = H.[I^2 + (1 - I)^2 . G_p^2]$$

Görüldüğü gibi, (α) parametresinin değeri arttıkça endeks daha karmaşık bir hal almaktadır. P_2 endeksi, Sen endeksi ile bazı benzerlikler taşımaktadır. P_2 endeksi, Sen'in anahtar aksiyomlarını sağlamaktadır (Defina, 2002:32).

4. YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Yoksulluğa neden olan etmenlerin neler olduğu ve yoksulluk olgusunun zaman içinde devam etmesine hangi etmenlerin yol açtığı sorusu, uzun zamandan beri incelenen bir konudur. Yoksulluğun nedenleri konusunda Birleşmiş Milletler'in yaptığı çalışmalar genel olarak incelendiğinde, yoksulluğa sebep olan toplumsal dinamiklerin betimlenmesinden kaçınıldığı görülmektedir (DPT, 2001:127). Birleşmiş Milletler dışında yapılan akademik çalışmalarda ise yoksulluğun dayandığı nedenler genel olarak iki ana guruba ayrılarak incelenmektedir. İlk grupta yoksulluğun nedeni olarak hanehalkı ve bireyin kişisel özellikleri gösterilmektedir. İkinci grupta ise, ekonominin ve toplumun genel yapısından kaynaklanan nedenler arasında başta uygulanan ekonomi politikaları olmak üzere, yetersiz istihdam olanakları, düşük ücretler, ayrımcılık, yetersiz eğitim, gelir dağılımının adaletsizliği gibi tamamen yoksul bireyin iradesi dışında var olan etmenler yer almaktadır.

Ele alınan ülkeye bağlı olarak bu iki yaklaşımdan hangisinin ağırlık kazanacağı da değişmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yoksulluğun

nedenleri arasındaki farklılıklara bağlı olarak yoksulluğun boyutları ve şiddeti de farklılık göstermektedir.

Değişik yoksulluk tanımlamalarına göre yoksulluğun nedenleri de farklılaşabilmektedir. Yoksulluk türlerinin tüm ülkelerde ve hatta aynı ülke içinde değişik bölgelerde aynı nedenle ilişkilendirilmesi çeşitli sorunlara yol açabilmektedir (Şenses, 2002:142). Kronik yoksulluk ile geçici yoksulluğun da aynı nedenlerden kaynaklandığını söylemek mümkün olmayacağından, yoksulluğun nedenlerinin yoksulluğun süresine göre de farklılıklar göstermesi beklenebilir. Kronik yoksulluk genellikle, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak gözlenirken, geçici yoksulluk gelişmiş ülkelerde daha yaygındır.

Yoksulluğun nedenlerinin neler olduğunun belirlenmesinde, ilk olarak *yoksulluk* ve *yoksunluk* kavramlarının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Yoksunluk, bir şeylerden mahrum olma, erişememe ya da muktedir olamama durumudur. Birey, temel olarak bir şeylerden yoksun olduğu için yoksulluğa düşmektedir ve yoksulluğu devam ettirmektedir. Örneğin, birey iyi bir eğitim alamadığı için nitelikli bir işe girememekte ve düşük ücretler karşılığında niteliksiz işler yapmaktadır. Bu da onun yoksul olmasına neden olmaktadır. Birey aynı zamanda bu yoksulluk durumunu bir sonraki kuşağa da taşımakta çocuklarına iyi bir eğitim ve iyi yaşam imkânları sunamamaktadır. Bu da, yoksulluğun bir kısır döngü haline dönüşmesine neden olmaktadır. Bu döngünün bir noktadan kırılıp, bireyin yoksulluktan kurtulmasının tek yolu ise *yoksunluk* durumunun ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin, birey tüm imkânsızlıklara rağmen burs kazanıp iyi bir eğitim almayı başarır, iyi ve nitelikli bir iş sahibi olabilir ve yoksulluk durumundan kurtulabilir.

Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde bireylerin bir şeylerden yoksun olmasının ve dolayısıyla yoksul duruma düşmesinin en temel nedeni ise, gelir dağılımındaki adaletsizlik olarak görülmektedir.

4.1. BOZUK GELİR DAĞILIMI

Yoksulluğun temel nedeni olarak gösterilen bozuk gelir dağılımını* ele alırken, yoksulluk ile gelir eşitsizliği birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çoğu kez aynı anlamda kullanılsa da, yoksulluk ile gelir eşitsizliği aslında birbirinden farklı kavramlardır. Yoksulluk, toplumun belli bir kesiminin mutlak yaşam standardı ile ilgili iken; eşitsizlik, toplumda yer alan çeşitli hayat standartları arasındaki nispi farklılıklarla ilgilidir (Dumanlı, 1996:11). Bu durumda yoksullar arasında tam bir gelir eşitsizliğinden söz etmemiz mümkündür.

Bir ülkede yoksulluk, toplumsal bir sorun olarak gündemde ise, o ülkenin gelir dağılımı önemli ölçüde bozuk demektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye birikim modelleri, gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmaktan uzaktır. Hatta bu modellerin, eşitsiz bölüşüm ilişkilerinin bir gereklilik olarak kabul ettiği de söylenebilir (Dumanlı, 1996:15).

Gelir dağılımı ve bu dağılımda zaman içinde meydana gelen değişikliklerin, yoksulluğun düzeyi ve zaman içindeki eğilimi üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Literatürde bir ülkedeki gelir dağılımının adaletli olup olmadığını belirleyen pek çok gösterge bulunmaktadır**. Bu ölçütler içinden en yaygın olarak kullanılan ise, Gini katsayıdır.

Osberg ve Xu (2000) yoksulluk seviyesi ile gini katsayısı arasında yoğun bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre, eğer bir ülkedeki yoksulluk seviyesi yüksekse, gini katsayısı da yüksek çıkmaktadır. Ravallion (1997) ise, yoksulluk seviyesi ile gini katsayısı arasındaki korelasyonu şu şekilde açıklamaktadır (Martini, 1999:380). Yüksek gelir eşitsizliği, büyüme oranını düşebilir ve büyüme oranındaki

* Gelir dağılımı, bir ulusal ekonomi içinde üretilen mal ve hizmetlerin, toplum kesimleri arasındaki bölüşümünü göstermektedir. Gelir dağılımı ile ilgili yaklaşımlar iki ana grupta incelenmektedir. Bunlardan birincisi fonksiyonel gelir dağılımıdır ve üretim sürecinde ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki dağılımını gösteren yaklaşımdır. Bu yaklaşım, milli gelir içinde ücret, faiz, rant ve kar payları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Bir ülkede yaşayan bireyler, hane halkları ve gruplar arasında gelirin dağılımını ise kişisel gelir dağılımı göstermektedir. Kişisel gelir dağılımında gelirin hane halkları ve bireyler arasındaki dağılımı ön plandadır (DPT,2001:4). Kişisel gelir dağılımı araştırmaları, bir ülkede belli bir sürede yaratılan gelirin hane halkları ve bireyler arasında nasıl bölüşüldüğünü ortaya koyması, hane halklarının sosyal ve ekonomik yapılarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin incelenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı ile daha yakından ilişkili olması nedeniyle bundan sonraki bölümlerde, gelir dağılımı, kişisel gelir dağılımı anlamında kullanılacaktır.

** Ayrıntılı bilgi için bkz DPT,2001

düşüş, yoksulluğun azaltılmasını daha da zorlaştırabilir. Ayrıca Ravallion (1997) benzer yüzdelerdeki tüm gelir seviyelerinin büyümeden kazanç sağladıkları düşünülse bile, yüksek gelir eşitsizliğinin yoksulluğun azaltılması sürecine olumsuz etki edeceğini ve böylelikle yoksulların gelirin daha küçük bir kısmını elde edeceklerini söylemektedir.

Gini katsayısı, yoksulluk endekslerinin dayandığı aksiyomlardan biri olan aktarma aksiyomu'nu (transfer axioms) sağlamaktadır. Buna göre zengin bir kişiden, yoksul bir kişiye yapılacak gelir transferi diğer koşullar sabit kaldığı takdirde eşitsizlik ölçütünü (gini katsayısını) küçültmelidir; fakirden zengine yapılacak olan gelir transferi ise gini katsayısını arttırmalıdır. Gini katsayısı, her gelir düzeyindeki zenginden fakire ve fakirden zengine yapılan gelir transferine duyarlı olduğu için transfer ilkesini sağlamaktadır.(Gürsel ve diğerleri, 2000:178). Zenginden fakire doğru yapılan gelir transferi (progresif transfer), yoksulluk endeksleri üzerinde de gini katsayısı üzerinde gösterdiği etkinin aynısını göstermektedir. Progresif transfer, hem yoksulluk endeksini hem de gini katsayısını düşürmektedir. Bu olguda, yoksulluk seviyesi ile gini katsayısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir başka noktadır.

Gelir dağılımının bozukluğu, yoksulluğun başlıca sebebi olarak gösterilmekle beraber, Afrika ülkeleri gibi çok yoksul ülkeler bu kuralın dışında kalmaktadır. Yoksul ülkeler, zaten asgari ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim yapısından uzaktırlar (Çakır ve Aldemir, 2001:186). Bu ülkelerde, gelir dağılımı eşitsizliği olmasa bile, bireylerin büyük çoğunluğu yine yoksuldur. Ülkenin sahip olduğu, daha doğrusu, sahip olmadığı kaynaklar, o ülkelerdeki insanların yoksulluğunun belirleyicisi olmuştur. Gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk ile bu ülkelerdeki yoksulluğun boyutu ve şiddetide birbirinden tamamen farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki ve gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk temel olarak gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Burada, yoksullar arasındaki gelir dağılımı önem kazanmaktadır. Yoksul kesimdeki %20'lik dilimlerde, en zengin %20 gelir dağılımından daha çok pay alıyorsa, bunların yoksulluktan kurtulma şansı daha yüksek olabilecektir. Ancak, dip yoksul olarak tanımlanan kesim yine yoksul olarak kalacaktır. Çok yoksul olan ülkelerdeki yoksulluk ise temel olarak gelir

dağılımı eşitsizliğine dayanmakla birlikte, bu ülkelerdeki yoksulların yoksulluktan kurtulma şansları daha düşüktür.

4.2. MAKRO EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK

Makro ekonomik istikrarsızlık, iki temel kanal üzerinden gelir dağılımını etkileyerek yoksulluk seviyesi üzerine etkide bulunmaktadır. Birinci kanal, büyüme oranı dalgalı bir seyir izlemesi ve ortalama olarak düşük kalmasıdır.

Ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında bir ilişki olduğundan söz edebiliriz. Büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk, birbirleriyle yakından ilintili kavramlardır. Büyümenin yoksulluk üzerine etkileri iki yolla olabilmektedir. İlk olarak büyüme, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetleri sunma kapasitesini ve istihdam olanaklarını artırması ile yoksulluk üzerine doğrudan etkide bulunabilmektedir. Öte yandan, gelir dağılımını etkileyerek yoksulluk üzerine dolaylı etkiye de sahiptir (Pissrides, 1991:225).

Büyümenin yoksulluk düzeyini azalttığına dair, başta G.Kore ve Çin olmak üzere pek çok ülke deneyimi bulunmaktadır. Bununla birlikte, büyüme ile yoksulluk arasındaki ilişkide kimi tartışmalı noktalarda vardır. İlk tartışma noktası, büyüme süresince gelir dağılımının ne yönde etkilendiğidir. Büyüme süresince eşitsizliğin önce artması, belirli bir kişi başına gelir düzeyine erişildikten sonra ise azalmasını öngören Kuznets hipotezi, birçok çalışma tarafından da doğrulanmaktadır. Bu yaklaşımda eşitsizlik, büyüme sürecinde düşük gelirli kesimler lehine bir dönüşüm sağlanana kadar katlanılması gereken bir maliyet olarak görülmüştür (Cardoso ve Helwege, 1992:27). Ancak giderek artan sayıda çalışma, ilişkinin öngörülen aksine olduğu ve değişkenler arasında sistematik bir ilişki bulunmadığı sonucuna varmaktadır (Şenses, 2002:225). Diğer bazı çalışmalar ise, büyümenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerine etkilerinin birbirinden farklı olduğu sonucuna varmıştır (Cardoso ve Helwege, 1992:27). 35 ülkeyi kapsayan bu çalışmada, büyümenin yoksulluğu genellikle azalttığı, gelir dağılımı ile ilişkisinin ise zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci tartışmalı nokta, büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerinden mi yoksa işgücü piyasaları üzerindeki etkilerinden mi kaynaklandığıdır (Şenses, 2002:222). Yani, büyümenin yoksulluk oranının

azaltılmasına olan katkısının, onun yoksulluk üzerindeki dolaysız etkilerinden mi yoksa dolaylı etkilerinden mi ileri geldiği tartışmalı bir konudur.

Büyüme hızının, kısa dönemde özellikle ücret ve istihdam gibi işgücü piyasaları göstergeleri yoluyla çeşitli kesimlerin yoksulluk oranları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bazı ülke deneyimleri, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaldığı, reel ücretlerin arttığı ve ücret eşitsizliklerin ve eşitsizliğin azaldığı bir büyüme sürecinin yoksulluk düzeyini aşağı çekmekte etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin, Güney Kore’de 1965 – 1980 döneminde yaşanan hızlı büyüme öncesinde, kapsamlı bir toprak reformuna gidilmiş olması, sonraki büyüme sürecinin diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha eşitlikçi bir gelişme göstermesine yol açmış ve eğitim olanaklarının yaygınlaştırılması, istihdam da önemli artışlar sağlanması ve ücret farklılıklarının düşük düzeyde tutulması gibi etmenlerle birlikte yoksulluğun ve boyutunun azaltılmasında etkili bir rol oynamıştır. 1980’li yıllarda ücret farklılıklarının açılmaya başlaması ise, gelir eşitsizliklerinin artmasına yol açarak ters yönde etkili olmaya başlamıştır (Şenses,2002:151).

Büyümenin hızı yanında, büyümeden kaynaklanan kazançların bölüşümü ve ne ölçüde yoksul kesime ulaştığı, büyüme-yoksulluk ilişkisinin merkezinde yer almaktadır (Timmer, 1994:262). Bu da, yoksul kesimin büyüme sürecinden olumlu kazanımları olup olmadığını, yoksulların konumlarında değişme meydana gelmediğini ön plana çıkarmaktadır.

Birçok gelişmekte olan ülkede yoksulların önemli bir kısmının tarım sektöründe çalıştığı düşünülecek olursa, tarımsal alt yapının düzeltilmesinin ve bu kesime teknolojik yatırımlar yapılmasının, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında büyük önem taşıdığı söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde, yoksulların yoğun olarak bulunduğu kırsal kesimde yoksulluğun azaltılmasının tarımsal büyüme ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğu söylenebilir.

Makro ekonomik istikrarsızlığın gelir dağılımı ve dolayısıyla yoksulluk üzerindeki etki kanallarından ikincisi ise transfer harcamalarıdır. Ekonomik istikrarsızlık nedeniyle yükselen reel faizler, hem faiz gelirleri içindeki eşitsizliğin artmasına hem de faiz gelirlerinin toplam gelir içindeki payının artmasına sebep

olarak gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Artan gelir eşitsizliği de, yoksulluk oranının artmasına neden olmaktadır.

Makro ekonomik istikrarın oluşmaya başlaması ve buna bağlı olarak gerçekleşebilecek yüksek hızlı sürdürülebilir büyüme, istihdam ve faktör gelirleri üzerinde yarattığı olumlu etkilerle yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azaltma da önemli rol oynayabilecektir.

4.3. VERGİ POLİTİKASI VE TRANSFERLER

Hemen her ülkede gelir dağılımı analizleri iki aşamalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birincisi, kamu müdahalesi olmadan, yani transfer gelirleri ve vergi öncesi gelir dağılımıdır (piyasa dağılımı). İkinci aşamada ise, vergi ve diğer transferler ile birlikte elde edilen toplam gelirler üzerinden hesaplanan dağılım incelenmektedir. Levent (2004), Piyasa dağılımı açısından bakıldığında, Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin Avrupa Birliği ülkeleri ile eşdeğer düzeyde, hatta pek çoğunda daha eşitlikçi bir yapıda olduğunu dile getirmiştir. Ancak, Avrupa Birliği ülkelerinde kamu müdahalesi ile birlikte eşitlik yarı yarıya azalırken Türkiye'de bu tür kuvvetli bir etki gerçekleşmemektedir.

Böyle bir durumun başlıca sebebi olarak, ülkede uygulanan vergi politikasının eşitsizliği azaltan değil arttıran bir niteliğe sahip olması gösterilmektedir. Bir ülkede toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının yüksek olması, o ülkedeki vergi sisteminin adaletsiz olduğunun bir göstergesidir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde dolaysız vergilerin devlet gelirleri içindeki payı oldukça fazladır (Türk, 1999:99). Dolaysız vergiler içinde en önemli vergiyi, hiç şüphesiz şahsi gelir vergisi oluşturmaktadır. Gelir vergisi içinde üretim faktörlerinin aldıkları paylar, gelir dağılımını doğrudan etkileyebilmektedir. Levent (2004), Türkiye'de gelir vergileri içinde ücretlilerin payının son derece yüksek olduğunu, ücretlilerin toplam istihdam içindeki payı ve GSYİH içinde ücret gelirlerinin payı düşünüldüğünde, diğer faktör gelirlerinin neredeyse hiç vergilendirilmediklerini ifade etmektedir. Bu durum, ülke içindeki gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde, sosyal güvenlik sisteminin etkin olmayışı ve kapsam olarak darlığı, transferlerin eşitsizliği azaltıcı

yönde etkili olmasının önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Örneğin Türkiye’de halen nüfusun %35’i tarım kesiminde istihdam edilmektedir, ancak tarım kesimi fiilen sosyal güvenlik kavramının dışında kalmaktadır (Levent, 2004). Bu olgu, yoksulluk üzerine, özellikle de kırsal yoksulluk üzerine olumsuz etkide bulunmaktadır.

Yine Türkiye’de, sosyal transferlerin önemli bir kısmı emekli maaşlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, hayatlarının belli bir döneminde çalışıp prim ödeme gücüne sahip olmuş olan insanlar sosyal güvenlik şemsiyesinin altına girebilmektedirler (Levent, 2004), dip yoksul olarak tanımlanan ve esas yardıma muhtaç olan kesim yine bu şemsiyenin dışında kalmaktadır.

4.4. İŞGÜCÜ PİYASALARI

Hane halkı reisinin ölmesi, zorunlu göç ve finansal krizler gibi nedenlerle ortaya çıkabilen işsizlik, yoksullaşmanın önemli nedenlerinden biri olarak sayılmaktadır.

Hane halkı reisi olan erkeğin ölmesi ya da başka nedenlerle işgücü piyasasından uzaklaşması halinde kadınların iş bulmaları ve işgücü piyasasına katılmaları daha zor olduğundan hanenin yoksullaşma riski yükselmektedir. Reisi kadın olan hane halklarının yoksulluk oranının, ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, genellikle, diğer hane halklarına kıyasla çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Şenses, 2002:158). Kadınların okur-yazarlık oranının daha düşük olması, işgücü piyasalarında cinsiyet ayrımcılığı ile karşılaşmaları, hâlâ birçok ülkede eşit işe eşit ücret almamaları ve iş bulma şanslarının erkeklere oranla daha düşük olması gibi nedenlerle yoksulluğa düşme ihtimalleri daha yüksektir.

Zorunlu göç de bir yoksulluk nedeni olarak gösterilmektedir. İster başka ülkeden, ister ülke içinde olsun, zorunlu göç ile ekonomik amaçlı göçün nedenleri ve sonuçları birbirinden tamamen farklıdır. Ekonomik göç, gidilen yerdeki yoksul sayısını arttıran bir neden olabilir. Kentsel yoksulluktaki artış ve kırsal kesim yoksulluğundaki azalma bu etkene bağlı olarak açıklanabilir. Aslında bu tip göçte, daha çok yoksulların yer değiştirmesi söz konusudur. Toplam yoksulluktaki bir artıştan çok, yoksulluk tipi ve belki derecesi bakımından bir artış olması beklenebilir. Oysa zorunlu göç, ani yoksullaşma nedenidir. İnsanlar buldukları yerde hayatlarını

sürdürebilmelerine ve ekonomik nedenlerle orayı terk etmeme iradesi göstermiş olmalarına rağmen savaş, doğal afetler, terör gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmışlardır. Gidilen yerde ise konuta, sosyal imkânlara erişim çok zorlaşabilecek ve ani yoksullaşma söz konusu olabilecektir (DPT, 2001:131).

Bir hane halkında işgücüne dâhil olmayan üye sayısının fazla olması da yine o hane halkının yoksullaşması için bir neden olarak gösterilmektedir. İşgücüne dahil olmayan hane halkı üyesi sayısının, işgücüne dahil olan hanehalkı üyesi sayısına oranı, Bağımlılık Oranını göstermektedir (World Bank, <http://www.dal.ca/~kxu/HandbookPovertyAnalysisEng.pdf>). Yüksek bağımlılık oranı yoksulluk üzerinde genellikle olumsuz yönde etkili olmakla birlikte, bağımlı kişilerin ihtiyaçları yaş gruplarına göre farklılık gösterdiğinden, hane halkının bileşimi yoksulluk açısından önemli bir etken olarak ön plana çıkmaktadır (Şenses, 2002:160). Yoksul hane halkları ele alındığında, genellikle, bağımlılık oranlarının yüksek olduğu, daha çok üyeye sahip oldukları ve daha genç bir nüfus kompozisyonuna sahip oldukları görülmektedir.

5. DÜNYADA YOKSULLUK

Yoksulluğun çeşitli ülkelerde ulaştığı düzey, Dünya Bankası ve UNDP başta olmak üzere pek çok kuruluşu bu konu üzerine eğilmeye ve çözüm arayışları içine girmeye itmiştir. Dünya, bolluğun ortasında derin ve şiddetli bir yoksullukla karşı karşıyadır. 1960'lı yıllarda dünyanın en zengin %20'lik kesimi toplam gelirin %70'ini alırken, 1990'lı yıllarda bu oran %85'e yükselmiştir. Dünyanın en yoksul %20'lik kesiminin toplam gelirden aldığı pay ise %2,3'den %1,4'e gerilemiştir (Karaman, 2001:1183). Dünyanın en zengin 20 ülkesinin ortalama geliri, en fakir 20 ülkenin gelirinin 37 katıdır ve bu fark son kırk yılda ikiye katlanmıştır. Dünya Bankası tarafından 2001 yılında yayınlanan Dünya Kalkınma Raporu (World Development Report: Attacking Poverty), sadece dünyadaki yoksulluğun boyutunu ele almıştır. Bu rapora göre, 6 milyarlık dünya nüfusunun 2,8 milyarı (yaklaşık yarısı), günlük 2 \$'ın altında gelir elde etmektedir. Bu nüfusun 1,2 milyarı (yaklaşık beşte biri) ise, günlük 1 \$ sınırının altında yaşamlarını devam ettirmek zorundadırlar. Zengin ülkelerde 100 çocuk içinde 1'den daha az oranda çocuk beş yaşına ulaşamazken, fakir ülkelerde 100 çocuk içinde 5'den daha fazla oranda çocuk beş

yaşına ulaşamamaktadır. Zengin ülkelerde beş yaş altı çocuk nüfusun %5'i yetersiz beslenme ile karşı karşıyadır; fakir ülkelerde ise bu oran %50'nin üzerindedir (World Bank, 2001:3).

Dünya Bankası tarafından 1,2 milyar olarak tespit edilen yoksul insanların yarısına yakını (%43,5) Güney Asya'da, %24,3'ü Güney Sahra'da, %23,2'si Doğu Asya ve Pasifik'te, %6,5'inin ise Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde yaşadığı tahmin edilmektedir* (World Bank, 2001:4).

Bu başlık altında, Dünya Bankası ve UNDP kaynaklarından derlenen veriler çerçevesinde dünyadaki yoksulluğun boyutları incelenecektir.

5.1. DÜNYADA YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

Dünyadaki yoksulluğun boyutları ve dünyanın belli başlı ülkeleri arasındaki dağılımı 1987 –1998 dönemi için Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo'dan da görüleceği gibi, günlük 1 \$'ın altında gelir elde eden yoksulların toplam nüfusa oranı, 1987 yılından 1998 yılına gelindiğinde %28'den %24'e gerilemiştir. Yoksul insan sayısının da 1987'den 1998'e arttığını göz önüne alacak olursak, dünya nüfusunun da artış göstermiş olduğunu ve bu artışın yoksul birey sayısındaki artıştan daha hızlı (büyük) bir artış olduğunu söylememiz mümkündür. Aslında yoksul insanların sayısı artmış olmasına rağmen, nüfus içerisindeki payı görece olarak azaldığı için toplam yoksulluk azalmış gibi görünmektedir.

* Bu rakamlar, 1998 yılında günlük geliri 1 \$'ın altında olan nüfusu kapsamaktadır.

Tablo 1.1: 1987 – 1998 Dönemi Bölgeler İtibariyle Gelir Yoksulluğu

Bölgeler	Yoksul İnsan Sayısı ^a				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	417.5	452.4	431.9	265.1	278.3
D.Asya ve Pasifik (Çin Hariç)	114.1	92.0	83.5	55.1	65.1
Avrupa / Orta Asya	1.1	7.1	18.3	23.8	24.0
G. Amerika / Karayipler	63.7	73.8	70.8	76.0	78.2
O.Doğu/K.Afrika	9.3	5.7	5.0	5.0	5.5
Güney Asya	474.4	495.1	505.1	531.7	522.0
Güney Sahra	217.2	242.3	273.3	289.0	290.9
Toplam	1,183.2	1,276.4	1,304.3	1,190.6	1,198.9
Toplam (Çin Hariç)	879.8	915.9	955.9	980.5	985.7
Bölgeler	Yoksulluk Oranı ^b				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	26.6	27.6	25.2	14.9	15.3
D.Asya ve Pasifik (Çin Hariç)	23.9	18.5	15.9	10.0	11.3
Avrupa / Orta Asya	0.2	1.6	4.0	5.1	5.1
G. Amerika / Karayipler	15.3	16.8	15.3	15.6	15.6
O.Doğu/K.Afrika	4.3	2.4	1.9	1.8	1.9
Güney Asya	44.9	44.0	42.4	42.3	40.0
Güney Sahra	46.6	47.7	49.7	48.5	46.3
Toplam	28.3	29.0	28.1	24.5	24.0
Toplam (Çin Hariç)	28.5	28.1	27.7	27.0	26.2

a. Günde 1 \$'dan az gelire geçinen insan sayısı (milyon)

b. Günde 1 \$'dan az gelire geçinenlerin toplam nüfusa oranı (yüzde)

Kaynak: World Bank, 2001:23

Bölgeler itibariyle Tablo 1.1'i tekrar inceleyecek olursak; Doğu Asya ve Pasifik, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgeleri dışında diğer tüm bölgelerde yoksul insan sayısının arttığını görebiliriz. Söz konusu dönemde yoksul nüfusta ve yoksulluk oranında en belirgin artış, Avrupa ve Orta Asya'da gerçekleşmiştir. Bu

bölgede 1987 yılında 1,1 milyon olan yoksul nüfus 1990’da 7,1 milyona, 1993’de 18,3 milyona, 1996’da 23,8 milyona ve 1998’de 24 milyona çıkararak hızlı bir artış göstermiştir. Bölgede 1987 yılında %0,2 olan yoksulluk oranı, 1998 yılında %5,1’e çıkmıştır. Yoksul nüfusta ve yoksulluk oranında en belirgin düşüş ise Doğu Asya ve Pasifik Bölgesinde gözlenmektedir. Bölgede 1987 yılında Çin hariç 114,1milyon yoksul insan yaşarken, bu rakam 1998’e gelindiğinde 65,1 milyona düşmüştür. Yoksulluk oranı da %24’lerden %11’lere gerilemiştir.

Dünyada yoksulluğun boyutlarını ve dağılımını görelî yoksulluk yaklaşımı çerçevesinde inceleyecek olursak, yoksulluk oranlarının oldukça farklı değerler aldığı görülmektedir. Tablo 1.2’de 1993 yılı satın alma gücü pariteleri kullanılarak, her ülkenin 1993 yılındaki ortalama tüketim düzeylerinin üçte birine eşit olacak şekilde hesaplanan yoksulluk çizgileri kullanılarak, bölgeler itibarıyla görelî gelir yoksulluğunun dağılımı görülmektedir.

Tablo 1.2: 1987 – 1998 Dönemi Bölgeler İtibarıyla Görelî Gelir Yoksulluğu (%)

Bölgeler	Yoksulluk Oranı (%)				
	1987	1990	1993	1996	1998
D.Asya ve Pasifik	33.0	33.7	29.8	19.0	19.6
D.Asya ve Pasifik (Çin Hariç)	45.1	38.7	30.8	23.2	24.6
Avrupa/Orta Asya	7.5	16.2	25.3	26.1	25.6
G.Amerika/Karayipler	50.2	51.5	51.1	52.0	51.4
O.Doğu/K.Afrika	18.9	14.5	13.6	11.4	10.8
Güney Asya	45.2	44.2	42.5	42.5	40.2
Güney Sahra	51.1	52.1	54.0	52.8	50.5
Toplam	36.3	37.4	36.7	32.8	32.1
Toplam (Çin Hariç)	39.3	39.5	39.3	38.1	37.0

Kaynak: World Bank, 2001:24

Tablo 1.1’de yoksulluk, mutlak bir kavram olarak ele alınmış ve mutlak yoksulluk oranları tespit edilmiştir. Oysa Tablo 1.2’de yoksulluk görelî bir kavram olarak ele alınmıştır. Görelî yoksulluk kavramına göre hesaplanan yoksulluk oranları, mutlak yoksulluk oranlarından oldukça farklı çıkmıştır. Dünyadaki ortalama yoksulluk oranına baktığımızda 1987 yılında %36,3 iken 1998 yılında %32,1’e

gerilemiştir. 1987 – 1998 dönemi boyunca ortalamanın sürekli üzerinde yoksulluk değerlerine sahip olan üç bölge vardır. Bunlar, Güney Amerika ve Karayipler, Güney Asya ve Güney Sahra'dır. 1998 yılında Güney Sahra ile Güney Amerika ve Karayipler bölgesinde göreceli yoksulluk oranı %50'nin üzerinde gözlenmektedir. Yani, 1998'de bu bölgelerde yaşayan her iki insandan birisi yoksul sayılmaktadır.

İzlenen dönem boyunca yoksulluğun en şiddetli arttığı bölge Avrupa ve Orta Asya olmuştur. 1987 yılında sadece %7,5 olan yoksulluk oranı 1998'de %25,6'ya çıkmıştır. Göreceli yoksulluktaki en belirgin düşüş ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanmıştır. 1987 yılında bölgede her 5 kişiden biri yoksul iken, 1998'de 10 kişiden biri yoksul sayılmaktadır.

Bölgeler arasındaki bu farklılıkların ülkelere de yansımaları yansımadığını görebilmek için seçilmiş ülkeler bazında günde 1 \$ ve günde 2 \$ olarak belirlenen uluslararası yoksulluk çizgisine göre hesaplanmış yoksulluk oranları ve her iki yoksulluk çizgisine göre hesaplanmış yoksulluk açığına ilişkin veriler Tablo 1.3'de verilmiştir.

Tablo 1.3'de, günlük 1 \$ olan yoksulluk çizgisine göre yoksulluk oranı en düşük olan ülkeler Çek Cumhuriyeti, Güney Kore ve Türkiye'dir. Yoksulluk çizgisi günlük 2 \$'a yükseltildiğinde, Çek Cumhuriyeti ve Güney Kore'deki durum pek değişmez iken, Türkiye'de %2,4 olan yoksulluk oranı birden bire %18'lere çıkmaktadır. Diğer ülkelerin yoksulluk oranlarındaki artış ise çok daha fazla olmuştur. Yoksulluk sınırı 1 \$'dan 2 \$'a çıktığında yoksulluk oranlarının bu kadar çok artması, bu oranın yoksulluk çizgisine olan duyarlılığını göstermektedir. Yani, 1 \$'lık yoksulluk sınırı civarında çok büyük bir yığılma olduğunu göstermektedir. Yoksulluk sınırı 2 \$'a çıkarıldığında Zambiya'da yoksulluk oranı %91,7 olarak gerçekleşmiştir. Halkın neredeyse tamamı yoksul durumdadır. Zambiya'dan sonra yoksulluğun en şiddetli olduğu ülkeler Hindistan ve Pakistan'dır. Bu ülkelerde de nüfusun yaklaşık %85'i yoksuldur.

Tablo 1.3: Uluslar arası Yoksulluk Çizgilerine Göre Seçilmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranları ve Yoksulluk Açığı

Ülke	Anket Yılı	Yoksulluk oranı		Yoksulluk açığı	
		Günde 1 \$ (%)	Günde 2 \$ (%)	Günde 1 \$ (%)	Günde 2 \$ (%)
Çek Cumhuriyet	1993	<2	<2	<0,5	<0,5
Bangladeş	1996	29,1	77,8	5,9	31,8
Brezilya	1997	5,1	17,4	1,3	6,3
Şili	1994	4,2	20,3	0,7	5,9
Çin	1998	18,5	53,7	4,2	21,0
Mısır	1995	3,1	52,7	0,3	11,4
Hindistan	1997	44,2	86,2	12,0	41,4
Endonezya	1999	15,2	66,1	2,5	22,6
Kenya	1994	26,5	62,3	9,0	27,5
G. Kore	1993	<2	<2	<0,5	<0,5
Pakistan	1996	31,0	84,7	6,2	35,0
Polonya	1993	5,4	10,5	4,3	6,0
Rusya Fed.	1998	7,1	25,1	1,4	8,7
Sri Lanka	1995	6,6	45,4	1,0	13,5
Tanzanya	1993	19,9	59,7	4,8	23,0
Türkiye	1994	2,4	18,0	0,5	5,0
Zambiya	1996	72,6	91,7	37,7	61,2

Kaynak: World Bank, 2001:280 – 281

Yoksulluk açıklarına baktığımızda, 1 \$'lık yoksulluk sınırında Zambiya ve Hindistan dışındaki ülkelerde yoksulluk açıklarını tek haneli rakamlarda olduğu; ancak yoksulluk sınırı 2 \$'a çıkartıldığında ülkelerin yoksulluk açıklarında da çok büyük dalgalanmalar olduğu gözlenmektedir. Yoksulluk açığı değeri, yoksulların ortalama geliri ile yoksulluk sınırı arasındaki farkı gösterdiği için; bir başka deyişle, yoksulların yoksulluk çizgisinin üzerine çıkarak yoksulluktan kurtulmaları için ne kadar gelire ihtiyaçları olduğunu gösterdiği için önemlidir. Ülkelerin yoksulluğu

önlemeye yönelik transfer politikalarını şekillendirmelerinde önemli rol oynayacaktır.

Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi, yoksulluk salt gelir eksenli bir olgu değildir. Yoksulluğun gelir dışı bazı refah göstergeleri dikkate alınarak incelenmiş boyutu, Tablo 1.4 ve Tablo 1.5’de gösterilmiştir.

Tablo 1.4’den de görüldüğü üzere ABD, Fransa, İsveç, Portekiz, Japonya, Avustralya gibi gelişmiş ülkeler için beş yaşından küçük çocuklarda kötü beslenme, ölüm ve kaliteli suya erişim gibi bazı göstergelerin sorun olmaktan oldukça uzak olduğu gözlenmektedir. Öte yandan, Zambiya, Tanzanya, Sri Lanka ve Kenya’da toplam nüfusun yarısından fazlasının temiz içme suyuna ulaşamadıkları görülmektedir.

Tablo 1.4: Seçilmiş Ülkelerde Gelir Dışı Refah Göstergeleri

Ülke	Çocuk Kötü Beslenme Oranı *	Çocuk Ölüm Oranı ⁺	Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeks Sırası ⁺⁺	Kaliteli Suya Erişim Oranı **
Avustralya	0	6	2	99
Cezayir	13	40	91	...
Bangladeş	56	96	121	84
Şili	1	12	39	85
Çin	16	36	76	90
Çek Cum.	1	6	32	...
Mısır	12	59	97	64
Gana	27	96	108	56
Yunanistan	...	8	24	...
Hindistan	...	83	105	81
Endonezya	34	52	92	62
Japonya	...	5	11	96
Kenya	23	124	112	53
G. Kore	...	11	29	83
Malezya	20	12	55	89
Pakistan	38	120	117	60
Portekiz	...	8	28	82
Rusya	3	20	52	...
Sri Lanka	38	18	70	46
İsveç	...	5	5	...
Tanzanya	31	136	124	49
Türkiye	10	42	71	...
Fransa	...	5	71	...
ABD	1	...	4	...
Zambiya	24	192	127	43

(*) Beş yaşından küçük çocuklar içinde yüzde pay.

(+) Beş yaşından küçük çocuklar için, 1000 kişi içinde

(++) 162 ülke içinde ülkenin sırası

(**) Bu olanaktan yararlananların toplam nüfusa yüzde oranı

Kaynak: 1. ve 2. Kolonlar: World Bank (2000: Tablo.2: 276-77), 3. Kolon UNDP (2001: Tablo.21: 210-213), 4. Kolon: World Bank (2000: Tablo.7: 286-287).

UNDP'nin İnsani Gelişme Endeksi (İGE) hesaplamasında kullandığı yaşam kalitesi göstergelerine ve İGE'ye ilişkin olarak seçilmiş ülkeler için elde edilen veriler Tablo 1.5'de verilmektedir.

Tablo 1.5: Seçilmiş Ülkelerde Yaşam Kalitesi Göstergeleri ve İGE (1999)

Ülke	Doğumda Yaşam Beklentisi*	Okur Yazarlık Oranı (%) ⁺	Okullaşma Oranı (%) ^{**}	Kişi Başına Gelir(dolar) ⁺⁺	İnsani Gelişme Endeksi
Avustralya	78.8	...	116	24.574	0.936
Cezayir	69.3	66.6	72	5.063	0.693
Banglades	58.9	40.8	37	1.483	0.470
Şili	75.2	95.6	78	8.652	0.825
Cin	70.2	83.5	73	3.617	0.718
Cek Cum.	74.7	...	70	13.018	0.844
Mısır	66.9	54.6	76	3.420	0.635
Gana	56.6	70.3	42	1.881	0.542
Yunanistan	78.1	97.1	81	15.414	0.881
Hindistan	62.9	56.5	56	2.248	0.571
Endonezya	65.8	86.3	65	2.587	0.667
Japonya	80.8	...	82	24.898	0.928
Kenya	51.3	81.5	51	1.022	0.514
G. Kore	74.7	97.6	90	15.712	0.875
Malezya	72.2	87.0	66	8.209	0.774
Pakistan	59.6	45.0	40	1.834	0.498
Portekiz	75.5	91.9	96	16.064	0.874
Rusya	66.1	99.5	78	7.473	0.775
Sri Lanka	71.9	91.4	70	3.279	0.735
İsvec	79.6	...	101	22.636	0.936
Tanzanya	51.1	74.7	32	501	0.436
Türkiye	69.5	84.6	62	6.380	0.735
Fransa	78.4	...	94	22.897	0.924
ABD	76.8	...	95	31.872	0.934
Zambiya	41	77.2	49	756	0.427

(*) Doğumda.

(+) Yetişkinler (15 ve daha yukarı yaşlar için).

(++) İlk, orta ve yüksek öğretim için bileşik oran.

(**) Satın alma gücü paritesine göre.

Kaynak: UNDP, 2001: 141-144.

İnsani gelişme endeksi bakımından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark oldukça büyüktür. Dolayısıyla, İGE'nin belirleyicisi olan yaşam kalitesi göstergeleri açısından da durum aynıdır. ABD, Fransa, İsveç, Japonya, Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde doğumda yaşam beklentisi en yüksektir, nüfusun

tamamı okur-yazardır, okullaşma oranı ortalama olarak %97 civarındadır, kişi başına düşen gelir ortalama olarak 23.000 \$ civarındadır. Az gelişmiş ülkelerde ise, tablodan da izlendiği üzere, tam tersi bir durum söz konusudur; değerler oldukça düşüktür. Örneğin Tanzanya'da kişi başına düşen gelir 500 \$ civarında iken, okullaşma oranı da sadece %32'dir.

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL KRİZLER:

KAVRAM, TEORİ VE YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

1. FİNANSAL KRİZ KAVRAMI VE İKTİSAT EKOLLERİNDE KRİZ

Etimolojik olarak, bir hastalığın gelişmesindeki doruk noktası olarak tanımlanan kriz kavramı, ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi yani gelişme ya da sürekli bir ilerleme döneminden, uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçişi tanımlamaktadır. Bu geçiş süreci kendisini; üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda düşme, çok sayıda iflas, işsizlikte artma, ücretlerde gerileme, toplumsal gerginliklerin artması ve genellikle bir patlayıcı olarak borsanın ya da banka sisteminin çökmesiyle göstermektedir (Roiser, 1994:20).

Roiser (1994:21-22)'e göre yatırımlar ve üretim artışı talep artışı ile izlenmediği takdirde genişleme süreci kesintilere uğrayacaktır. Giderek artan üretimin talep yetersizliği nedeniyle eritilememesi, yapılan yatırımların karşılığının alınamaması kâr beklentilerini karamsarlaştıracak ve borsanın çökmesine neden olacaktır. C. Juglar bunu, *bunalımın tek nedeni refahtır* şeklinde dile getirmiştir.

Kısacası, ekonomik kriz kavramı ekonomik gelişme sürecinde mal ve hizmetlerin arz ve talep dengelerinin bozulması, karşılıklı etkileşimle tüm ekonomik unsurlar arasındaki ilişkilerin kopukluğa uğraması şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda ekonomik kriz, bir süreç olup ekonomik yapıyı meydana getiren çeşitli unsurları yakından ilgilendirmektedir. Yani ekonomik kriz olgusunun toplumu da etkileyen sosyal bir boyutundan söz edilebilir.

Ekonomik kriz, iktisat teorisinde farklı ekoller tarafından farklı şekillerde açıklanıp yorumlanmaktadır. İktisat teorisi krizden çok denge üzerinde durmaktadır. Denge durumuna nasıl ulaşılabileceği, dengeden sapmalar olması durumunda gerekli politikaların neler olduğundan söz etmektedir. İktisat biliminin kurucusu sayılan Adam Smith'de dengeye varmanın yolunu göstermiştir.

Klasik yaklaşıma göre dengeye varmanın yolu, tam rekabet ve serbest piyasa ekonomisinden geçmektedir. Bu yaklaşıma göre, ekonomik istikrarsızlıkların nedeni ekonomiye dışarıdan yapılan müdahalelerdir. Kapitalizm akılcı ve uyumlu bir

sistemdir. Kendi işleyişi içinde ortaya çıkabilecek dengesizlikleri ve darboğazları yine kendi içinde barındırmaktadır. Piyasaya bir müdahale olmazsa piyasa görünmez el yardımıyla mükemmel bir şekilde işleyecektir. Bu yaklaşım, ekonomide çıkan istikrarsızlıkların geçici olduğunu, bu istikrarsızlıkların temelinde devlet müdahalesi olduğunu dolayısıyla devletin piyasaya müdahalesinin küçültülmesi gerektiğini öne sürer. Piyasa ekonomisinden sapma anlamına gelen ekonomik krizler ekonominin etkinliğini azaltır. Ekonominin işleyişinde ortaya çıkan sorunlar rekabet ilkelerini zedeleyebilir. Ancak, otomatik istikrar sağlayıcı unsurların harekete geçmesiyle birlikte rekabet ortamı yeniden kurulur ve ekonomik sorunlar kendiliğinden aşılır. Bu nedenle de krizlere karşı herhangi bir müdahaleye gerek yoktur.

Klasik iktisatçılar her ne kadar piyasa ekonomisini savunmuşlarsa da kapitalist sistemin kendi dinamiklerinden kaynaklanabilecek krizler üzerinde de durmuşlardır. Klasik iktisatçılara göre bu krizler iki kaynaktan beslenirler. Bunlardan birincisi eksik talep denilen, toplam üretimin kendi değerine eş tüketim ile karşılaşmaması sonucu ortaya çıkar (Yılmaz, 2001:31). Say'ın Mahreçler Kanununa göre her arz kendi talebini yaratmaktadır. Yani üretim, kesinlikle ürünlerin satılması için gerekli satın alma gücünü de yaratmaktadır. Bu nedenle de aşırı üretimden doğan krizler mantıki bakımdan olanaksızdır. Ancak Malthus efektif talep yetersizliğinin olabileceğini savunmuştur. Malthus'un teorisine göre, refah döneminde zenginler gelir artışının büyük bölümünü tasarruf ederler. Böylece yatırım yapılmasını ve verimli işçilerin kullanılmasını sağlarlar. Tasarrufların yatırıma yönlendirilmesiyle, piyasaya satılmak üzere yeni mallar gelir. Fakat gerek işçi sayısının sınırlılığı, gerek tüketim alışkanlıklarını değiştirmenin zaman gerektirmesi dolayısıyla, tüketim talebi yeterli süratle artmaz, piyasada aşırı mal bolluğu doğar. Zenginlerin tasarrufu efektif talep yetersizliğine yol açar; sistem durgunluğa girer, üretim azalır (Kazgan, 1993:94-95). Bu tüketim eksikliği bazen gelir dağılımındaki adaletsizlikten, bazen tüketim malları üreten kesim ile yatırım malları üreten kesimin oransız büyümesinden bazen de yüksek büyüme hızından kaynaklanıyor olabilir. Krizlerin ikinci kaynağı ise kâr oranlarındaki düşme eğilimi ile açıklanmaktadır. Genellikle piyasalardaki artan rekabetle açıklanan bu krizlerin teknolojik bir boyutu vardır (Yılmaz, 2001:31). Smith'e göre zenginlik, refah ve nüfus artınca kâr iki nedenle azalmaktadır. Biri, kapitalistlerin kendi arasındaki rekabettir. Ekonomideki sermaye

stoku büyüdükçe kapitalistler, işgücü kullanımı için rekabet ederek işçi ücretlerini yükseltirler. Ücretlerin yükselmesi de kârların azalmasına neden olur. Kârdaki azalma eğiliminin ikinci nedeni ise en kârlı yatırım alanlarının önceden tüketilmiş olmasıdır (Kazgan, 1993:84). İktisatçılar, ilk tip krizlerin etkin bir maliye politikası ile çözülebileceğini, ancak ikinci tür krizlerin aşılması için teknolojik bir ilerlemenin gerekli olduğu üzerinde durmuşlardır.

Klasik okula bağlı olan Sismondi, Klasik öğretiyi ve kapitalist sistemi ilk eleştirenlerdendir. Sismondi de Malthus gibi, üretim sürecinin kesintisiz devam edebilmesi için üretim ve tüketim arasında denge olması gerektiğini, oysa kapitalist üretim tarzının talep yetersizliğine neden olduğunu dile getirmiştir. Kapitalist üretim tarzı, üretim kapasitesini ve mal miktarlarını artırmakta, fakat tüketimin gelişmesini engellemektedir. Çünkü üretim artışı, işçinin payının geçimlik tüketimle sınırlandırılmasıyla bir arada gider. Kapital, niteliği gereği, üretimi sürekli artırmak eğilimindedir. Oysa işçi talebi yetersiz kalınca üretim fazlası ortaya çıkmaktadır. Buda ekonomiyi krize sürükler. Sürekli iktisadi krizlere sürüklenen kapitalist sistem karşısında, Sismondi, devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadır (Kazgan, 1993:273-274).

Klasik iktisatçıların kriz kuramına bir başka eleştiri K.Marx tarafından yapılmıştır. Marx (1813–1883), serbest piyasa ekonomisinin belirli aralıklarla tekrarlanan krizlere ve kitlelerin sürekli yoksullaşmalarına neden olduğunu ileri sürerek Smith'in görüşlerine karşı çıkmıştır (Eroğlu ve Albeni, 2002:91).

Daha önce kurulan teoriler iktisadi krizleri sürekli büyüme sürecindeki ani ve geçici duraklama ve üretim fazlası olarak açıklamıştı. Oysa Marx, gerçek sorunun devresel dalgalanmalar olduğunu vurgulamıştır. Marx, "Kapital" adlı eserinde on yıllık ve bunun içinde daha kısa süreli dalgalarla beliren devresel dalgaları refah-aşırı üretim-kriz-durgunluk gibi dört evreye ayırmıştır. Bunun geçici olaylar değil, modern sanayinin ayırıcı niteliği olduğunu söylemiştir (Kazgan, 1993:311).

Marx, "Kapital" (1867) adlı eserinde Say Kanunu kıyasıya eleştirir. Marx, takas (doğrudan, parasız mübadele) ile parasal ekonomi arasındaki farkın altını çizer. Birinci durumda, Say Kanununda olduğu gibi, işlemlerin eşanlılığı söz konusudur. İkinci durumda ise durum tamamen farklıdır. Satıcı malını sattıktan sonra ne aynı

yerde, ne aynı zamanda, ne de mal sattığı kişiden bir şey almak zorunda değildir. Öyleyse, paranın devreye girişi nötr bir eylem değildir. Bir mübadele işlemi gerçekleştikten sonra “alıcının elinde mal, satıcının elinde para” vardır. Mübadeleler arasında zaman bakımından bir fasıla söz konusudur. Marx’a göre işte bu durum krizleri mümkün kılmaktadır (Barsoc, 1994:53–54).

Marx devresel dalgaların ve dolayısıyla da krizlerin birikim süreciyle ilgili olduğunu söylemiştir. Buna göre, sermaye birikiminin artması işgücü talebini artırır bu ise ücretleri yükseltip kâr oranlarının düşmesine neden olur. Azalan kârlar ise, sermaye birikimini azaltır ve bir kriz sürecini hızlandırır. Marx’a göre krizlerin bir başka nedeni de, kapitalist üretimin atomistik yapısı, yani çok sayıda üreticinin katkısıyla meydana gelişi gösterilebilir. Bu görüşe göre üreticiler piyasa koşulları hakkında tam bilgiye sahip değildir ve dolayısıyla gereğinden daha az veya çok üretebilirler. Bu gibi hataların büyük boyutlarda olması ciddi krizlere neden olabilecektir (Savaş, 2000:484). Marx’ın açıkça öne sürdüğü bir başka kriz sebebi az önce de belirtilen talep yetersizliğidir. Eğer malın satışı ile alışı arasındaki zaman aralığı çok fazla olursa, onlar arasındaki ilişkinin kuvvetli oluşu ve aslında tek işlem oluşu, kendini bir kriz yaratarak belli eder (Marx, 1978:113-114).

1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranı yaşanana kadar, klasik öğretinin müdahalesiz, kendi kendine işleyen piyasa tipi büyük ölçüde kabul görmekte idi. 1929 yılında Amerikan borsasından başlayarak ekonominin reel kesimine de sıçrayan mali kriz, klasik yaklaşımın ve iktisat politikalarının sorgulanmasına yol açmıştır. Kapitalist ekonomilerde krizin bir olgu olarak sorgulanması ve devletin ekonomilere değişik yoğunluklarda müdahalesi Keynesyen iktisadın yükselişi ile paraleldir.

John Maynard Keynes, hem serbest piyasa ekonomisinin hem de planlı ekonominin saf hali ile sağlıklı işlerliğinin mümkün olmadığını, her ikisinin de aksaklıkları bulunduğunu belirterek, bu aksaklıkların giderilmesinde hükümetlerin para ve maliye politikası araçlarını sağlıklı bir şekilde kullanması gerektiğini belirtmiştir (Eroğlu ve Albeni, 2002:91-92).

Keynes’e göre ekonomiyi krize ve ardından durgunluğa sürükleyen en önemli neden, bireylerin ellerinde daha çok para bulundurmaktır istemeleridir. Pürüzsüz işleyen bir reel ekonomide pürüzsüz bir mali akış da olacaktır. Çünkü şirketler

satışlarından para kazanmakta, kazançlarını ücret ve kar payı olarak ödemekte ve hane halkları aldıkları bu paraları şirketlerden yeni alımlar yapmak için kullanmaktadırlar. Durum bu iken ekonomide yer alan bir hanenin ve şirketin elinde biraz daha nakit tutmaya karar vermesi durumunda* her şey alt üst olabilecektir. Çünkü ekonomideki nakit miktarı sabittir. Bir birey bulundurduğu nakit miktarını daha az harcama yaparak çoğaltabilir, ama bunu ancak diğer insanların ellerinde bulunduracakları nakdi kendi elinde tutarak yapabilir. Herkesin aynı anda bunu yapması durumunda ise, harcamalarla birlikte gelirler de düşecektir. Herkes birbirinden yaptığı alımları kısarak nakit biriktirmeye çalışırsa, sonuçta harcamalar yanında gelirlerde azalır ve kimse nakit miktarını arttırmayı başaramaz. Sonuç olarak ekonominin bütününe bakıldığında kapanan fabrikalar, işten çıkarılan işçiler, boş dükkânlar görülecektir. Kısacası Keynes'e göre krizlerin nedeni, işletme yöneticilerinin beklentileri uyarınca hedeflerini düşürmelerinden kaynaklanmaktadır. Yatırımların düşmesi üretim ve gelirlere de yansır. Keynes'in vardığı temel sonuç ise, devletin iktisadi gidişatı düzeltmek ve piyasa mekanizmalarının eksiklerini gidermek için müdahale etmesinin gerekli olduğudur (Barsoc, 1994:58). Keynes'in kriz durumundan çıkış için önerdiği politika ise insanların daha fazla nakit taleplerini onların harcamalarını azaltmadan karşılamak, harcamaların düşmesini ve gelirlerin daralmasını önlemektir. Bunu yapmanın yolu, para basmak ve bu parayı bir şekilde dolaşıma sokmaktır. Keynesyen analiz, gelişen bir durgunluğun para politikasındaki genişleme aracılığıyla önlenebileceğini önermektedir. Fakat durgunluğun gerçek bir bunalıma dönüştüğü durumlarda hane halkları ve özellikle şirketler nakit durumları ne olursa olsun harcamalarını arttırmakta istekli olmayacaklardır. Bunun yerine, parasal genişlemeyi kendi stoklarına ekleyeceklerdir. Para politikasının etkisiz kaldığı böyle bir durum *likidite tuzağı* olarak adlandırılmaktadır. Keynes'in likidite tuzağından kaçış için önerdiği çözüm, devletin özel sektörün yapamayacağı şeyi yapması, yani harcamasıdır. Böylesi bir mali genişleme, düşük harcama ve düşük gelir kısır döngüsünü kırarak ekonomiyi tekrar harekete geçirecektir (Krugman, 2001:25-30).

* Keynes, birey ya da şirketlerin ellerinde daha çok para bulundurmak istemelerini güven kaybına ve gelecek kaygısına bağlamaktadır.

Monetarizmin kurucusu olan Milton Friedman ve Monetaristlere göre Keynesyen kuram ekonomiye çok fazla devlet müdahalesi gerektiriyordu. Ayrıca, Friedman'a göre durgunluklar Keynes'in saptamalarına uygun olarak seyretmiyordu. Yani durgunluklar, özel sektörün sabit bir miktarda parayı elinde tutmak için, bulundurduğu nakit miktarını arttırmaya çalışmasından kaynaklanmıyordu. İki yaklaşım arasındaki temel fark şudur: Keynes'in yaklaşımında para otoritesi ekonomiyi gözlemleyip, herhangi bir durgunluğun yaklaşmakta olduğunu düşündüğünde piyasaya para sürmektedir. Oysa Monetaristlere göre, böylesi ihtiyari bir politikaya gerek yoktur. *Para arzını istikrarlı tut* şeklinde kestirme bir kural yeterlidir. Friedman'a göre para otoritesinin durgunluğun yaklaştığını fark etmesi ve müdahale kararı alması biraz zaman alacaktır. O zaman bu müdahalenin kendisi fiili ekonomiyi etkilemekte yavaş kalacak ve durgunluğu durdurmak yerine, olsa olsa zaten yeterince yaklaşmış olan krizi güçlendireceğini öne sürmüştür. Bu nedenle Friedman, para otoritesinin her türlü aktif para politikasını terk etmesini ve bunun yerine sabit bir strateji izlemesini önermiştir. Para arzı, istikrarlı fiyatlar ve uzun vadeli büyüme ile uyumlu bir oranda yavaşça artacak bir şekilde tutulmalıdır. Ayrıca Friedman'a göre, eğer para otoritesi ekonomiyi bu şekilde dengede tutuyorsa, maliye politikası araçlarına da gerek kalmayacaktır (Krugman, 2001:33-35).

Monetarist iktisatçılara göre krizin nedeni ya da ağırlaşmasının nedeni merkez bankalarının davranış hatalarıdır. ABD'de 1929'dan 1933'e kadar para arzı %33 azalmıştır. Merkez Bankasının para arzını arttıramamasının ya da en azından aynı düzeyde tutamamasının bedeli, krizin küçük bir dalga olarak kalacakken bir felakete dönüşmesi olmuştur. Aynı dönemde bir devalüasyon ve parasal genişleme şeklinde iyi bir para politikası izleyen ülkeler ABD'den bir ya da iki yıl önce krizi aşmışlardır (Parasız, 1996:18-19).

Hayek'e göre konjonktür dalgalanmalarının nedeni kapitalist sistemin bankacılık ve kredi yapısından kaynaklanan parasal etkenlerdir; ama konjonktür dalgalanmasını oluşturan, söz konusu parasal etkenlerin yol açtığı üretim kesimindeki dengesizliklerdir. Hayek'e göre, bankalar, kredi hacimlerini arttırarak faiz hadlerini düşürmektedirler. Bu durum, bireylerin yatırım isteğini arttırmakta ve sermaye mallarına olan talep dolayısıyla da sermaye malları fiyatları artmaktadır. Sermaye malları üretiminde getiri oranının faiz oranı üzerine çıkması ve üreticilerin pozitif kâr

bekleyişleri, onları daha sermaye yoğun üretim tekniklerine yöneltecek ve üretim süreci uzayacaktır. Kredi ile finanse edilen yatırımlar artarken, tüketim de bir süre için eski oranını koruyacaktır. Çünkü spesifik olmayan üretim mallarının sermaye malı üretimine kayması belli bir zaman gerektirecektir. Zaman içinde bu kayma gerçekleşecek ve tüketim malına dönüşen üretim miktarı azalacaktır. Ekonominin üretim ve tüketim yapısı arasındaki bu tutarsızlık, kendini tüketim malları kıtlığı ve tüketim malları fiyatlarında artış ile gösterecektir. Bankalar kredi vermeye devam ettikleri sürece, bu süreç şiddetlenerek devam edecektir. Ancak bankalar kurumsal nedenlerle kredilerini sonsuz bir şekilde arttıramazlar. Böylece, bir yandan tüketim malları fiyatlarındaki yükselme, diğer yandan bankaların kredileri durdurmaları ile faiz haddinin yükselmesi ekonominin üretim yapısını ters çevirerek, daha kısa bir üretim sürecine dönmesine neden olacaktır. Bu durum, tüketim malı üretimini daha kârlı kılacağından bu alanda, sermaye malı üreten kesimden emek ve üretim malı talebi doğacaktır. Böylece, söz konusu bu faktörlerin fiyatları artacak ve tüketim malları kesimine kayacaklardır. Ancak, ücretlerin çok yükselmesi, bir kısım işçinin işsiz kalmasına neden olacaktır. İşte Hayek, ekonominin üretim yapısının bu daha kısa ve daha az dolambaçlı sürece geri dönmesini, sistemin yeniden tüketim yapısını üretim yapısına ayarlama sürecini iktisadi krizin özü olarak görmektedir (Yay, 1993:85-110).

Arz Yanlı Yaklaşım, ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağını üretim yetersizliği olarak görmektedir. Bir ekonomide istikrarsızlığın temel nedeni reel üretim artışına oranla para arzının daha hızlı artmasıdır. Arz yanlılarına göre devresel bunalımlar vergi politikalarıyla oluşturulan teşviklere veya yatırım ve tasarruf saiklerinden kırılmalara bağlıdır. Arz yanlı iktisatçılara göre 1929 bunalımının çıkış nedeni de vergi artışıydı. Özellikle de 1930'da ABD Kongresi tarafından çıkarılan Smooth-Hawley* gümrük vergisiydi. Eğer vergilerdeki artışlar ekonomi üzerinde çok büyük olumsuz etkilere yol açıyorsa, vergi indirimlerinin de aynı şekilde olumlu sonuçları olacak demektir (Krugman,2001:61).

* Ayrıntılı bilgi için bkz Krugman (2001), ss.92-93

2. FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ VE MODELLERİ

Bir ekonomide yaşanan her türlü olumsuz gelişmeyi kriz olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bir gelişmenin kriz olarak nitelendirilebilmesi için, öncelikle çok boyutlu olması, ekonomik aktivitelerin tümünü etkileyebilme kapasitesinin bulunması gerekir. Kriz ortamında, geleceğin ne olacağına dair göstergeler belirgin değildir. Bu belirsizlik ortamı beraberinde ekonomideki aktörlerin önlerini görememeleri rollerini yerine getirememelerini getirir. Bu durum, ekonomide daralmayı ve daha ileri boyutlara gidilirse bir bakıma ekonomideki çöküşü de beraberinde getirir (Eroğlu ve Albeni, 2002:662).

Finansal kriz, finansal piyasaların ekonomide kendilerinden beklenen fonksiyonları yerine getirememesi halidir.

Finansal krizler finansal yatırımcıların ülke koşullarının riskli hale geldiği konusundaki beklentilere bağlı olarak, giriştikleri spekülasyon atakları sonucu başlar ve bu atakların yoğunluğu ölçüsünde de şiddet kazanırlar (Eren ve Süslü, 2001:662).

Tüm ülkelerde farklı dönemlerde yaşanan finansal krizlerde farklı kriz türleri ile karşılaşmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlileri olarak para krizleri, bankacılık krizleri ve dış ödemeler bilançosu krizleri gösterilmektedir. Bu başlık altında, ilk olarak bu kriz türlerine değinilecek ve daha sonra temel olarak bu krizlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin neler olduğuna yer verilecektir.

2.1. FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ

2.1.1. PARA (CURRENCY) KRİZİ

Para krizi, bir spekülasyon etki sonucunda herhangi bir ülke parasının kısa bir zaman diliminde, önemli ölçüde devalüe edilmesi, yani değer kaybetmesiyle sonuçlanan krizdir. Bunun dışında, spekülasyon atak sonucunda uluslararası rezervler önemli ölçüde harcanarak, faiz oranları hızlı bir şekilde yükseltilerek ulusal paranın değerinin korunmaya çalışılması da para krizinin oluşmasına neden olabilmektedir (Caprio, 1998:13). Para krizinin en önemli göstergesi olarak döviz kurunda meydana gelen ani hareketler ve sermaye hareketlerinde ani yön değiştirmeler gösterilmektedir (Yay ve diğerleri, 2001:20).

Para krizi, bir ülke parasına güvenin kaybolması nedeniyle spekülâtif fonların yoğun biçimde ülkeyi terk etmeye başlaması ve merkez bankasının tüm destekleme çabalarına rağmen mevcut kurun sürdürülemez olarak ulusal paranın devalüe edilmesi veya tümünden dalgalanmaya bırakılması biçiminde tanımlanabilir (Seyidoğlu, 2003:490). Gelişmekte olan ülkelerde en sık yaşanan kriz tipi para krizidir. Para ikamesinin neredeyse mükemmel olduğu bu ülkelerin çoğunda, paranın ülkeden kaçışı için yasal bir kısıt yoktur (Gökal, 1997:www.foreigntrade.gov.tr).

Para krizinin en önemli göstergesi olarak gösterilen sermaye hareketlerindeki ani yön değiştirmeler, iki temel sonuç doğurmaktadır. Bunlardan ilki, ulusal paranın değer kaybetmesidir. Devalüasyon sonrasında ülkenin ihraç ettiği mallar döviz cinsinden ucuzladığı için ülkenin ihracat hacmi artmakta, tam tersi etki ise ithalat üzerinde görölmektedir. Devalüasyon ihraç malların ve ithalata rakip malların üretimini arttırdığı için kaynakları bu kesimlere doğru kaydırır. Üretim artışı, halen işsiz bulunan ya da yurtiçi üretim kesimlerinden çekilen kaynaklarla gerçekleştirilir (Seyidoğlu, 1996:390). Yani devalüasyon, ekonominin kaynak dağılımını yurtiçi kesimden dış ticaret kesimlerine doğru aktarıcı etki yapmaktadır. Bu da ülkedeki gelir dağılımının ihraç malları üreten kesim lehine değişmesine neden olacaktır. Ayrıca, devalüasyon zamanının bilinmesi durumunda da bu kişiler devalüasyon sonrasında büyük kazançlar sağlayabileceklerdir. Yine bu da gelir dağılımını adaletsizliğine yol açabilecektir.

Hükümetin paranın değerini koruyabilmek için faiz oranlarını yükseltmeye kalkması da bir diğer önemli sonuçtur. Faiz oranlarında yükselme, hem hükümetin iç borç yükünü arttırmakta hem de gelir dağılımının faiz geliri elde edenler lehine değişmesine neden olmaktadır. Dip sınıfın zaten faiz geliri elde edecek parası olmadığı için de gelir dağılımındaki adaletsizlik artmaktadır.

Sermaye hareketlerini serbestleştirme, gelişmekte olan ülkelere fon sağlamada önemli bir işleve sahiptir. Ancak, aynı zamanda bir istikrarsızlık kaynağı da olabilmektedir. Yabancı yatırımcı bu piyasalardan çekilmeye başladığında tüm dengeler alt üst olmakta ve ortaya bir finansal kriz çıkabilmektedir. 1990'lı yıllardaki krizlerin sorumluluğu genelde serbest sermaye akımlarına yüklenmektedir. Ancak bunun aksini savunan araştırmalar da vardır. Nitekim para krizleri, sermaye

akımlarının tamamen serbest olduğu 1880–1913 dönemi hariç, sermaye kontrolü uygulayan ülkelerde daha çok meydana gelmiştir (Toprak, 2001:94-95).

Yapılan pek çok araştırmada para krizleri ile döviz kuru sistemi arasında sistematik bir ilişki gözlenmiştir. Örneğin Toprak (2001:97), sabit kur sisteminin bütün dönemlerde krizleri daha da derinleştirdiğini belirtmektedir. Sabit kur rejiminin uygulandığı bir ekonomide yaşanan para krizinde, hükümet, kurun devamını sağlamak için faiz oranlarını arttırabilir. Sabit kur rejimi uygulaması, gelişmekte olan ülkelerde kurun aşırı değerlenmesine neden olarak piyasadaki belirsizliğin artmasına sebep olmakta ve yabancı fonların ülkeyi terk etmelerine yol açmaktadır. Esnek kur rejiminin, finansal krizleri bertaraf etme yeteneği ise sabit kur rejimine oranla daha fazladır. Ancak, bu kur rejiminin de istikrarı bozma yeteneği daha yüksektir (Fisher, 2001:www.stern.nyu.edu/globalmacro).

Bu açıklamalar çerçevesinde, esnek kur rejimi uygulayan ülkelerde para krizinin olmayacağını söylemek de mümkün değildir. Para krizleri sadece sabit kur rejimine özgü bir olgu değildir. Esnek kur rejimine sahip bir ülkede de, cari işlemler fazlası vermiş olsa bile, döviz kurunda ani ve önemli sıçramalar gündeme gelebilmektedir. Bu ekonomide kısa dönem döviz cinsinden borç, sahip olunan kısa dönem döviz rezervlerinden fazla olabilir. Böyle bir ekonomi, gelecekte elde edeceği ihracat gelirleri ile borçlarını ödeme kapasitesine sahip olsa bile, mevcut durumda borç servisi yapabilecek rezerve sahip değildir. Dolayısıyla ulusal paranın değerinde ciddi değişimler ortaya çıkabilmektedir. Ulusal paraya olan güvenin kaybolması ve belirsizlik, beraberinde ulusal paradan kaçışı getirecek ve ülkenin bir para krizine girmesi kaçınılmaz olacaktır.

2.1.2. BANKACILIK KRİZLERİ

Bankalar, fon arz edenlerle fon talep edenler arasında bir köprü niteliğinde olduğundan, finansal istikrarsızlıklardan ve ekonomik dengedeki değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedirler. Bir ekonomideki en önemli iktisadi aktörlerden biri olan bankalar, sermaye birikimlerinin bünyelerinde yoğunlaştığı kurumlar olması nedeniyle ülkelerin maruz kalabileceği her türlü mali krize en duyarlı kesimi teşkil etmektedir. Dünya genelinde görülen ekonomik krizler çoğunlukla bankacılık sektöründe başlayıp tüm ekonomiye yayılan krizlerdir (Erdoğan, 2002:21-22).

Mali piyasalarda bir ya da birkaç bankanın ödeme güçlüğü çekmesi veya iflas etmesi, yeterli güçte ve derinlikte olmayan piyasalarda tüm bankacılık sektörüne yayılabilmekte ve ödemeler sisteminin olumsuz etkilenmesine, hatta tamamen durmasına neden olabilmektedir. Ödemeler sistemindeki bu ani kilitlenme ve piyasaların işleyişine verdiği büyük zararlar *Bankacılık Krizleri* olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2002:22).

Özer (1999) bankacılık krizini, piyasada bulunan bazı bankaların başarısız olması ve yükümlülüklerini yerine getirememesi ve bunun sonucunda oluşan banka panikleri şeklinde tanımlamaktadır. Bankalar, yatırımlar için kaynak sağlayan ve bir bakıma ekonomik büyümenin ve aktivitelerin temelini oluşturan kurumlardır. Bu nedenle, bankacılık sektöründe ortaya çıkan krizler, sadece o sektörü değil, yatırımları ve tüm ekonomiyi olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısıyla, sağlam bir yapıya sahip bir bankacılık sektörü oldukça önemlidir.

Bankacılık krizlerine neden olan pek çok etmen bulunmaktadır. Ancak, genel olarak bankacılık krizlerinin piyasa, kredi ve likidite risklerinin etkisiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Piyasa riski, bankaların ellerinde olmayan, piyasa koşullarındaki değişimlerden kaynaklanan riskleri içermektedir. Bunların başında, genel faiz oranlarındaki değişim, enflasyon ve dış ticaret hacmindeki azalma sayılabilir. Bankaların ellerinde bulunan menkul kıymetlerin piyasa değeri, faiz oranlarındaki değişimlerle tersine ilişkilidir. Diğer yandan, portföyünde uluslararası varlıklar bulunduran bankalar, kur riskiyle de karşı karşıyadırlar. Bankanın portföyünün ekonomik koşullardan güçlü şekilde etkilenen sektörlerle ait varlıklardan oluştuğu düşünülecek olursa, ekonomide her şey yolunda iken portföyün getirisi yüksek, ekonomide durgunluk varken de portföyün getirisi düşük olacaktır (Başoğlu, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/05-ufuk/ufuk.htm>). Böyle bir durum söz konusu olduğunda da bankaların sıkıntıya girmesi kaçınılmaz olacaktır.

Enflasyon, ekonomiyi pek çok yönden olumsuz etkilediği gibi bankacılık krizlerine de ortam yaratmaktadır. Enflasyonist ortamın işletmelerin zararlarını gizlemelerine olanak sağlamasından dolayı, ekonomik faaliyetlerdeki küçülmelerin kriz olasılıklarını arttırdığı görülmektedir (Erdoğan, 2002:24).

Dış ticaret hacmindeki azalmalar, panik ve kötümserlik havasının hâkim olmasına yol açmaktadır. Reel ve finansal sektör arasındaki karşılıklı bağımlılık, faizlerin yükselmesine ve sorunlu kredilerin artmasına sebep olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hacmindeki azalmalar bankacılık krizlerinin karakteristik bir habercisi olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin %75'inde krizlerin hemen öncesinde dış ticaret hacminde %10'un üzerinde azalmalar yaşandığı gözlenmiştir (Erdoğan, 2002:26).

Kredi riski, bankadan kredi alanların borçlarını geri ödeyememeleri ya da ödemek istememeleri sonucunda ortaya çıkar. Buradaki temel vurgu, bankaların verdikleri kredi ile ilgili gerekli analizleri yapmadıklarıdır. Yoğun kredi talebi karşısında bankalar, yeterli analiz yapmadan kredi vermekte ve verilen kredilerin geri dönmemesi durumunda da krize girmektedir (Goldstein ve Turner, 1999:126).

Likidite riski ise, mevduat sahiplerinin bankalardan büyük miktarlarda mevduatlarını çekmeleri ya da bankanın bu çekişleri karşılayacak ölçüde likit varlıklara sahip olmaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Başoğlu, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/05-ufuk/ufuk.htm>). Bir ya da birkaç bankaya olan güvenin sarsılması, halkın birden bire ve yoğun bir şekilde mevduatlarını çekmek için hücum etmesi (run), bankacılık sistemini olumsuz etkileyecektir. Bu durum, bankaların ciddi bir likidite problemi ile karşılaşmalarına, borçlarını ödeyememelerine ve krize girmelerine neden olacaktır (Parasız, 1999:53). Bankacılık sektöründe yaşanan güven bunalımı zincirleme hareketlere sebep olabilecektir. Yaşanan bir banka paniği, finansal aracılığın maliyetinde bir artışa neden olur ve kredi elde edilmesini pahalılaştırır. Kredi maliyetlerinin artması kredi talebini azaltacağı için ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına neden olur. Şiddetli bir banka paniği, büyük bir resesyona sebep olabilir.

Bankacılıkla ilgili sözü edilen tüm bu riskler kriz koşulları olmasa da mevcuttur. Ancak, bankacılık sistemine duyulan güvenin azalmasıyla bu risklerin yönetiminin zorlaşması, krize giden yolda önemli bir adım olabilmektedir.

Bankacılık sisteminde meydana gelen krizler genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir, çünkü bu ekonomilerde bankacılık sisteminin yapılanmasında iki temel unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, bankacılık

sistemi içerisindeki mevduata verilen devlet güvencesinin, kötü kullanıma açık olmasıdır. Bu nedenle banka sahipleri topladıkları fonları kendi şirketlerine aktarmakta ve banka müşterilerine olan yükümlülüklerini yerine getirememektedirler (Eroğlu ve Albeni, 2002:98). Devletin banka mevduatlarına koşulsuz destek verdiği ülkelerde ortaya çıkan bankacılık krizlerinde, krizin süresinin uzadığı ve derinliğinin arttığı görülmektedir (Toprak, 2001:95). Mevduat sahiplerinin, herhangi bir bankanın faaliyetine son vermesi durumunda, devletin güvencesinin varlığını bilmeleri, kayıplarının olmayacağı teminatını vermektedir. Bunun için de paralarını yatırırken, banka seçimlerinde dikkatli davranmamaktadırlar. Öte yandan, devletin banka mevduatlarını garanti altına alması bankaları da daha fazla risk almaya ve getirisi yüksek projelere yönelmeye teşvik edecektir. Yüksek riskli krediler, bankalara yüksek getiri sağlayacak, ödenmemesi durumunda ise banka varlıklarının zayıflamasına neden olacaktır. Devlet güvencesi nedeniyle zararlardan ve riskten kurtulabileceğini düşünen yatırımcılar için de bankacılık sektörü cazip hale gelecektir.

Bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasında etkili olan belki de en büyük faktör, finansal liberalizasyondur. Finansal liberalizasyon ile finansal sektöre giriş özgürlüğünün artması, eğer bu özgürlükler yeterli gözetim ve denetim ile düzenlenmezse risklere yol açabilmektedir. Özellikle, finansal liberalizasyon ile faiz oranlarının ilk kez serbest bırakılması banka kesiminde aşırı risk almayı teşvik etmektedir (Erdoğan, 2002:26).

Bir ülkede bankacılık krizi yaşanmaya başladığında bunun ekonomiye en belirgin yansıması faiz oranlarında görülmektedir. Faiz oranları yükselmekte ve faiz geliri elde edenlerin gelir dağılımından aldıkları pay artmaktadır. Bu da, alt ve üst gelir grupları arasındaki farkın açılmasına ve yoksulluğun derinleşmesine neden olmaktadır.

2.1.3. DIŞ ÖDEMELER DENGESİ KRİZİ

Herhangi bir ülke ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işleyip işlemediğinin en önemli göstergelerinden birisi de ödemeler bilançosunun dengede tutulmasıdır. Bir ülkenin devamlı suretle artan kamu ve özel kesime ait dış borçlarını ödeyemeyecek

duruma gelmesi ödemeler dengesi krizi olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2003:490).

Diğer krizlere benzer olarak ödemeler dengesi krizlerinde de finansal piyasaların küreselleşmesinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. 1980’li yıllarda küresel ekonomide yaşanan daralma ile oluşan dış şoklarla birlikte, o dönemde hızlı bir şekilde akan yabancı sermayenin arkasına gizlenen makro ekonomideki bozulmalar, Meksika ile başlayan ve birçok ülkeye yansıyan dış ödeme güçlükleri yaratmıştır.

Ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması için genellikle uygulanan yöntem, sabit kur sisteminde devalüasyondur. Ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak için yapılan devalüasyonun bir para krizine yol açıp açmayacağını belirleyen olgu ise, güvensizlik ve belirsizliktir. Eğer piyasada güvensizlik ve belirsizlik hakimse, devalüasyon, ulusal paradan kaçışı da beraberinde getirecektir. Döviz olan aşırı talebi önlemek için ise, iki seçenek bulunmaktadır. Ya merkez bankası döviz rezervleri devreye sokulacak ya da faiz oranları yükseltilecektir. Bu durum ise, halk üzerinde yeni bir devalüasyon beklentisinin oluşmasına neden olacak ve genellikle bu beklenti devalüasyon ile sonuçlanacaktır (Eroğlu ve Albeni, 2001:99-100). Sonuçta, kriz bir sarmala girmekte ve kendi kendini sürekli besleyen krizler şekline dönüşmektedir.

Devalüasyon, ayrıca döviz cinsinden olan dış borçların ulusal para cinsinden maliyetinin sürekli artmasına yol açacaktır. Öte yandan, ihracat hacmini genişleterek döviz gelirlerini de arttıracaktır. Ancak net etkinin ne yönde olacağı belli değildir. Ülkenin dış borç yükünün artması sonucu, ödeme yükümlülüklerinin zamanında yerine getirilememesi durumunda ise ülke dış borç krizine girebilmektedir.

Bir ülkede bu finansal kriz türlerinden her biri ayrı ayrı görülebileceği gibi, iki ya da daha fazlası da eş anlı olarak görülebilmektedir. Bankacılık krizleri çoğunlukla para krizlerinin çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1990’ların ortalarında Türkiye ve Venezüella gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde bu gerçekleşmiştir. Öte yandan, şiddetli para krizlerinin bankacılık krizlerinin tetiğini çektiği de görülmüştür. Bankacılık problemlerinin borç krizlerine sebep olduğu da görülmüştür (1981–1982 Arjantin ve Şili), tersi durumlar da mevcuttur (1982 Kolombiya, Meksika, Peru ve Uruguay) (Yay, 2001:1237).

2.2. KRİZ MODELLERİ

Krizlere neden olan etmenlerin neler olduğunu açıklamak üzere geliştirilen üç farklı nesil kriz modeli bulunmaktadır. Bu kriz modelleri, krizlerin özelliklerine ve nedensellik ilişkilerine ışık tutmaktadır.

2.2.1. BİRİNCİ NESİL KRİZ MODELLERİ

Kuramsal olarak ödemeler dengesi krizleri ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan finansal krizler ile ilgili ilk önemli çalışma Paul KRUGMAN (1979) tarafından yapılmıştır. Krugman, çalışmasında, ekonomik temellerde para ve maliye politikalarının aşırı genişlemesinin uluslar arası rezervleri eriteceğini, bunun sonucunda oluşacak bozulmada sabit kur rejiminin terk edileceğini ileri sürmektedir.

Krugman (1979) ile başlayan ve Flood ve Garber (1984) ile geliştirilen bu modeller, *spekülatif atak modelleri* olarak adlandırılmaktadır.

1970'lerde Latin Amerika ülkelerinde yaşanan krizlerin nedenlerini ve ortaya çıkış mekanizmalarını anlamaya yönelik olarak geliştirilen birinci nesil kriz modelleri de Krugman gibi, krizlerin çıkışını tamamen mali nedenlere dayandırmaktadır (İmer, 2003:20-21). Bu modellerdeki ana tez, hükümetlerin bütçe açıklarını kapatmak için kullandıkları açık finansman yolunun ve genişletici makroekonomik politikaların, sabit döviz kuru politikasının sürdürülmesi olanağını ortadan kaldırdığıdır (Gür ve Tosuner, 2002:14).

Devletler bütçe açıklarını para basarak finanse ederken, bu ülkelerdeki özel sektör ortaya çıkan bu para ile daha çok döviz almaktadır. Yani, birbiriyle tutarlı olmayan iktisat politikalarının neden olduğu krizler, birinci nesil krizlerdir. Özel sektörün, piyasaya sürülen ulusal para ile döviz satın alması sonucunda, başlangıçta durağan seyreden döviz rezervlerindeki azalış belirli bir kritik seviyeye ulaştıktan sonra döviz rezervlerinde ciddi kayıplara yol açmaktadır. Döviz rezervi miktarı böyle bir eşik seviyeye bir kere indiğinde, spekülörler sermaye zararına uğramamak için kalan rezervleri de ele geçirirler. Döviz rezervlerinde ortaya çıkan bu ciddi kayıplar sonucunda sabit kur uygulamasına devam edilememekte ve ulusal para yabancı paralar karşısında devalüe edilmektedir (İmer, 2003:21)

Kısacası, birinci nesil kriz modellerinde krizler, aşırı boyutlardaki kamu açıklarının para basarak karşılanması ile döviz kuru sistemindeki uyumsuzluklardan ileri gelmektedir. Böyle bir durumda krizler öngörülebilir ve kaçınılmazdır.

2.2.2. İKİNCİ NESİL KRİZ MODELLERİ

İkinci nesil kriz modelleri, birinci nesil modellerin bir tür devamı niteliğindedir. Krugman (1979) modeli çeşitli katkılarla zenginleştirilmiş ve geliştirilmiştir.

Flood ve Garber'in (1984), Krugman modeline yaptıkları katkılar sonucunda ortaya çıkan bu model uluslar arası finans literatüründe Krugman-Flood-Garber modeli olarak anılmaktadır. Flood ve Garber (1984:1-13) modelinde, sabit döviz kuru rejiminin rezervler belli bir kritik düzeye inene kadar sürdürülebileceği, bu düzeye indikten sonra esnek döviz kuru politikasına geçileceği varsayılmaktadır.

İkinci nesil kriz modellerinde, sabit döviz kurunun korunmasının fayda maliyet analizi yapılmaktadır. Bu modele göre, hükümetler, döviz kuru paritesini korumanın faydasıyla, paritenin korunmasının maliyetini karşılaştırarak bir karar almaktadırlar (Başoğlu, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/05-ufuk/ufuk.htm>). Hükümetlerin sabit kur politikalarını sürdürme arzusunun nedeni, bu politikaların uluslar arası ticareti ve yatırımları arttırdığı inancıdır. Çünkü, sabit kur politikaları ülkeye kredibilite sağlamaktadır (Yanıkdemir, 2001:85). Ancak sabit kur rejimini sürdürme arzusunun bazı maliyetleri vardır. Bu politikayı sürdürme çabası, ülkelerin ulusal paralarında ciddi değer kayıplarına neden olur. Ülkelerin ulusal para cinsinden dış borç yükü artış gösterir. Bu durumda, devalüasyonun ardından özel karar birimlerinin davranışları önem kazanmaktadır. M. Obstfeld'e göre güvensizlik ve belirsizlik ortamında özel karar birimleri tekrar devalüasyon beklentisi içine girerlerse, hükümet paranın değerini korumak için faiz oranlarını arttıracak, artan faizler enflasyona ve bütçenin bozulmasına yol açarak kur politikasının sürdürülmesini engelleyebilecektir. Obstfeld'in bu modeline literatürde *kaçınma koşulu modeli* (escape clause models) denilmektedir (Jeanne, 2000:3-4).

İkinci nesil kriz modellerinde merkez bankaları, uluslar arası rezervleri kritik bir düzeye ulaştığı zaman sabit kur rejimini terk edeceklerdir. Buradaki minimum rezerv düzeyi, aslında merkez bankasının döviz rezervlerinin ne kadarını sabit kur

politikasını sürdürmek için kullanabileceğinin bir göstergesidir. Krugman-Flood-Garber modelinde minimum rezerv düzeyinin sıfıra eşit olduğu kabul edilmektedir (İmer, 2003:22). Yani bu modelde, merkez bankalarının sahip oldukları tüm rezervleri sabit kur politikasının sürdürülmesi için kullanabileceği varsayılmaktadır.

İkinci nesil kriz modellerinde, döviz rezervlerindeki ciddi kayıplar yanı sıra başka etmenlerin de krizlere neden olduğu vurgulanmaktadır. Birinci nesil modellerde kriz, ekonomik grupların birbirleri ile etkileşimlerini, beklentileri ve davranışları dikkate almayan bir biçimde modellenmiştir. Oysa hükümetlerde piyasa aktörlerinin güveni, iktisadi politikaların sürdürülmesinde büyük önem taşımaktadır. Hükümet ile piyasa aktörleri arasında dinamik bir etkileşim söz konusudur. Buna göre, piyasada oluşan spekülasyon hareketleri hükümetin davranışlarına bağlı iken, aynı zamanda hükümette beklentilerden etkilenmekte ve tavrını bunlara göre değiştirmektedir (Gür ve Tosuner, 2002:14-15). Örneğin, piyasa aktörlerinin devalüasyon beklentisi içine girmeleri ve ülke parası aleyhinde pozisyon almaları, muhtemel bir devalüasyonu hızlandıracaktır.

Sonuç olarak, ikinci nesil kriz modellerinde, sabit kur sisteminin çöküşü piyasa aktörlerinin beklentilerine ve hükümetin davranışlarına bağlanmaktadır. Oysa birinci nesil kriz modellerinde sabit kur sisteminin çöküşü doğrudan döviz rezervleri ile ilişkilendirilmektedir.

2.2.3. YENİ NESİL KRİZ MODELLERİ

1994 Meksika ve 1997 Asya ülkelerinde yaşanan krizler sonrasında ortaya atılan yeni nesil finansal kriz modelleri, ahlaki çöküntüler ile asimetric bilgi problemlerini ele almakta ve bu krizlerin bulaşıcılığını açıklamaya çalışmaktadır (İmer, 2003:24).

Asimetric bilgi, kredi veren tarafın kredi alan taraf hakkında fazla bilgi sahibi olmamasından kaynaklanan bir sorundur ve *ters seçim* veya *ahlaki risk*'e (çöküntü) yol açabilmektedir. Ters seçim, kredi verenlerin kredinin geri dönmeme ihtimalini göz önüne alarak kredilere yüksek faiz uygulaması anlamına gelmektedir. Böylece, kredi veren taraf üstlendiği riski an aza indirgemeye çalışmaktadır. Ahlaki risk ise, kredi alan tarafın krediyi kendi şahsi ihtiyaçları için kullanıp, kredi aldığı projeye yatırmaması nedeniyle bu projenin kâr etmeyen hale dönüştürülmesi olarak ifade

edilmektedir. Miskin (1999:5-9), asimetrik bilgi sorunları dolayısıyla finansal istikrarın bozulmasına dört ana etmenin yol açtığını vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, mali sektör bilançolarının kötüye gitmesidir. Banka bilançolarının kötüye gitmesi, sermayelerinde daralma olmasından ya da kredilerdeki artışlardan kaynaklanabilmektedir. Bunun sonucu ise, kredilerin kısılması olarak kendini göstermektedir. Çünkü, bilançoları kötüye giden bankaların çoğu, düşük maliyetle yeni kredi bulamamaktadırlar. Kredilerin daralması, iktisadi faaliyetlerin de daralmasını beraberinde getirmektedir. İkinci olarak, faiz oranlarının yükselmesi de finansal istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Faiz oranlarındaki artışın banka bilançoları üzerindeki olumsuz etkisi, mevduat toplama ve kredi verme yükümlülüklerinin vade uyumsuzluklarından kaynaklanmaktadır. Belirsizliğin artması da, finansal istikrarı tehlikeye sokan bir başka unsurdur. Finansal piyasalarda belirsizliğin artması, kredi verenlerin, iyi ve kötü kredi müşterilerini birbirinden ayıramamalarına neden olmakta ve kredi verenler, ters seçim ve ahlaki çöküntü ile karşılaşmamak için daha az kredi verme yoluna gitmektedirler. Son olarak da, mali olmayan kesimin bilançolarındaki bozulma, finansal istikrarın bozulmasına yol açabilmektedir. Faiz oranlarındaki artış, finansal olmayan kesimin bilançolarını daraltmakta, faiz ödemeleri artmakta ve nakit akışı azalmaktadır.

Bankacılık ve finans sektöründeki düzenleyici ve kurumsal zaafılar da yeni nesil kriz modellerinin temel unsurları arasında yer almaktadır. Devletin tüm mevduatı garanti altına alması, bankaları bir ölçüde ahlaki risk almaya yönlendirmekte ve bu bankaların borçları da gizli birer kamu borcu olmaktadır (Serin ve Bastı, 2001:1218).

Yeni nesil kriz modelleri içindeki bir başka alternatif görüş ise, Redalet ve Sachs'ın (1998) vurguladığı ve Chang ve Valesco (1998) tarafından geliştirilen, krizlerin banka paniklerinin ürünü olduğunu belirten modeldir. Özellikle Asya krizinde, Asya ülkelerinin hiçbir hatalı politikaları olmadığı halde, uluslar arası yatırımcıların kendi kendini besleyen kötümser davranışlarının etkisiyle banka paniği yaşadıkları ve sıkıntıya düştüğü belirtilmektedir (Yay, 2001:1240).

Sonuç olarak, yeni nesil kriz modellerinde üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlar, ahlaki risk altında fonlanan yatırımlar, bankacılık ve finans sektöründeki düzenleyici ve kurumsal zaafılar ve likidite sorununun yol açtığı bilanço sorunlarıdır.

3. FİNANSAL SERBESTLEŞME - KRİZ İLİŞKİSİ

1980’li yıllardan önce ülkeler, kaynakların kıt olması nedeni ile finansal kaynakların tahsisini, topluma en yüksek faydayı sağlayacak projelere yaparak ulusal kalkınmayı gerçekleştirme eğiliminde idiler. Ancak daha sonra bu tahsisin piyasa mekanizması çerçevesinde optimal şekilde yapılacağı fikri ağırlık kazanmış ve ülkeler finansal piyasalarını serbestleştirmeye başlamışlardır (Tokatlıoğlu, 2003:66). 1980’li yıllardan başlayarak, özellikle IMF destekli politikalar ile finansal sistemlerini serbestleştirmek amacıyla bazı reformlar yapmışlardır. Bunların en önemlileri;

- Kredi kontrollerinin kaldırılması,
- Faiz oranlarının serbest bırakılması,
- Bankacılık sektörüne veya daha geniş olarak finansal sisteme giriş serbestisi,
- Uluslar arası sermaye akımlarının serbestleştirilmesi,
- Bankaların merkez bankasında tutmak zorunda oldukları mevduat karşılık oranlarının indirilmesi ya da tamamen kaldırılması

olarak sayılabilir (Williamson ve Mahar, 2002:15-16). Bu politikalar genel olarak finansal serbestleşme politikaları olarak adlandırılmaktadır. Finansal serbestleşme politikalarının uygulanmasındaki temel amaç, ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002:2). Finansal politika değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi iki çerçevede değerlendirebiliriz. Bunlar, *finansal baskı kuramı* ve *yeni yapısalcı kuramlardır*.

Finansal baskı kuramına göre, gelişmekte olan ülkelerde devlet finansal piyasalara müdahale ederek bu piyasaları baskı altında tutmakta, faizlerin suni olarak düşük düzeylerde gerçekleşmesini sağlamak ve kredi dağıtımına doğrudan müdahale etmektedir. Bu sürecin bir sonucu olarak, toplam tasarruf hacmi olması gerekenden daha düşük olmakta ve krediler etkin olmayan bir şekilde

dağıtılmaktadır. Finansal baskı kuramının özü, gelişmekte olan ülkelerin, yanlış yönlendirilmiş bir büyüme stratejisi olan finansal baskıdan zarar gördükleri fikridir.*

Gelişmekte olan ülkeler de devletin finansal piyasaları baskı altında tutmasının en önemli gerekçelerinden birisi, kalkınmaya doğrudan müdahalede bulunmak istemesidir. Ancak politik isteksizlik ya da idari yetersizlik nedeniyle devletlerin bunu doğrudan yapacak mali kapasiteleri bulunmamaktadır. Bu nedenle kalkınmanın finansmanı için finansal sistemi kullanmaktadırlar ve bunu iki şekilde gerçekleştirmektedirler. Birincisi, devlet bankalarının muazzam karşılık ve disonibilite oranlarını yüksek tutarak, sırasıyla, kendisinin faiz getirisi bulunan ve bulunmayan finansal varlıklardan zorunlu talep yaratmaktır. Yarattıkları bu kaynakla devletler kendi harcamalarının finansmanını sağlamaktadır. Gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında, gelişmekte olan ülkelere mevduat karşılık oranlarının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede mevduat munzam karşılığı uygulaması ile elde edilen dolaylı gelir GSMH'nin %2'sine ulaşırken; 1980-1991 yılları arasında bu oran Peru'da %4,1, Şili'de %10 olarak gözlenmiştir. İkincisi de, kredi faizlerinin üzerine konulan sınırlamalar ve faiz oranlarının düşük tutulması yoluyla kredi talebi fazlası yaratılmasıdır (Fry, 1988:13-15). Faiz oranları üzerindeki kısıtlamaların gerekçesi olarak, düşük faiz oranlarının yatırımları özendirildiği fikri öne sürülmektedir. Ayrıca, Kamu Harcamaları / GSMH oranının yüksek olduğu ekonomilerde düşük faiz oranı, kamu açıklarının iç borçlanma yolu ile ucuz finansmanını sağlayacağından, siyasi otorite tarafından tercih edilen bir politika olarak ortaya çıkmaktadır (Doğan, 1999:21).

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) yaptıkları çalışmalarda bu argümanlara karşı çıkmışlardır. McKinnon-Shaw, gelişmekte olan ülkelere uygulanan finansal baskının faiz oranları ve döviz kuru gibi finansal fiyatları bozduğunu, finansal olmayan varlıklarla karşılaştırıldığında finansal sistemin reel büyüklüğünü ve ekonominin büyüme hızını düşürdüğünü söylemektedir (Fry, 1988:13-14). Bu modele göre, finansal baskı altındaki finansal sistem çeşitli kaynaklardan büyümeyi engelleyebilmektedir. Finansal araçların gelişkin olmaması nedeni ile tasarruf

* Ayrıntılı bilgi için bkz Harun DOĞAN; Finansal Liberalizasyon Politikalarının Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi S.B.E., 1999, Ankara.

araçları da az gelişmiştir ve tasarrufların getiri oranı çok düşük hatta negatif ve istikrarsızdır. Mevcut fonların kullanımı da aynı sebepten ötürü etkin değildir. Finansal politikalar tasarrufların artmasını engellemekte hatta azaltmaktadır. Dolayısıyla, finansal regülasyonların yoğunluğunu değiştiren bir finansal serbestleşme süreci, büyüme sürecini hızlandıracaktır. Bu yaklaşımdaki ana vurgu, faiz oranları üzerindeki kısıtlamaların ve regülasyonların kaldırılmasıdır (Tokathoğlu, 2003:67-68). Gelişmekte olan ülkelerin en temel sorunlarından birisi, tasarrufların yetersizliğidir. Finansal serbestleşme ile oluşacak pozitif reel faizler tasarrufları cazip hale getirmekte, artan tasarrufların krediye dönüşmesi de yatırımları arttırmakta ve böylece büyüme olumlu yönde etkilenmektedir (İmer, 2003:16).

Finansal baskının gelişmekte olan ülkelerde ikili bir yapıya neden olduğu, McKinnon-Shaw modellerinin bir başka iddiasıdır. Bu görüşe göre ekonomide, modern üretim teknikleri ile düşük verimliliğe sahip geleneksel üretim teknikleri aynı anda kullanılmaktadır. Modern ve geleneksel üretim tekniklerinin bir ülkede aynı anda bulunması durumunda, finansal baskının bir sonucu olarak bazı kesimlerin krediye ulaşabilme kapasitesinin diğerlerinden daha fazla olması; yani bazı girişimcilerin düşük faizli kredi kullanabilmesi ancak diğerlerinin kullanamaması, ekonomide ikili yapıya neden olacaktır. Krediye ulaşabilmedeki fırsat eşitsizliği gelir adaletsizliğine de neden olmaktadır. Mevduat ve kredi faizlerinin sınırlandırılmasının bölüşüm üzerindeki tahrifatı iki şekilde işlemektedir. İlk olarak, ekonomik rantın büyük bir bölümü düşük faizli kredi kullanıp yüksek getirili modern üretim tekniklerine yatırım yapanlara gidecektir. Bu kredileri kullanan firmaların aile şirketi olmaları durumunda ise gelir dağılımı daha da bozulacaktır. İkinci olarak, sermaye yoğun üretim teknikleri vasıfsız işgücüne olan talebin de azalmasına neden olacaktır. Böylece işsizlik artacak ve vasıfsız işgücü ücretlerinde düşüş meydana gelecektir (Fry, 1988:14-15). Bunun sonucunda da, zaten geçimlik düzeyde kazanabilen kesim daha da az kazanır duruma düşecektir.

Yeni Yapısalcı Modeller, Van Wijbergen (1983) ve Buffie (1984) öncülüğünde gelişmiş ve McKinnon – Shaw modelini eleştiren modellerdir. Yeni Yapısalcı Modeller, finansal baskının etkileri konusunda McKinnon – Shaw modelleri ile uyurken, önerilen politikalar konusunda aralarında önemli farklar

bulunmaktadır. Bu modeller, finansal serbestleşmenin ekonomik büyüme oranını düşüreceğini öngörmektedir.

Yeni yapısalci modellere göre gelişmekte olan ülkelerdeki finansal piyasalar bir düalizm taşımaktadır. Bu ülkelerin finansal piyasaları enformel ve formel piyasalardan oluşmaktadır. Düalizmin nedeni, devletin formel piyasaları kontrol altında tutmak istemesidir. Kısıtlayıcı düzenlemeler bu piyasaların etkin çalışmasını engellemektedir. Bu modellerde, eğer regülasyonlar kaldırılırsa düalizmden de kurtulunacağı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşıma göre formel bankacılık sektörü, enformel kredi sektöründen daha az etkin bir şekilde çalışmaktadır. Enformel sektörde aracılık işlemi, fonların tamamını krediye dönüştürebilirken, formel bankacılık sektörü topladığı fonların bir kısmını zorunlu karşılık olarak ayırmakta ve dolayısıyla bir kısım fonlar atıl kalmaktadır. Faiz oranlarının artması, enflasyona karşı koruma sağlamak yerine fonların enformel piyasalardan formel piyasalara kaymasına neden olacak ve bunun sonucunda da fonlar daha az etkin olan piyasada değerlendirilecek ve büyüme oranları azalacaktır (Tokathoğlu, 2003:71-73).

Finansal serbestleşme – büyüme arasındaki ilişkiye iki farklı açıklama getiren McKinnon – Shaw modelleri ile Yapısalci modellere değindikten sonra, finansal serbestleşme – kriz arasındaki ilişkiye geri dönebiliriz. Ülkeler arasındaki temel farklılıklar nedir ki, finansal serbestleşme bazı ülkelerde başarılı olurken diğerlerinde krize sebep olmaktadır?

Finansal serbestleşme politikaları uygulamaya konulduğunda, ülkeye yabancı sermaye girişleri hızlanmakta, faiz oranları ve enflasyon düşme sürecine girmekte, artan ithalat ve tüketiminde etkisiyle büyüme oranları yükselmektedir. Ancak, enflasyon oranları istenilen seviyeye düşürülemediğinde ve ulusal para aşırı değerlendirildiğinde ithalat ve kısa vadeli dış borçlar hızlı bir şekilde artmakta, ihracat azalmakta ve cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Bu süreç, devalüasyon beklentisi artan yabancı yatırımcıların finansal yatırımlarını yurtdışına çıkarmaya başlamalarıyla ve açık pozisyonları yüksek yerli bankaların iflas edeceği endişesiyle hareket eden piyasa aktörlerinin mevduatlarını geri çekme eğilimine girmeleriyle krize dönüşecektir.

1980–1990 yılları arasında birçok ülke finansal serbestleşme politikaları uygulamış, ancak birkaç Güneydoğu Asya ülkesi dışında bu politikaların çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ülkeler değişik düzeylerde finansal krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelerden Arjantin, Filipinler, Finlandiya, Gana, İsrail, İsveç, Norveç, Şili, Tayland, Türkiye, Uruguay ve Venezüella ciddi krizler yaşamışlardır (Demirgüç ve Detragiache, 1998:81).

Fry, başarılı bir finansal serbestleşme uygulaması için beş ön şartın bulunduğunu söylemektedir. Bunlar:

1. Uygun sağlamlık düzenlemesi ve ticari bankaların denetimi; yasal ve muhasebe standartlarında gerekli düzenlemeler,
2. Makul bir seviyede fiyat istikrarı,
3. Sürdürülebilir bir kamu borçlanma politikası,
4. Ticari bankaların kâr maksimizasyonu amacıyla rekabetçi bir ortamda çalışması,
5. Finansal aracılık işlemi üzerinde açık ya da zımni bir şekilde ayrımcılık yapmayacak vergi sisteminin varlığı.

Finansal serbestleşmenin krizlere yol açabileceği korkusu ilk olarak, Carlos Diaz-Alejandro'nun 1985'teki "Godd-Bye Financial Repression, Hello Financial Crash" başlıklı makalesinde gündeme gelmiştir. Williamson ve Mahar'a (2002:90-93) göre 1980'lerden itibaren şiddetli kriz yaşayan ülkeler incelendiğinde, bu krizlerin tamamı olmamakla birlikte büyük çoğunluğunun finansal serbestleşme dönemlerinin ardından gerçekleştiği görülmektedir. Williamson ve Mahar (2002), finansal serbestleşmeyi takiben çıkan krizleri şu şekilde sıralamaktadır; Arjantin (1980, 1989, 1995), Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Mısır, Fransa, Endonezya, İtalya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika (1994), Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayland (1997), Türkiye (1982, 1991, 1994), ABD, Venezüella.

Finansal serbestleşme süreci ve sonrasında uygulanan politikaların başarıya ulaşmasında ve piyasa aktörleri için güven ortamının oluşmasında devletin rolü büyüktür. Devlet, piyasaları gözetleme görevi üstlenmiş ve kurumsal yapının oluşturulmasında devletin önemi ortaya çıkmıştır (İmer, 2003:31).

4. FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASINDA YAŞANAN KRİZLER

1980'li yılların başlarından itibaren uygulamaya konulan finansal reform sürecini iki aşamada ele almamız mümkündür (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002:4). Birinci aşama, 1980 – 1990 arası dönemi kapsamaktadır ve bu dönemde pek çok ülke finansal piyasalarla ilgili finansal baskı döneminden kalma yasaları kaldırmış ya da yeniden düzenlemiştir. Bu dönem içerisinde faiz sınırlamaları kaldırılmış, kredi politikaları değiştirilmiş, bankacılık sektörüne giriş çıkışı serbest hale getirecek düzenlemeler yapılmış, yabancı sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamalar kaldırılmış ve menkul kıymetler borsası kurulmuş ya da bu borsaların daha aktif hale gelmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemeleri yapan pek çok ülke finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin ardından finansal serbestleşme politikaları birçok eleştiriye uğramış ve yeniden ele alınmışlardır. Artık daha kontrollü bir finansal serbestleşmeden söz edilmeye başlanmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren de finansal reformların ikinci aşamasına geçilmiştir. Bu dönemde daha çok yapısal düzenlemelere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Güloğlu ve Altunoğlu'na (2002) göre bu düzenlemelerin temel amaçları, makro ekonomik istikrarı sağlamak, kredi piyasasında asimetrik bilgiden kaynaklanan aksaklıkları gidermek için finansal kurumlara yönelik etkin bir denetleme mekanizması kurmak, bankacılık sektöründe rekabeti sağlamak, ulusal kredi piyasası ile uluslar arası kredi piyasaları arasındaki kopuklukları gidermek ve menkul kıymet borsalarının dünya borsalarıyla entegrasyonunu sağlamak olmuştur.

Amerika, Japonya, İngiltere gibi büyük ve güçlü ülkelere göre gelişmekte olan ülkeler bu finansal reformları uygular, yani finansal serbestleşme öngören politikalar izlemeye başlarlar ise küresel refah artacaktır. Ancak 1990'lı yıllarda bu politikaları uygulayan ülkelerin peş peşe yaşadıkları krizler, bu iddianın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Bu reformları uyguladıktan sonra krize giren ülkelerden Latin Amerika ülkelerinin geçirdiği krizler, 1994 Meksika Krizi ve 1997 Güneydoğu Asya Krizi ile Türkiye (1994, Kasım 2000 – Şubat 2001) krizleri büyük benzerlikler göstermektedir.

Çalışmanın amacı bakımından bu başlık altında Türkiye’de yaşanan 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ele alınacaktır*.

4.1. FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASINDA TÜRKİYE’DE YAŞANAN KRİZLERE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye’de finansal serbestleşme politikaları ile başlayan temel dönüşümün ardından, son on yıl içerisinde iki büyük finansal kriz (1994 ve Kasım 2000 – Şubat 2001) yaşanmıştır. Bu krizlerin hangi koşullarda ortaya çıktığını anlamak için, bu dönemde yaşanan gelişmelere kısaca göz atmakta fayda vardır.

Türkiye’de finansal reform süreci boyunca 1981’de faiz oranlarındaki sınırlamalar kaldırılmıştır; 1984’de döviz alım satımı serbestleştirilmiş; 1989’da da 32 sayılı “konvertibiliteye geçiş” kararı ile kambiyo kontrolleri tamamen kaldırılarak, uluslar arası sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Uluslar arası finans piyasalarına yönelik olarak 1986’da Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (yeniden) kurulmuştur. Merkez Bankası 1987’de açık piyasa işlemlerine başlamıştır.

McKinnon – Shaw yaklaşımına göre, finansal serbestleşme tasarruf ve yatırım davranışlarını uyaracak, dolayısıyla kalkınma temposu hızlanacaktı. Ancak finansal serbestleşme deneyiminin Türkiye sonuçları bu beklentiyi gerçekleştirilememiş; tersine, bu süreç sonunda ulusal ekonominin dışa bağımlılığı artmış, reel üretim yapısı dalgalanmaya itilmiş ve rantiyer davranışlar gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur (Yeldan, 2001:129).

Somçağ’a (2002:1) göre, 1990’lı yıllardaki kriz ortamının nedeni olan iki önemli faktör bulunmakta idi. Bunların ilki, 32 sayılı karar, diğeri ise borçlanma gereğinin iç borçlanma ile finansmandır. 32 sayılı karar ile Türkiye ve dış dünya arasındaki her türlü para transferine tam bir serbestlik tanınmış, ayrıca Türk vatandaşlarının istedikleri gibi döviz bulundurmalarına ve bankalarda döviz hesabı açtırmalarına izin verilmiştir. Tablo 2.1’den bankacılık mevduatının kompozisyonu incelendiğinde, 1992 yılından itibaren toplam mevduattaki hızlı artışın döviz tevdiat hesaplarından kaynaklandığı görülmektedir. 1999 yılına gelindiğinde döviz tevdiat

* Latin Amerika Krizi, Meksika Krizi ve Güneydoğu Asya krizleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Eroğlu ve Albeni (2002), Toprak (2001), Doğanlar ve Bal (2000), Güloğlu ve Altunoğlu (2002)

hesapları toplam mevduatın yarısından fazlasını oluşturur durumda idi. Bu durum takip eden yıllarda da değişmemiştir. Bu gözlemlere paralel olarak, M1 ve M2 cinsinden para arzının düşüş içinde olduğunu, buna karşılık M2Y* oranının arttığını söyleyebiliriz. Bunun nedeni de yine döviz tevdiat hesaplarındaki mevduatın artmasıdır. M2Y'nin artması, ekonomide ulusal para biriminin kullanımı giderek gerilerken, gittikçe artan bir para ikamesi (dolarizasyon) tehlikesine işaret etmektedir.

1990'lı yıllarda krizlere zemin hazırlayan diğer bir özelliğin, borçlanma gereğinin iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi olduğu gerçeği yadsınamaz (Celasun, 2002:7). 1989'dan itibaren hükümetler bu kolay ancak tehlikeli finansman yöntemini çok sık kullanmaya başlamışlardır. Yüksek faizlerle iç piyasadan para toplamaya başlamışlardır. Örneğin, ihraç edilen menkul kıymet kompozisyonunun neredeyse tamamının kamu kesimine ait olduğu, Tablo 2.1'den de çok net gözlenmektedir. Tablo'dan da izlenebileceği gibi, söz konusu dönemlerin tamamında iç borçlanma da kamu kesimi ağırlıktadır. Ancak her geçen yıl borçlanma gereğinin iç borçlanma yoluyla finansmanı artmıştır. 1994'de ihraç edilen menkul kıymet kompozisyonu genel toplamının GSMH'ye oranı %28,8 iken bu oran yıldan yıla artmış ve 1999 yılında milli gelire oran olarak ihraç edilen menkul kıymet toplamı %39,8'e yükselmiştir. Bunun içinde kamu kesimi borçlanma senetlerinin payının ise %38,7 olduğu gözlenmektedir. 1990'lar boyunca kamu kesimi finansal araçları toplam menkul kıymet ihracının %95 – 97'sini oluşturmuştur (Yeldan, 2001:130-132). Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşunun devlete borç vererek elde ettiği kâr 1994'de toplam gelirlerinin %50'sine ulaşmış idi. 1999'da ise bu oran %88'e yükselmiştir. Bu süreç sonunda Türkiye'nin yalnızca iç borcu değil dış borcu da artmakta idi; çünkü 32 sayılı kararname sayesinde yabancı fonlarda bu kârlı alandan yararlanabiliyorlardı. Bunu, Türkiye'deki yerli bankalara hazine bonusu / devlet tahvili yatırımlarını finanse etmek için kredi vermek suretiyle gerçekleştirmeleri durumunda Türkiye'nin hem iç borcu hem de dış borcu artıyordu. 2001 yılına gelindiğinde GSMH'ye oran olarak ihraç edilen menkul kıymet toplamının çok büyük bir artış göstererek %120,6'ya ulaştığı görülmektedir. Yani Türkiye 2001

* M1: Dolaşımdaki Para+Çek Yazılabilir Mevduat+Vadesiz Mevduat
M2: M1+Vadeli Mevduat
M2Y: M2+Döviz Tevdiat Hesapları

yılına gelindiğinde GSMH'sinden daha fazla iç borç stokuna sahip durumda idi. Bu oran 2002 ve 2003 yıllarında ise çok büyük düşüş göstermiştir.

Sermaye hareketlerinin 1989 yılında tamamen serbestleştirilmesiyle birlikte, Türk finans piyasaları kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonlarına açılmıştır. Böylece ulusal piyasalarda döviz kuru ve faiz oranı birbirine bağlı hale gelmiştir. Artık bu altyapı altında makro – finansal dengelerin sağlanmasının gerekli koşulu, yurtdışı faiz getirisinin dövizle bağlı spekülasyon getiriden yüksek olması; yani reel faiz oranının aşırı yüksek tutulmasıdır. Bu şekilde uyarılan sıcak para, bir yandan kamu açıklarını “dış tasarruflar” biçimiyle finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonomideki ithalat ve tüketim hacmini genişletmektedir (Yeldan, 2001:135).

Sıcak para, bütün gelişmekte olan piyasaları tek bir piyasa olarak algılar ve gelişmekte olan piyasalardan birisinde ortaya çıkan kriz ile birlikte, diğer tüm piyasalardan çekilir. Diğer gelişmekte olan piyasalardaki krizler, Türkiye'den de sıcak paranın kaçmasına, dolayısıyla faizlerin yükselmesine sebep oluyordu. 1997'de Doğu Asya'da baş gösteren krizde ve ardından 1998'de Rusya'da yaşanan krizde sıcak para, bu ülkelerle birlikte kısmen de olsa Türkiye'yi de terk etmiştir (Somçağ, 2002:3).

İşte temel faktörler çerçevesinde şekillenen dönemin koşulları önce 1994 krizine, ardından da Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine neden olmuştur.

Tablo 2.1: Finansal Serbestleşme Sürecinin Unsurları (GSMH'nin %'si olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
I. İhraç Edilen Menkul Kıymet														
Kamu Kesimi	5,5	7,4	15,9	16,8	22,7	19,1	33,7	21,3	26,6	36,9	29,5	119,2	49,1	48,5
Devlet Tahvil	3,2	1,8	6,8	7,5	4,8	4,4	8,3	10,8	8,8	25,6	21,2	93,1	21,4	28,5
Hazine Bonosu	2,1	5,4	8,7	9	16,7	14	24,9	10,5	17,8	8,8	4,6	25,7	24,1	15,8
Özel Kesim	1	1	1,7	3,8	2,1	2,1	1	0,9	1	0,9	1,4	1,4	0,7	0,4
Hisse Senedi	0,5	0,7	0,5	0,5	1	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1	1	0,5	0,3
Genel Toplam	6,5	8,5	17,6	20,6	24,8	21,2	34,7	22,2	36,6	37,8	30,9	120,6	49,8	48,9
II. Parasal Göstergeler														
Dolaşımdaki Para	2,9	2,7	2,7	2,6	2,6	2,4	2,1	2,1	2	2,4	2,5	2,7	2,5	2,7
M1	7,9	7,4	7,1	6,5	5,9	4,9	6	5,4	4,8	5,5	5,4	6,2	5,8	5,9
M2	18	18,5	17,3	14,1	16,2	16	19,5	19,3	21,3	28,1	24,8	26,2	22,6	22,4
M2Y	23,5	26,5	26,6	23,7	30,7	30,7	35,9	36,3	37,8	51,3	44,6	58	48,9	41,1
Toplam Mevduat	14,3	17,7	18,2	16,2	23,9	24,8	29,1	29,6	29,8	40,5	34,4	47	39,9	32,1
Vadesiz Mevduat	1,3	1,1	1,1	1	0,9	0,7	0,9	0,8	0,6	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9
Vadeli Mevduat	7,5	8,4	7,5	5,3	7,6	8,1	10,7	10,1	11,4	16,2	13,5	14,4	11,8	11,6
Döviz Tevdiat Hesapları	5,5	8,2	9,6	9,9	15,4	16	17,5	18,7	17,8	23,5	20,2	31,8	27,3	19,6
Bankacılık Kesimi Kredileri	16,4	16	16,8	17,1	14,8	17,1	20,7	24,5	20,7	20,6	21	17,4	12	12,5
III. Menkul Kıymetler Borsası														
Hisse Senedi Piyasası İşlem Hacmi ^a	5.854	8.502	8.567	21.770	23.203	52.311	36.698	57.178	69.696	82.931	180.123	79.945	69.990	99.406
Kamu Men.Kıy.Kesin Al-Sat İş H. ^a	-	312	2.406	10.728	8.832	16.509	32.737	35.472	68.399	83.842	262.941	37.297	67.256	144.422
Repo-Ters Repo İşlem Hacmi ^a	-	-	-	4.794	23.704	123.254	221.405	374.384	372.201	589.267	886.732	627.244	480.725	701.545

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003); TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

a. Milyon Dolar.

4.1.1. 1994 KRİZİ

Türkiye’de 32 sayılı karar ile halka, döviz tutma serbestisinin verilmesinden sonra başka ülkelerde yaşanan para ikamesi olgusu ülkemizde de başlamıştır. Artık halk, portföyünde hem yerli hem de yabancı para tutmaktadır. Ancak ülkemizde bu dönemde para ikamesi olgusunun giderek hızlandığı görülmektedir. Daha öncede vurgulandığı gibi, toplam mevduat içinde döviz tevdiat hesaplarının payı, giderek artan bir hızla büyümüşür. Para ikamesi olgusu Türkiye’de enflasyona karşı korunmanın bir yolu olarak görülmüştür. Ancak döviz tevdiat hesaplarının hızlı büyümesi ve M2Y para arzındaki artış, ülkemizde para ikamesinin sadece enflasyona karşı korunma boyutunu aşarak, TL’nin para olarak işlevleri olan değer saklama ve hatta daha da ileri giderek işlem görevini görmeye başlamıştır. Merkez Bankası, rezerv parayı genişletse bile bu para piyasada kalmayıp döviz talebi şeklinde Merkez Bankası’na dönüyordu. Böylece, bütçe açıklarının finansmanında hükümet yeteri kadar Merkez Bankası kaynaklarını kullanamamakta, bunun yerine borç politikasına ağırlık vermekte idi (Parasız, 1998:348-349).

1990’ların başında itibaren 1994 yılına kadar iç borcun, GSMH’ye oranı yükselme eğilimi göstermiştir. Bir yandan devlet iç borçlanma faiz oranlarını düşürmek ve borçlanma vade yapısını uzatmak amacıyla 1993 yılı sonunda açıkların finansman yöntemini değiştirmiştir. Diğer yandan, 1993 yılı sonunda çıkarılan bir yasa ile hazinenin Merkez Bankası’na olan birikmiş borçları silinmiş ve ek bütçe çıkarılarak hazinenin borçlanabilme imkânı iki katına çıkarılmıştır. Sonuçta, açık finansmanında hazine gittikçe artan oranda Merkez Bankası kaynaklarını kullanmaya başlamıştır. Kamu açıklarının iç borçlanma yerine Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilmesi devalüasyon beklentilerini arttırırken, ortaya çıkan döviz talebi piyasa kuru ile resmi kur arasındaki farkı hızla açmaya başlamıştır. Böylece, 1993 yılının son aylarında piyasalardaki istikrarsızlığın artması ve döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar, gelecekle ilgili kötümser beklentileri beraberinde getirmiştir. 1994 yılı başlarında, yüksek kamu açıklarına rağmen faizlerin düşük tutulması devlet iç borçlanma senetlerine (DİBS) olan talebi düşürmüştü; piyasadaki fazla likiditenin dövize yönelmesi kurlarda artışa neden olmuştur. Sonuçta, 1993 yılı Aralık ayı başından başlayarak 1994 yılı Nisan ayı ortalarına kadar devam eden spekülâtif

saldırıları sonucunda döviz rezervleri 7,2 milyar \$'dan 3,0 milyar \$'a inmiştir (Merkez Bankası Yıllık Rapor, 1994:13).

1994 yılının ilk çeyreğinde TL'nin %70 devalüe edilmesi ve gecelik faizlerin %700'lere çıkması ile ekonominin bir likidite krizine girmiş olması, kalıcı tedbirler içeren bir istikrar politikasının acilen uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla hazırlanan 5 Nisan 1994 istikrar paketi, kısa vadede enflasyonu düşürüp, mali piyasalarda ve döviz kurlarında dengeyi sağlamayı hedeflemiştir. Orta vadede ise, mali piyasalardaki istikrarsızlığın temel nedeni olan yüksek kamu açıklarına ve dış açığa kalıcı çözümler getirmeyi ve böylece uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme sağlanmasını amaçlamıştır (Merkez Bankası Yıllık Rapor, 1994:13).

Özatay (2000:346-347), 1994 yılındaki krize giden yolun açıkça bir politika hatası olduğunu ifade etmektedir. 1993 yılında yaşanan politik gelişmeler sonucunda göreve gelen yeni hükümet, faiz oranlarını düşük tutma gibi bir amaç belirlemiş ve ayrıca bütçe harcamalarının %15'ine kadar olan kısmını hazinenin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans olarak kullanmasına olanak tanımıştır. Faiz oranlarının düşük tutulmasıyla hazine piyasadan yeterince borçlanamamış ve Merkez Bankasından yoğun şekilde kısa vadeli avans yoluyla kaynak kullanmıştır. Piyasadaki artan likidite döviz kurları üzerinde baskı oluşturmuş ve kurlarda hareketlilik başlamıştır.

5 Nisan 1994 kararlarını izleyen dönemde, hazine DİBS piyasasını canlandırmak için iç borçlanma faizlerini arttırmış, borçlanma vadeleri de bir ay veya daha kısa vadelere kaydırmıştır. Bu gelişmeler sonrasında iç borçlanmada karşılaşılan güçlükler Mayıs 1994 sonuna kadar devam etmiştir (Merkez Bankası Yıllık Rapor, 1994:33).

4.1.2. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 KRİZLERİ

5 Nisan 1994 kararlarının Türk ekonomisi üzerinde istikrarı sağlamaya dönük etkisi yeterince kendini gösterememiştir. Başlangıçta ekonomi toparlanma sürecine girmiş fakat 1997 yılında ortaya çıkan Asya Krizi, Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Asya krizinden hemen bir yıl sonra krizin etkileri ve belirsizliği sürerken, dünya ekonomisi Ağustos 1998'de Rusya Krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Rusya ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerin yüksek düzeyde bulunması, Türk

ekonomisinin bu krizden olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Asya ve Rusya krizlerinden sonra 16 Ağustos 1999'da özellikle Türk ekonomisinin en yoğun sanayi ve ticaret merkezlerinin bulunduğu Marmara Bölgesi'nde meydana gelen deprem de ekonominin sarsılmasına neden olmuştur (Eroğlu ve Albeni, 2002:197-198).

Tüm bu olumsuz gelişmelerin üzerine 1999 yılının ilk yarısı seçim ve hükümet çalışmaları ile geçmiş ve bu dönemde Türkiye ekonomisi açısından belirsizlik hâkim olmuştur. İşte tüm bu gelişmeler, yeni bir istikrar programının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, 1999 yılı sonunda Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli bir istikrar programını uygulamaya koymuştur.

2000 yılı istikrar programının temel amacı enflasyonu üç haneli rakamlardan iki haneli rakamlara çekmek idi. Bu program, döviz kuruna dayalı bir istikrar programı idi. Türkiye, uyguladığı programda dövizini çıpa olarak kullanmış, bunu kamu fiyatları aracılığıyla da desteklemiştir (Toprak, 2001:178). Bu uygulamada TL'nin 1 ABD Doları ve 0,77 Euro'dan oluşan bir para sepetine göre alacağı değer önceden açıklanıyordu. Döviz kurunun alacağı değer önceden açıklanması, yabancı para bazında reel faizlerin yüksek kalarak sermaye girişlerinin artmasına neden olmuştur (İmer, 2003:34). 1990'larda döviz kurunu çıpa olarak kullanan Doğu Asya (Tayland gibi), Latin Amerika (Brezilya ve Meksika gibi) ülkeleri ve Rusya gibi bir çok ülkede IMF programları başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Toprak, 2001:178). Buna rağmen, arkasında IMF'nin olması nedeniyle program güvenilir görünmüş ve uygulanmıştır.

Önce Kasım 2000'de bir uyarı şeklinde gelişen, daha sonra Şubat 2001'de patlak veren kriz, medyada "Türkiye'nin üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi sonucu piyasaların rahatsız olduğu ve böylece uluslar arası sermayenin Türkiye'yi terk etmesi sonucunda kriz çıktığı" şeklinde açıklanmıştır. Yani IMF destekli 2000 yılı istikrar programı aslında iyi bir program olmasına rağmen, program hedefleri tutturulamamış ve sonucunda kriz yaşanmıştır (Yeldan, 2002:2).

Oysa Yeldan'a (2002) göre, Türkiye ekonomisinde süreklilik kazanan bunalım, hükümetlerin sadece son birkaç yılda tam olarak uygulamadıkları istikrar tedbirlerinin ya da teknik hataların sonucu değil, 1980'den bu yana uygulanan ve

ulusal ekonominin dengelerinin denetimsiz piyasa güçlerine terk etmeyi amaç edinmiş olan neo-liberal politikaların bir sonucudur. 2000 yılı istikrar programının son derece aksak yönleri de mevcuttur.

2000 yılı istikrar programının para politikası açısından en belirgin temeli, Merkez Bankası'nın net iç varlıkları üzerine konulan sınırlama olmuştur. Net iç varlıklar sınırı 1,2 Katrilyon TL olarak belirlenmiştir. Buna göre Merkez Bankası yalnızca döviz girişleri karşılığında yaratacağı TL'yi piyasaya verecek ve ek likiditeyi ancak bu yolla sağlayacaktı (Eğilmez, 2001: www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm). Para kurulu benzeri bir kurula göre belirlenen parasal taban, istikrar programının garantisi gibi sunulmuştur. Ancak, riskli bir bankacılık sisteminde dışarıdan borçlanacak ve fakat sterilizasyon olmayacaktı; bu durum tedirginlik yaratıyordu. Çünkü yabancı kaynak giriş çıkışında bir aksama, bir düzensizlik olduğunda ekonomide para – faiz intibakının yapılmasına olanak vermiyordu (Uygur, 2001:10). Çolak'ın (2001:6-9) belirttiği gibi aslında para kurulu sisteminin özünde para politikası ile ilgili işlemlerin Para Kurulu ve Merkez Bankası arasında paylaşılması vardır. Para arzı para kurulu tarafından ve diğer işlemler Merkez Bankası tarafından yapılmaktadır. Ancak Türkiye'de böyle bir ayrıma gidilmemiştir. Döviz girişine bağlı olarak iç borçlanmanın azaltılması ve piyasaya TL sunulmasıyla likiditenin artırılmasına ve faiz oranlarının düşürülmesine karar verilmiştir.

Programın enflasyonu düşürmek isterken büyüme sağlanacağını öngörmesi de eleştiri konusu olmuştur. İç talep ve büyüme makul ölçülerde kaldığında bir çelişki yoktur ancak iç talepteki, özellikle dayanıklı tüketim malları talebindeki genişleme ve bu talebin ithalata yönelmesi programda öngörülenin çok üzerine çıkmıştır. Talepteki hızlı genişlemenin en önemli nedenlerinden biri, faiz oranlarının hızlı düşmesi idi. DİBS bileşik faizi 2000 yılı başından itibaren çok hızlı gerilemiş, hem gerçekleşen hem beklenen enflasyonun altına düşmüştür. Tüketiciler için DİBS ve özellikle mevduat reel faizleri hem beklenen hem de gerçekleşen enflasyona göre eksi değerlere düşmüştür (Uygur, 2001:10-11).

Faiz oranlarında meydana gelen düşüş, tüketime dönük kredilere olan talebi arttırmış, bu ise talep yönünde bir genişlemeye sebep olmuştur. Talepteki bu canlılık, Ekim 2000 itibariyle %40'lara kadar gerilemiş olan enflasyonun daha da aşağılara

inmesini engelliyordu. Tüketici kredisi faiz oranlarının düşük olması ve özellikle döviz kuru artışının enflasyondaki artışa kıyasla düşük kalmasından ötürü ithal mal talebindeki artışlar, ödemeler bilançosu açıklarının giderek artmasına neden olmuştur. 1999 yılı Ocak – Temmuz döneminde 6.987 milyon \$ olan dış ticaret açığı, 2000 yılının aynı döneminde %100,5 artarak 14.010 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir (Eroğlu ve Albeni, 2002:206).

Tablo 2.2: Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE ve TEFE enflasyonu ve Beklenen TEFE Enflasyonu

Ay	Hazine Bileşik Faizi	TÜFE Enflasyonu	Tefe Enflasyonu	Beklenen Enflasyon	
	Ortalama	12 Aylık	12 Aylık	12 Ay sonra	Yıl Sonu
1999 7	101,4	65,0	52,4	58,3	59,8
8	116,5	65,4	53,7	60,2	61,3
9	113,2	64,3	54,4	60,5	62,1
10	109,3	64,7	55,2	57,1	61,3
11	96,4	64,6	56,3	53,4	60,5
12	-(*)	68,8	62,9	44,1	56,8
2000 1	38,3	68,9	66,4	37,5	38,9
2	42,1	69,7	67,5	38,6	39,9
3	39,9	67,9	66,1	38,0	40,7
4	34,5	63,8	61,5	36,3	39,4
5	39,4	62,7	59,2	35,3	38,9
6	41,9	58,6	56,8	34,9	39,1
7	34,5	56,2	52,3	33,0	37,8
8	33,2	53,2	48,9	34,0	38,7
9	33,6	49,0	43,9	32,2	37,9
10	38,0	44,4	41,4	30,5	37,2
11	41,0	43,8	39,1	29,9	37,8
12	-(*)	39,0	32,7	29,9	37,0
2001 1	65,0	35,9	28,3	27,1	28,2

Kaynak: Uygur, 2001:11.

Sıcak para, az gelişmiş ülkelerin finans piyasalarından ne zaman çıkmak gerektiği konusunda bazı kıstaslar geliştirmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi de cari

işlemler açığının seviyesi ile ilgilidir. Uluslar arası yatırım bankaları, fonlar ve derecelendirme kuruluşlarının hepsinin itibar ettiği bu kıstasa göre, bir ülkenin cari işlemler açığı milli gelirinin %4'üne ulaşmışsa o ülkede ciddi bir devalüasyon riski bulunmaktadır. 2000 yılının Haziran ayına gelindiğinde Türk ekonomisinde cari işlemler açığı 10 milyon \$ civarında idi ve bu açık milli gelirin %5'ine denk geliyordu (Somçağ, 2002:9). Zaten kur çıpası deneyimlerinin devalüasyonla sonuçlandığını bilen sıcak para, sürdürülemez cari açık değerlerini de göz önüne alarak ülkeyi terk etmeye başlamıştır.

Kısaca özetlersek, Türkiye 2000 yılının sonbaharında GSYİH'nin %4'ünü aşmış cari işlemler açığıyla, artan ithalat giderleri ve dış borçlarla, azalan ihracat gelirlerine karşılık döviz girişinin sağlanamadığı bir konumdaydı ve devalüasyon beklentisi artmıştı.

Bonoda ve para piyasasında yabancı kaynaklı büyük bir satış dalgası baş gösterdi. Bono ve repodan çıkan yabancı yatırımcı dövize yöneldiği için bu piyasalardaki satışa paralel olarak dövizde de büyük bir alım hareketi başladı. Yabancıların bono ve para piyasalarında çekilmeleriyle bono ve TL faizlerinde büyük artışlar olurken, Merkez Bankası, kur çıpası uygulaması nedeniyle döviz talebini karşıladığı için döviz kuru yükselmiyor, fakat Merkez Bankası'nın döviz rezervleri hızla eriyordu (Somçağ, 2002:10). 17 Kasım 2000 tarihinde 24 milyar 433 milyon \$ olan Merkez Bankası brüt döviz rezervi 1 Aralık 2000 tarihinde 18 milyar 942 milyon \$'a inmiştir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002:25).

Türk Lirası gecelik faizlerinin çok fazla yükselmesine rağmen döviz talebinin artıyor olması nedeniyle kamu bankaları ve Türk bankacılık sistemindeki bazı büyük bankaların likidite ihtiyaçlarını karşılayamaması, ödemeler sistemini kilitlemiştir (İmer, 2003:36). Kasım krizinde TL pozisyonlarını koruyan insanların Şubat * ayında dövize hücum etmeleri sonucu döviz kuru üzerindeki baskı artmış, Merkez bankası krizi izleyen iki gün boyunca rezervlerini eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiş, Türk bankacılık sistemindeki büyük çöküşü engellemek amacıyla 22 Şubat 2001'de TL'nin yabancı para birimleri karşısındaki değeri dalgalanmaya bırakılmıştır. Yani, 22 Şubat 2001'de yapılan devalüasyon ile birlikte Merkez

* 19 Şubat 2001'de Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasındaki siyasi tartışma, zaten hassas olan piyasaları alt üst etmiş ve döviz krizi tekrar başlamıştır.

Bankası kur rejimini değiştirdiğini ilan etmiştir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002:25 ve İmer, 2003:36-37).

Kasım krizinin temelinde nelerin yattığına dair iktisatçılar arasında tam bir mutabakat yoktur. Krizi bir likidite krizi olarak nitelendirenler (Ercan Kumcu, Asaf Savaş Akat, Taner Berksoy, Mahfi Eğilmez) olduğu gibi, hükümetin reformları yapmada geç kaldığı için kriz yaşandığını ileri sürenlerde (Deniz Gökçe) vardır. Stanley Fisher, serbest kur yanlısı bir iktisatçı olarak döviz çıpası uygulamasının doğal bir sonucu olarak döviz hücum yaşandığını ve bunun paniğe dayalı döviz krizine yol açtığını ileri sürmektedir. Rudiger Dornbush ise sorunu Türkiye’de bankacılık sistemindeki kötü yönetilen ve finansal yapıları bozuk bankalar olarak görmektedir.

Türkiye’de 1994 ve Kasım 2000 – Şubat 2001 krizleri ile birlikte gelen spekülatif saldırıların, Merkez Bankası rezervlerinde belirgin azalmalara yol açtığı görülmektedir. Her iki kriz döneminde de mali piyasalardaki istikrarsızlıklar, beklentilerin kötü olması ve güven eksikliğinin bulunduğu ortamlarda Merkez Bankası rezervlerinde belirgin azalmalar olması, uygulanan döviz kuru rejiminin terk edilmesine ve TL’nin devalüe edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, birinci nesil krizlerde karşılaşılan uluslar arası rezervlerde yavaş ama kalıcı düşüşlerin yaşanması olgusu 1994 krizi ve Kasım 2000 – Şubat 2001 krizleri dönemlerinde kendisini göstermektedir.

5. FİNANSAL KRİZLERİN ÖNCÜ GÖSTERGELERİ

Kriz öncesi dönemlerdeki ekonomik gelişmelerin incelenmesi hem krizlerin ortaya çıkış nedenlerinin hem de krizlerin öncü göstergelerinin belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir. Finansal piyasaların küreselleşmesi ile birlikte, piyasaların kırılganlığının artması, yüksek getiri, yüksek risk paylaşımının artması ve ortaya çıkan finansal krizlerin maliyetlerinin artmasından dolayı, krizlerin önceden tahmin edilmesine yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır (Tekinşen, 2002:76). Bu amaçla pek çok gösterge belirlenmiş ve bu göstergelerdeki değişimler krizlerin habercisi olarak kabul edilmiştir.

1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülke krizleri konusunda yapılan pek çok çalışmada, krizlerin öngörülmesinde kullanılan öncü göstergeler şu şekilde sıralanmaktadır (Uygur, 2001:18):

- Kısa vadeli dış borç / Döviz rezervi
- Cari açık / Döviz rezervi
- Cari açık / GSYİH*
- Toplam veya kısa vadeli dış borç / İhracat
- Bankacılık kesimi açık pozisyonu / Döviz rezervi
- Banka kredisi / Döviz rezervi
- M2 / Döviz rezervi
- Yerli paranın değer kazanması **
- Sermaye hareketlerinde dalgalanma
- Dış borç faizinde ve risk priminde yükselme, dalgalanma
- Kısa vadeli iç faizde dalgalanma

İmer (2003) ise yaptığı çalışmada çeşitli kriz göstergelerini Türkiye ekonomisinde genel kabul gören gözlemler açısından ele almış, kriz göstergelerini toplulaştırmış ve dört ana grupta birleştirmiştir. Buna göre; cari işlemler, para ikamesi, Merkez Bankası rezervleri, faiz oranları ve döviz kurlarının seyri izlenerek, krizlere yol açabilecek sermaye hareketlerini gözlemlemek mümkündür.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler döviz veya bankacılık kaynaklı olduğu için, göstergelerin temel özelliği de genelde döviz rezervi veya döviz üzerinden yapılan sermaye hareketleri ile ilgili olmaktadır.

1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin her birinin kendine has özellikleri olmakla birlikte, krizi belirlemede rol oynayan faktörlerin göreceli ağırlıkları farklı

* Bu göstergede kritik oran %4 olarak kabul edilmektedir. Ercan Uygur (2001), Türkiye için kritik sınırın %3,5 olduğunu belirtmektedir.

** Eren ve Süslü (2001), ulusal paranın bir yıl içinde en azından %10 değer kazanmasının krizlerin ortaya çıkma olasılığını arttırdığını ifade etmektedir.

olmak üzere pek çok ortak özellikten söz edebiliriz. Aşağıda Tablo 2.3'de bu özellikler özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.3: Çeşitli Ülkelerde Krizlerin Belirtileri

Ülke ve Yıl	Cari İşlemler Açığı Yüksek mi?	Nominal Döviz Kuru Rijit mi?	Döviz Kuru Aşırı Değerli mi?	Bankacılık Sistemi Zayıf mı?	Portföy Akımları Yüksek mi?	Makro Ekonomik Temeller Zayıf mı?
Meksika 1994	Evet, GSMH'nin %6,5'ini aşıyor (1992-94)	Evet	Evet	Evet, batık krediler fazla, zayıf denetim	Evet	Hayır
Tayland 1997	Evet, GSMH'nin %8'ini aşıyor (1995-96)	Evet	Evet	Evet, finansal kurumlar zayıf	Evet, BIBF kısa dönem akımları finanse etti	Hayır
Malezya 1997	Evet, GSMH'nin %6,5'i (1995-96)	Evet	Evet	Evet, zayıf denetim	Evet	Nispeten zayıf
Kore 1997	İlmlı, GSMH'nin %4'ü (1995-96)	Hayır	Hayır	Evet, portföy yönetimi kötü ve bağlı holdingleri finanse ediyor	Evet	Hayır
Endonezya 1997	İlmlı, GSMH'nin %3,5'i (1995-96)	Evet, bant sistemi	Evet	Evet, bağlı holdingleri finanse ediyor	Evet	Hayır
Filipinler 1997	Evet, GSMH'nin %4'ü (1995-96)	Evet	Evet	Evet	Evet	Nispeten
Rusya 1998	Dengeli	Bant sistemi	Evet	Evet, kamu bankaları ağırlıklı	Evet	Zayıf
Brezilya 1998-99	Evet, GSMH'nin %5'i	Evet	Evet	Nispeten	Evet	Kısmen zayıf
Türkiye 2000-01	Evet, GSMH'nin %4,8'i	Evet, yarı sabit döviz kurları	Evet	Evet, kamu bankaları sorunlu	Evet	zayıf

Kaynak: Yay, 2001:1243.

5.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ FİNANSAL KRİZ GÖSTERGELERİ

Türkiye ekonomisinde yakın geçmişte ortaya çıkan gelişmeler, yukarıda belirlenmiş olan toplulaştırılmış kriz göstergelerinin seyri çerçevesinde ele alınacaktır.

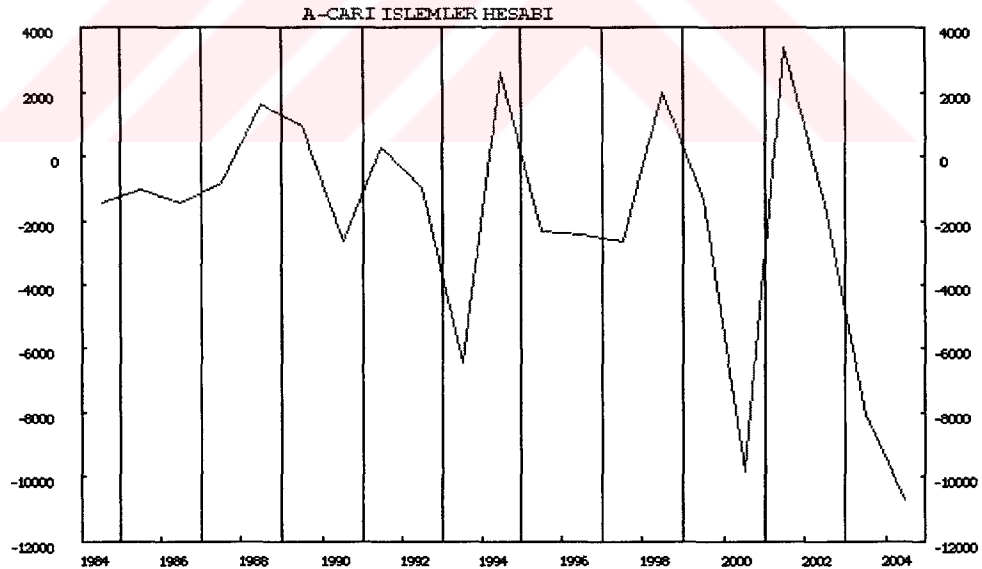
5.1.1. CARİ İŞLEMLER

1992 yılından itibaren Türkiye ekonomisi cari işlemler verileri aşağıdaki grafikte verilmiştir. Öncelikle, “cari işlemler” dediğimizde neyi kastettiğimizi açıklığa kavuşturalım. Cari işlemler;

- Dış ticaret dengesi (ithalat ve ihracat arasındaki fark)
- Hizmetler dengesi (turizm dâhil)
- Yatırım geliri dengesi (doğrudan yatırım, portföy yatırımları ile faiz geliri ve faiz gideri dahil)
- Cari transferlerden (işçi gelirleri, bedelsiz ithalat gibi transferler) oluşmaktadır.

Grafik 2.1’den anlaşılacağı gibi, cari işlemlerdeki dalgalanmalar, Türkiye ekonomisindeki kriz öncesinde kendini göstermektedir.

Grafik 2.1: Cari İşlemler (Yıllık Ortalama, Milyon \$)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Grafik 2.1’de de görüldüğü gibi, cari işlemler açığının en yüksek seviyeye ulaştığı iki dönemden birisi olan 1993’ün ardından 1994 krizi meydana gelmiştir. 1994 krizi öncesinde ortaya çıkan cari işlemlerdeki dalgalanmalar 2000 Kasım ve

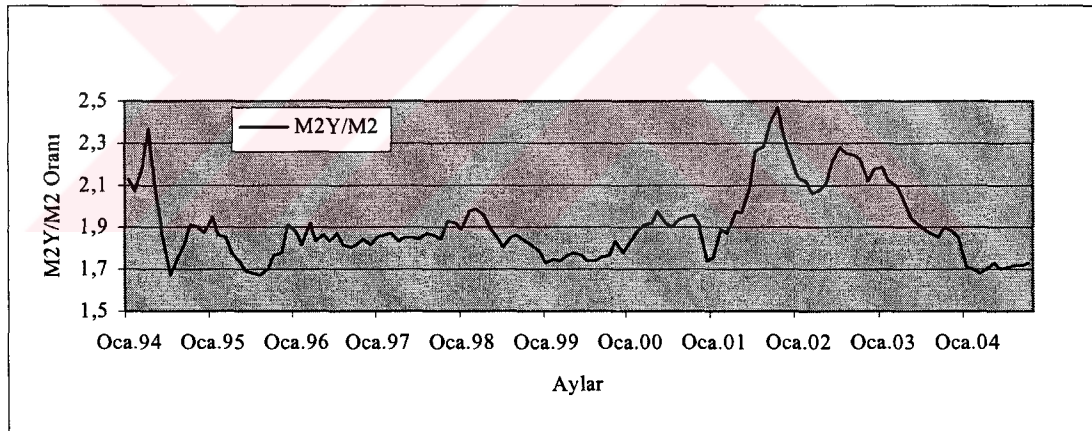
2001 Şubat krizleri öncesinde de kendisini göstermiştir. 1998'den itibaren cari açıklarda sürekli bir artış gözlenmiştir. Cari açıklardaki bu artış 1999 ortalarından itibaren kendisini iyice hissettirmiştir. Diğer yandan, 2001'de fazla veren cari işlemler 2002'den itibaren yeniden artan miktarlarda açık vermeye başlamıştır.

5.1.2. PARA İKAMESİ

Bir ülke yerleşiklerinin ulusal paradan kaçarak, ülke paralarını başka ülke paraları ile ikame etmeleri olgusuna *Para İkamesi* denilmektedir. Spekülatif saldırılar sonucunda ülke parasına olan güven kaybolmakta ve o ülkenin parası başka ülke paraları ile ikame edilmektedir.

Türkiye'deki yerleşiklerin TL'den kaçarak dövize yönelmesinin seyri Grafik 2.2'de gösterilen dolarizasyon rasyosu ile izlenebilmektedir. Dolarizasyon rasyosu, M2Y'nin M2'ye oranlanması ile elde edilmektedir.

Grafik 2.2: Dolarizasyon Rasyosu (M2Y / M2)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

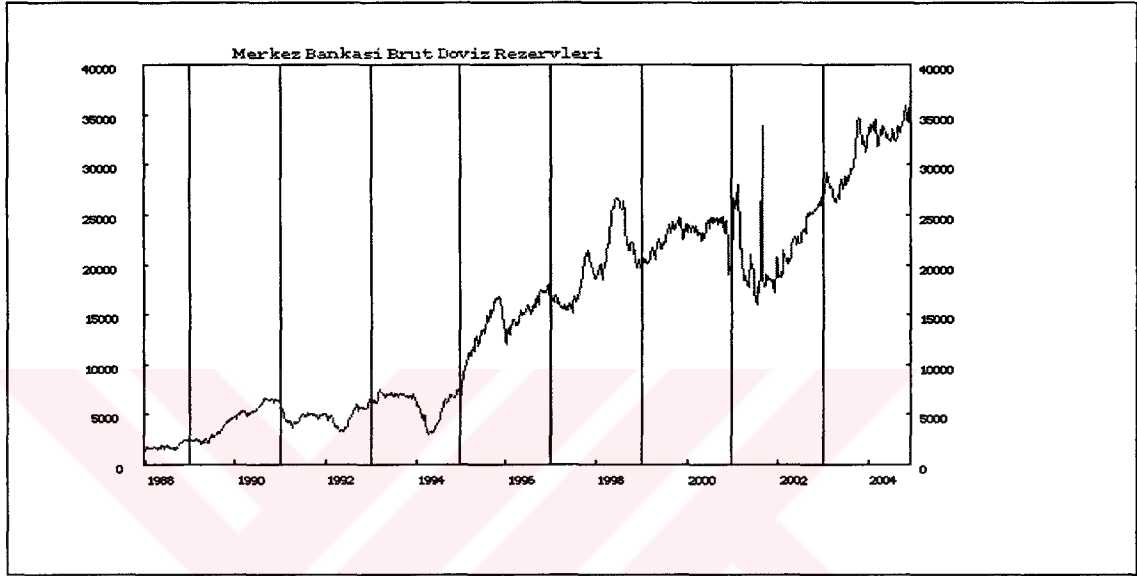
Grafik 2.2'de kriz dönemleri olan 1994 ve 2001'de M2Y/M2 oranı en yüksek değerlerine ulaşmıştır. Bu oranın yüksek olması para ikamesinin olgusunun yüksekliğini ifade etmektedir. Yani, 1994 ve 2001'de yabancı para önemli boyutlarda yerli paranın yerini almıştır. Kriz öncesi dönemde para ikamesi olgusunun sürekli artış gösterdiği de grafikten izlenmektedir.

5.1.3. MERKEZ BANKASI REZERVLERİ

Birinci nesil kriz modellerinde merkez bankalarının, uyguladıkları döviz kuru rejimini, rezervleri belli bir kritik seviyenin altına düştükten sonra

sürdüremeyecekleri vurgulanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu iddia, 1994 ve Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinde doğrulanmıştır. Grafik 2.3'den de izlenebileceği gibi, her iki kriz döneminde de merkez bankası döviz rezervlerinde belirgin azalışlar olmuştur.

Grafik 2.3: Merkez Bankası Döviz Rezervleri (Brüt, Milyon \$)

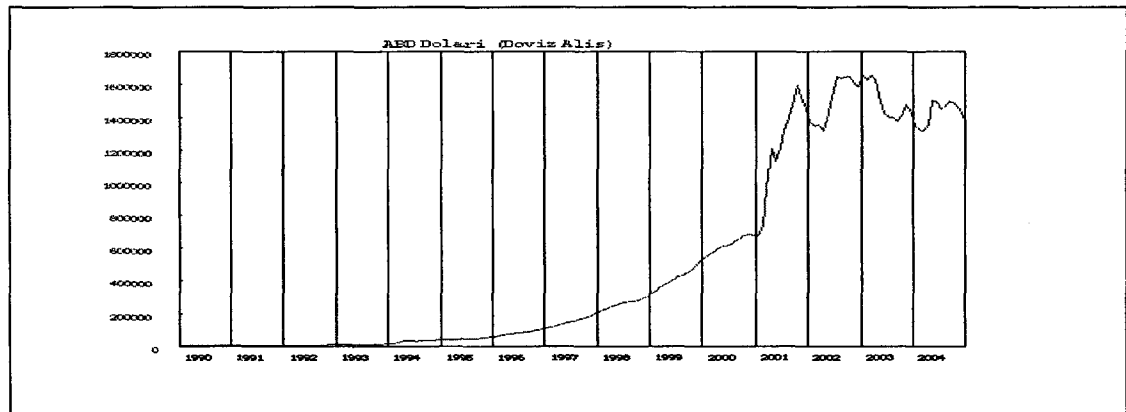

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

5.1.4. GECELİK FAİZ ORANLARI VE DÖVİZ KURLARI

Piyasadaki belirsizlikler ve faiz oranları arasındaki ilişki pek çok iktisatçı tarafından ele alınan bir konudur. Örneğin, Calvo ve Reinhart (2000) piyasalardaki güvensizlik arttıkça gecelik faizlerdeki dalgalanmalarında o ölçüde artacağını ifade etmiştir.

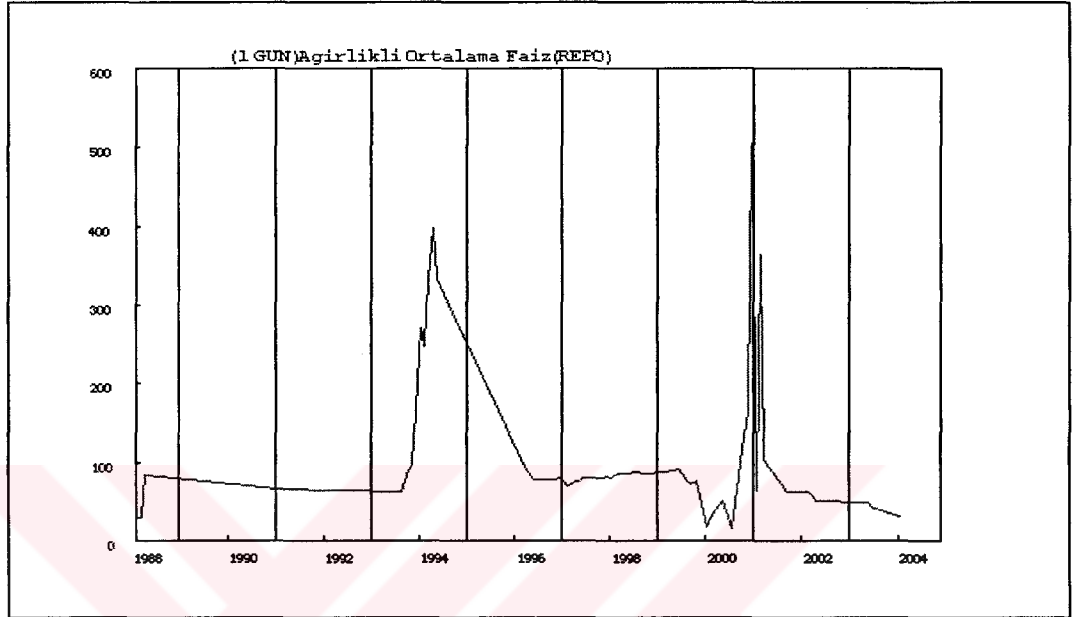
Grafik 2.4: ABD Doları Alış Kuru (Aylık Ortalama)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Grafik 2.4 Calvo ve Reinhart'ın (2000) öne sürdüğü güvensizlik ortamının faizlerde büyük dalgalanmalara yol açacağı yolundaki iddiayı destekler niteliktedir.

Grafik 2.5: İMKB Gecelik Faiz Oranları (%)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

2000 yılı istikrar programı çerçevesinde, merkez bankasının NİV bandını dikkate alarak piyasanın likidite ihtiyacını karşılaması, yani faiz oranlarının sermaye giriş çıkışlarına göre piyasa koşullarında oluşmasının önem kazandığı dönemde faizlerdeki dalgalanmanın tablolştırılması daha fazla anlam kazanmaktadır. Bu nedenle Grafik 2.4 ve Grafik 2.5'de 1999 sonrasındaki değişimlerin izlenmesi daha anlamlı olacaktır.

6. KRİZLERİN YOKSULLARI ETKİLEME KANALLARI

Finansal krizler, sadece yoksul olanları değil, toplumun tüm kesimlerini etkilerler. Bu etki toplum kesimleri arasında orantılı olarak dağılsa bile, yoksulluk sınırının altında ya da yakınında yaşayanlarda daha fazla hissedilir. Krizler sonrasında yoksul hane halklarında ya da yoksulluk sınırına yakın olan hane halklarında yaşanan refah kayıpları daha fazladır. Bunun başlıca sebepleri, bu kesimin tasarruf olanağının bulunmaması ve dolayısıyla kötü zamanlarda kendisine güvence sağlayamaması, sosyal güvenlik programlarından ya hiç ya da çok az

yararlanıyor olmaları ve bunun yanında, kendilerini sigortalayacak olanaklarının da bulunmayışı olarak sıralanabilir (World Bank, 2001:162).

Yaşanan krizler sadece yoksulların mevcut yaşam koşullarını etkilemekle kalmayıp, onların yoksulluktan kurtulma kabiliyetlerini de olumsuz etkilemektedir (Lusting, 2000:1). Yoksulluk sınırının altında yaşayan bireyler krizlerle birlikte daha da dibe itilmekte; yoksulluk sınırında ya da hemen üzerinde yaşayan bireylerde yoksulluk sınırının altına düşmektedir. Bu durum, yoksulluk oranlarının artması yanında yoksulluğun şiddetinin (derinliğinin) de artmasına sebep olmaktadır.

Lusting ve Walton'a (1998:1) göre, genel olarak ekonomik krizler toplumların refah düzeylerini başlıca beş kanaldan etkilerler. Bunlar;

- Nispi fiyat değişimleri
- İşgücü talebinde değişimler
- Maddi varlıklarda düşüş ve sermaye kazanç ve kayıpları
- Kamusal transferler
- Toplumsal etkiler

Genel olarak krizlere baktığımızda gördüğümüz, öncelikle krizlerin enflasyon biçiminde yansıdığıdır. Enflasyon, hem krizin nedeni hem sonucu hem de ana karakteri haline gelmiştir (Baykal, 2002:114). Enflasyonun genel olarak iki etkisinden söz edebiliriz. İlk etkisi, tüketim mallarının nispi fiyatlarını değiştirdiğinden hane halklarının reel gelirleri üzerinde olmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu kriz dönemlerinde hane halkları eskiye oranla daha az mal ve hizmet satın alabildikleri için refah düzeylerinde bir düşüş gerçekleşecektir. Enflasyonun ikinci etkisi de, sektör karlılıkları üzerinde gözlenen değişimlerdir. Enflasyon, her bir sektörün karlılığını değiştirerek, nispi ücretleri ve istihdam düzeyini etkiler.

Yüksek enflasyon dönemlerinde, yüksek fiyatlar nedeniyle mal ve hizmetlere olan toplam talebin azalması, işgücü talebindeki azalmaları da beraberinde getirir. İşçiler düşen talebin etkilerini işten çıkarmalar, artan işsizlik ve enformel serbest çalışma veya daha düşük ücret ve kazançlar ile hissederler (Ferreira ve Keely, 1999:29).

Krizler, tasarruf ve menkul kıymet sahiplerinin gelirlerini de etkilemektedir. Faiz oranları ve bono fiyatlarındaki değişmeler, borsada hisse senedi fiyatlarının aniden düşmesi, gayrimenkul fiyatlarında yaşanan kayıplar ve enflasyon, bu çeşit mallara sahip olan bireylerin gelirlerini etkiler (Lusting ve Walton, 1998:1).

Kriz dönemlerinde kamu harcamalarında yapılan kesintiler (örneğin teşviklerin kaldırılması), nakit ve aynı transfer ve hizmetleri etkiler (Ferreira ve Keely, 1999:29). Kriz sonucu devlet kaynaklarının daralması, harcama potansiyelinin daralması, devletin sosyal harcamalarının kısılması sonucunu doğurmaktadır ve devlet, hizmet veremeyen bir devlet haline gelmektedir. Eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, sosyal güvenlik harcamaları daralmakta, teşvik ve destekler kısılmakta ve bunların çok derin sosyal sonuçları ortaya çıkmaktadır. Eğer ülke, devletin yatırım yapmasına dayalı bir yapı içerisinde ise ve kriz dolayısıyla yatırım yapılamaz hale gelirdyse, devletin boşluğunu dolduracak yapılar çok kolay ortaya çıkmadığından toplum bu durumdan çok daha ağır yaralar alabilmektedir.

Birçok ülkede son yirmi yılda yaşanan tecrübeler, sosyal sermayenin kriz sırasında ve sonrasında büyük zararlar gördüğünü göstermiştir. Hane halkları yaşanan şoklara çok farklı şekillerde tepki verebilirler. Tüketim kalıplarını değiştirebilirler, çocuklarını okuldan alarak işe gönderebilirler, çalışanlar enformel sektörlere kayabilirler, göç etmek zorunda kalabilirler, tasarruflarını ve diğer varlıklarını elden çıkarabilirler (Ferreira, Prenushi ve Ravallion, 1999:7). Bu tepkilerin bazıları uzun dönemde hanehalkı refahını kesin ve geri dönüşü olmayacak şekilde etkiler. Örneğin, bebeklerin yetersiz beslenmesi ve çocukların okuldan alınması, gelecekte onların eğitim ve gelirleri üzerinde sürekli bir etkiye yol açabilir. Benzer şekilde, kötü beslenen bir annenin dünyaya getirdiği çocuk, hayatının diğer dönemlerini sağlıklı bir şekilde geçirebilir. Özellikle bu tarz uzun dönem etkiye sahip tepkiler, tüm toplumlar için endişe vericidir. Çünkü bunlar eşitsizlikleri artırır ve sürekli (kronik) bir yoksulluğa neden olur. Uzun dönemli bu etkiler yoksulların kriz sonrasında toparlanma dönemlerindeki yoksulluktan kurtulma kabiliyetlerini de olumsuz etkilemektedir. Sağlıksız ve eğitimsiz kriz kuşaklarının büyüme dönemlerinde, bu olumsuzluklardan kurtulup yoksullukla baş etmeleri oldukça zordur. Böyle bir durum, kriz sonrası dönemde yoksullukla mücadelenin hem

maliyetini arttıracak hem de bedensel sağlığı yerinde olmayan topluluklar için bu maliyeti sürekli kılacaktır (World Bank, 2001:161-162).

6.1. KRİZLERİN SOSYAL ETKİLERİ*

Ekonomik krizlerle yoksulluğun artması arasında güçlü bir bağlantı vardır. Kriz dönemlerinde birçok kişi geçici bir süre için yoksullaşır ve sosyal göstergeler daha da kötüleşme ya da daha yavaş bir şekilde iyileşme eğilimine girer. Veriler, özellikle çocuklar başta olmak üzere yoksul kişilerin beşeri sermayesinin daha da kötüleştiğini göstermektedir. Ortaya çıkan zarar, bu çocuklar yetişkinliğe ulaştıklarında, yoksulluktan kurtulma yeteneklerini etkileyerek geri döndürülmez bir niteliğe ulaşmaktadır.

Doğu Asya'daki birçok ülkede yoksulluk, 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan ekonomik krizler sonucu artmıştır; yoksulluğun Endonezya'da % 50 arttığı ve Kore Cumhuriyeti'nde kentsel alanlardaki yoksulluğun ikiye katlandığı tahmin edilmektedir. Ancak, her iki ülkede de yoksulluk ekonomik durumun iyileşmeye başlaması ile birlikte azalmaktadır. Rusya'da 1996–1998 yılları arasında yoksulluk %21,9'dan %32,7'ye yükselmiştir. Latin Amerika ve Karayipler'de meydana gelen her krizde yoksulluk artmaktadır ve uzun yıllar sonra bile krizden önceki seviyesinden daha yüksek bir düzeyde seyretmektedir.

Kriz süresince gelir dağılımındaki eşitsizlik artmakta ya da değişmeden kalabilmektedir. Latin Amerika'da gelir dağılımındaki eşitsizlik (gini katsayısı göz önüne alınarak), verilerin elde edilebildiği kriz dönemlerinde, 20 ülkenin 15'inde artmaktadır. Fakat son kriz boyunca Doğu Asya'da gelir dağılımındaki eşitsizlik aynı kalmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlikte meydana gelen bir artışla birlikte krizlerin oluşması halinde iktisadi daralma yoksulluğun azaltılmasında daha önce elde edilen kazanımlardan daha büyük ters etkiler meydana getirebilir. Latin Amerika'da yoksulluğun azaltılmasına yönelik çalışmalar sonucu, 1970'lerde kişi başına düşen milli gelirden kentsel alanlarda % 3,7 ve kırsal alanlarda % 2 oranlarında meydana gelen artışlar, 1980'li yıllarda meydana gelen ters etkilerle % 1 düzeyinde bir gerileme ile karşılaşmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik artsa bile toplumun en

* Bu bölüm Dünya Bankası tarafından 2001 yılında yayımlanan "2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu"ndan alınmıştır (Dünya Bankası, 2000:162–165).

yoksul % 20'lik kesimi bu durumdan her zaman orantısız bir şekilde zarar görmemektedir. Latin Amerika'da nüfusun en yoksul % 20'lik kesiminin elde ettiği gelir 1980'lerdeki borç krizleri sırasında genel olarak azalmış ancak en zengin % 20'lik kesimin payı, bazılarında önemli ölçüde artmıştır.

Ekonomik krizlerin yaşam standardı üzerindeki etkilerinin, gelir dağılımındaki adaletsizlik ile yoksulluğun ölçülmesi suretiyle tam olarak kavranması oldukça zordur. Ekonomik krizler geniş çaplı hareketlilikler ile birlikte tanımlanabilir; daha önce yoksul olmayan kişiler yoksulluğa düşebilir ve daha önce yoksul olanlar yoksulluktan kurtulabilir. Aşağı ve yukarı doğru gerçekleşen bu hızlı hareketlilik ile ilgili delillere 1998 krizinden sonra Rusya'da rastlanabilir. 1996'da yoksul olarak kabul edilen kişilerin, ortalama gelirleri artmış ve bunların % 42'si kriz sonrasında yoksulluktan kurtulmuştur. Öte yandan, kriz sonrası yoksullaşanların %61'i 1996 yılında yoksul değildi. Başka bir ifade ile nüfusun % 20'si ekonomik çöküşün bir sonucu olarak yoksullaşmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik genel olarak azalsa ve kriz sonrası yoksulların büyük bir kısmı yoksulluktan kurtulsalar da, daha önce yoksul olmayanların veya hali hazırda yoksul olanların birçoğunun durumu daha da kötüleşmiştir. Ekonomik krizler sırasında yoksullaşanlar, kronik yoksullardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin, bu bireyler daha iyi bir eğitim düzeyine sahip olabilirler. Filipinlerde yapılan bir çalışma daha üst düzeyde eğitime sahip olan hane halkının, ücret ve istihdam şoklarına daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Sosyal göstergelerin çoğu, bir makro ekonomik krizde ya kötüleşmektedir ya da çok yavaş bir iyileşme göstermektedir. Çocuk ölümleri gibi sosyal göstergeler, daha önceki dönemlere kıyasla, yavaş da olsa, 1980'li yıllar boyunca Latin Amerika'da iyileşme göstermiştir. Ancak, sağlıkla ilgili göstergeler tüketim ve gelirdeki azalmaya karşı daha duyarlıdır. Şili'de düşük kilolu bebek doğumlarının ve yetersiz beslenmiş çocukların oranı, daha önceki on yılın gösterdiği eğilimin tersine dönerek, 1995'teki ekonomik kriz ile birlikte tekrar artmıştır. Arjantin ve Venezüella'da kişi başına günlük protein alımı kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıllarında meydana gelen azalma ile birlikte gerilemiştir. Endonezya'da vücut ağırlık endeksleri hastalık ve ölüm riskinin ortaya çıktığı düzeyin altında olan

kadınların oranı, 1998’de % 25 artmış ve üç yaş altı çocukların ortalama ağırlıkları azalmıştır.

Okula devam etme ve okuryazarlık oranları da krizler sonrasında önemli ölçüde etkilenmektedir. Filipinlerde daha önceki beş yıllık süre zarfında gözlemlenen yıllık ortalama % 2,6’lık bir artıştan sonra, 1997–1998 ve 1998–1999 ders yılları arasında orta eğitime kaydedilenlerin sayısında yalnızca % 0,9’luk bir artış gerçekleşmiştir. Meksika’da mezun olan öğrencilerin bir sonraki eğitim düzeyinde okula kayıt olma oranı, özellikle lise ve üniversite öğrencileri arasındaki düzeyde, 1980 borç krizi sırasında azalmıştır. İlkokula başlayan öğrenciler arasında yaşları uygun durumda olanların oranında da azalma gerçekleşmiştir. Kırsal alanda okuldan ayrılan öğrencilerin oranı % 40’a yükselmiştir. Arjantin ve Meksika’da ilkokullara yapılan toplam kayıttaki artış 1995 yılında yavaşlamıştır. Güney Hindistan’da yapılan bir çalışma da olumsuz şoklara tepki olarak çocukların sıklıkla okuldan alındığını göstermiştir.

Ekonomik krizlerin geçici yoksulluğu artırdığına şüphe yoktur. Dahası sürekli ya da kronik yoksulluğu da artırır, zira krizler yoksulların beşeri sermayeleri üzerinde çok olumsuz etkilere sahiptir. Yetersiz beslenme, çocuk ölümleri ve okula kaydedilme ile ilgili eğilimler, ulusal ortalamalar şeklinde olsalar da, yoksullar arasında ortaya çıkan gerilemeyi de çoğunlukla yansıtırlar. Endonezya’da gelir grupları ile ilgili bilgiler 7 – 12 yaş arasındaki çocuklarda gelir dağılımının en düşük ikinci % 20’lik dilimindeki okulu terk etme oranının, 1997 yılında % 1,3’lük düzeyden 1998 yılında % 7,5’e ve 13 – 19 yaş grubu için aynı oranın % 14,2’den % 25,5’e yükseldiğini göstermektedir. Herhangi bir okula kaydedilmeyen yoksul çocukların oranı ise, % 4,9’dan % 10,7’ye çıkmıştır.

Son araştırmalar makro ekonomik krizlerle eğitim göstergeleri arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir. On sekiz Latin Amerika ülkesindeki yıllık ortalama okullaşma oranının, 1950 ve 1960’lardaki % 1,9’luk seviyesinden 1970 ve 1980’lerde % 1,2’ye gerilediği görülmektedir. Makro ekonomik koşullardaki kötüleşme (gayri safi yurtiçi hâsıladaki kısa vadeli şoklar, olumsuz dış ticaret

şokları), bu tarz göstergelerdeki düşüşün % 80'ini açıklamaktadır². Meksika ile ilgili göstergelerin ortaya koyduğu gibi, azalan gelirin olumsuz yönde kendini gösteren 'gelir etkisi' okula devam etmenin fırsat maliyetinin azalmasının ortaya koyduğu olumlu 'fiyat etkisi'ne göre daha etkili olmaktadır³. Simülasyon sonuçları, ekonomi 1980'li yıllarda 1970'li yıllardakinin yarısı kadar büyüyebilseydi. Meksika'daki okula kaydolma oranının 1991'de % 11 daha fazla olabileceğini göstermektedir.

² Behrman, Jere R. , Suzanne Duryea, ve Miquel Szekely, 1999 "Aging and Economic Options: Latin America in a World Perspective." Inter-American Development Bank, Washington, D.C. (World Bank 2000, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, D.C., s:165).

³ Binder, Melisa. 1999. "schooling Indicators during Mexico's Lost Decade." Economics of Education Review 18(2):183-199. (World Bank 2000, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, World Bank: Washington, D.C., s:165).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI, PROFİLİ VE FİNANSAL KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

Günümüzde yoksulluk sorunu gerek ülkemizde gerekse dünyada önemli sorunlardan birisi olarak gündemde yer almaktadır. Özellikle ülkemizde 1990 sonrası dönemde, yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle daha da ciddi boyutlara ulaşan yoksulluk sorunu, artık salt gelir eksikliği boyutunda değil, başka bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirilmek durumundadır.

Yoksulluk, görelî olarak düşük geliri ifade etmekle birlikte, 1997 yılında Birleşmiş Milletler tarafından, insanların kabul edilebilir yaşam koşullarında hür, haysiyetli, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli insani gelişmenin en temel unsuru olan fırsat ve seçeneklerden mahrum olmaları biçiminde tanımlanmış olup, bu tanımla yoksulluğun fiziksel yaşam koşulları boyutuna sosyal yaşam koşulları da ilave edilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, çeşitli yoksulluk tanımlamalarına göre Türkiye'de yoksulluğun boyutu, derinliği ve demografik özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.2. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Türkiye'de yoksulluk üzerine yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki; Celasun'un (1986), Derviş ve Robinson'un 1973 yılı için yaptıkları yoksulluk analizini hareket noktası olarak 1973, 1978 ve 1983 yılları için mutlak yoksulluk çizgilerini hesapladığı ve bu çizgiler altında kalan hane halklarının, toplam hane halkları içindeki oranlarını ortaya koyduğu araştırmasıdır (Celasun, 1986:22)

1990'lı yıllarda özellikle Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) gerçekleştirmiş olduğu 1987 ve 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketlerinin sonuçlarıyla birlikte, Türkiye'de yoksulluğun boyutları ve yoksulluğun profili üzerine yapılmış Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) uzmanlık çalışmaları mevcuttur. Bu araştırmalardan ilki, Dumanlı'nın (1996) 1987 ve 1994 yılları Hane Halkı Gelir

ve Tüketim Harcamaları Anketleri temelinde, minimum kalori gereksinimi yöntemini kullanarak Türkiye'deki mutlak yoksulluk düzeyini ve yoksulluk oranlarını ve Türkiye'deki yoksulluğun boyutlarını genel olarak ve seçilmiş iller bazında ortaya koyduğu çalışmadır (Dumanlı, 1996:65-69). DPT uzmanlık çalışmalarından ikincisi de, Dansuk'un (1997) Tüketim Harcamaları bazında hesapladığı mutlak yoksulluk çizgisi ve bu yoksulluğa ilişkin oranlar ile yoksulluğun sosyolojik özelliklerini ön plana çıkaran yoksulluk ve sosyal göstergeler arası ilişkileri ortaya koyan çalışmasıdır (Dansuk, 1997:41-47). Ayrıca bunlara ek olarak yine mutlak yoksulluk çizgilerini belirlemeye yönelik bir çalışma da DİE'de yapılmıştır. Erdoğan'ın (1996) uzmanlık tezi minimum gıda harcaması ve temel gereksinimler yaklaşımına göre Türkiye'deki yoksulluk çizgilerini ve yoksulluk oranlarını ortaya koymuştur.

Bu çalışmaların yanı sıra, Türkiye'de görelî yoksulluk çizgileri üzerine yapılmış araştırmalarda bulunmaktadır. DİE'de, Alıcı'nın (2000) yapmış olduğu çalışma 1994 ve 2001 yıllarında yapılan Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri sonucunda Türkiye'deki mutlak ve görelî yoksulluğun boyutlarını ve bu oranların kırsal ve kentsel bölgelerdeki dağılımlarını göstermektedir. Gelir dağılımı ve görelî yoksulluğa ilişkin Avrupa Birliği standartlarında kapsamlı bir çalışması ise, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından hazırlanan "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk" (2001) isimli raporda sunulmuştur. Ülkemizde yoksulluk üzerine yapılmış en son ve en kapsamlı çalışma Şenses (2002) tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma Dünyada ve ülkemizde yoksulluk olgusunu küreselleşme sürecinde ele almakta ve bu global perspektif doğrultusunda yoksulluğa ilişkin geçerli tanım ve kavramlara, ölçüm yöntemlerine ve yoksulluğu önlemeye yönelik politikalara eleştirel gözle yaklaşmaktadır (Şenses, 2002:25-30).

Görüldüğü üzere Türkiye'de yoksulluk üzerine yapılmış çalışmalar diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla oldukça sınırlı sayıdadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi bu tarz çalışmalara kaynak olacak verilerin ilgili kurumlar tarafından uzunca bir süre toplanamamasıdır. Özellikle dünyadaki ekonomik yapının değiştiği son yirmi yılda gelir, gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin, Türkiye çapında elde edilen verilerin 1987 ve 1994 yılları ile sınırlı kalması, bu konuya ilişkin ilginin de azalmasına neden olmuştur.

1.3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YOKSULLUK SORUNUNUN ANALİZİ

Yoksulluk çalışmalarının ilk aşaması, yoksul olan kişilerle yoksul olmayan kişileri birbirinden ayırmamızı sağlayan yoksulluk sınırının tanımlanmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği gibi pek çok yoksulluk tanımı vardır ve her yoksulluk tanımında, yoksul olanla olmayanı birbirinden ayırmak için kullanılan yoksulluk sınırı farklı biçimlerde hesaplanmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, 1994 ve 2001 yılı için kendi yoksulluk sınırı tanımlamalarımıza geçmeden önce, çalışmada kullanılan verilerin kaynağı ve yoksulluk sınırı tanımlamalarında kullanılan teknikler açıklanacaktır.

1.3.1. KULLANILAN VERİ KAYNAĞI

Çalışmada Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1994 yılı 1 Ocak–31 Aralık ve 2001 yılı 1 Ocak–31 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen 1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin on iki aylık birikimli ham verileri (DİE, 1997) ile 2001 Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin üç aylık birikimli ham verileri (DİE, 2002) kullanılmıştır. Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi örnek tasarımı gereği, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan tüm yerleşim yerleri kapsama dâhil edilmiştir. Uygulamalar 1994 ve 2001 yılları için 1 Ocak–31 Aralık tarihleri arasındaki süreyi kapsamak üzere devreler itibarıyla Türkiye, kent, kırsal ve yıllık boyutta da Türkiye, kent, kırsal, 7 coğrafi bölge ve seçilmiş 19 il merkezi için bağımsız tahmin vermek üzere tasarlanmıştır (DİE, 1997:17-22). Ancak 2001 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik kriz; 2001 yılı anketinin uygulandığı dönemin ülke koşullarının durağan olduğu bir dönemi kapsamamasını gerektirmesi gerekçesi ile ekonomik kriz etkisinin hanelerin gelir ve harcama yapılarına yansımalarından dolayı, sadece Ocak-Mart ayları arasında üç aylık süre zarfında gerçekleştirilmiş ve ardından durdurulmuştur.

Bu anketlerde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti uyruklu tüm hane halkı fertleri kapsama alınmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan tüm yerleşim yerleri kapsama dâhil edilmiştir. Çalışmanın coğrafi kapsamındaki yerleşim yerleri, DPT'nin tanımı ve DİE tarafından diğer çalışmalarında kullanılan kent kırsal tanımları esas alınarak; nüfusu 20.001 ve daha fazla olan yerler *kent*, nüfusu 20.000 ve altı olan yerler *kırsal* olarak

tanımlanmıştır. Örneklem çerçevesi olarak 1994 yılı için 1990 Genel Nüfus Sayımı, 2001 yılı için ise Belediye teşkilatının olduğu yerlerde 2000 yılı Genel Bina Sayımı ve Numaralama Çalışması, belediye teşkilatı olmayan yerlerde ise 1997 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları çerçeve olarak kullanılmıştır. Her iki ankette de tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır ve nihai örnekleme birimi hane halkıdır. (DİE, 1997:17–22).

1994 yılı anketinde her ay değişen kentsel kesimde 1.522, kırsal kesimde 666 örnek hane halkı olmak üzere aylık toplam 2.188 hane halkı ile anket yapılmıştır (DİE, 1997:17–22). 2001 yılı anketinde ise, her ay değişen kentsel kesimde 1.820, kırsal kesimde 540 örnek hane halkı olmak üzere aylık toplam 2.360 hane halkı ile anket yapılmıştır (DİE, 2002:2).

Çalışmada STATA 6 istatistik paket programında, 1994 ve 2001 yılı hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketi birikimli ham verileri kullanılarak, çapraz sorgulama ile analiz yapılmıştır. Frekans dağılımları kullanılarak istenilen verilere ilişkin tablolar oluşturulmuş ve Türkiye’de yoksulluğun boyutu ve profili ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.3.2. YOKSULLUK SINIRI TANIMLAMALARINDA KULLANILAN TEKNİKLER

Çalışmanın önceki aşamalarında da belirtildiği gibi, literatürde çok farklı yoksulluk sınırı tanımlamaları bulunmaktadır. Biz bu çalışmada sadece üç tanesini kullanmış bulunmaktayız: Alınması Gereken Minimum Kalori İhtiyacına Göre, Medyan gelirin Yarısına Göre ve Temel Gereksinimler Yaklaşımına göre yoksulluk sınırı tanımlamaları.

1.3.2.1. ALINMASI GEREKEN MİNİMUM KALORİ İHTİYACI YAKLAŞIMI (Minimum Gıda Sepeti)

Bu yaklaşımda, yetişkin bir ferdin günlük kalori tüketimi minimum 2450 k.cal olarak kabul edilmiş ve bu kaloriyi sağlayabilecek bir gıda sepeti belirlenmiştir. Sepette 18 çeşit gıda maddesi* yer almaktadır. Sepette yer alan gıda maddelerinden tüketilen miktarlar, 1994 yılı ve 2001 yılı ayları itibarıyla Hanehalkı Gelir ve

* Sepetteki maddelerin neler olduğu ve sepet içindeki ağırlıkları için bakınız Ek Tablo 1, s. 157

Tüketim Harcamaları Anketi'ndeki fiyatları ile (kır ve kent fiyat ortalama değerleri ile) çarpılarak, sepetin yetişkin fert başına günlük ve aylık değerleri hesaplanmıştır (Yardımcı ve diğerleri, 2003:410). Ancak DİE tarafından düzenlenen ve bizim de çalışmamızda kullandığımız Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri, temel birim olarak hanehalklarını kullanmaktadır. Burada karşılaşılan sorun, hanehalkı içindeki bireylerin yaş, cinsiyet gibi değişkenlerine bağlı olarak kalori ihtiyaçlarının değişmesidir. Yani, iki yetişkinden oluşan dört kişilik bir ailenin ihtiyaç duyduğu kalori miktarı ile dört yetişkinden oluşan bir ailenin ihtiyacı aynı olmayacaktır.

İşte bu sakıncayı ortadan kaldırabilmek için, hanehalkının eşdeğer yetişkin fert sayısı ** hesaplanmaktadır. Bir hanehalkının kaç yetişkine denk bir büyüklüğe sahip olduğu tespit edilmektedir. Eşdeğer yetişkin fert derecelemesi için Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) (1994) tarafından önerilen farklı demografik gruplara dayalı minimum kalori gereksinimi dikkate alınmıştır (Yardımcı ve diğerleri, 2003:413). Buna göre, farklı cinsiyetlerdeki ve farklı yaş gruplarındaki bireylerin kaç yetişkine denk düştükleri, Tablo 3.1'de özetlenmiştir.

Tablo 3.1: FAO tarafından Bireylerin Demografik Yapısına Göre Önerilen Kalori Tüketimi

Fert Sayısı	Önerilen Kalori Tüketimi
Küçük Çocuklar	0.64
Çocuklar 5-11 yaş arası	1.00
Erkek Genç 12-17 yaş arası	1.00
Kız Genç 12-17 yaş arası	0.84
Çalışan Erkekler 18-39 yaş arası	1.00
Çalışan Kadınlar 18-39 yaş arası	0.84
Emekli Erkekler 40 yaş üzeri	0.88
Emekli Kadınlar 40 yaş üzeri	0.76

Kaynak: Yardımcı ve diğerleri, 2003:143

Burada, yetişkin bir fert için yoksulluk sınırı belirlendikten sonra, cari tüketim harcaması esas alınarak hanehalkı için yoksulluk sınırı hesaplanmaktadır. Şöyle ki;

** Ayrıntılı bilgi için bakınız EK 2, s. 158.

Hanehalkı Tüketimi / (E)^{0,75}

E: Eşdeğer yetişkin fert sayısı

Bu şekilde, hanehalkı için alınması gereken kalori miktarı hesaplanmakta ve bulunan değer hanehalkının toplam tüketim harcaması değeri ile kıyaslanarak hanehalkının yoksul olup olmadığına karar verilmektedir. Eğer hanehalkının minimum alması gereken kalori değeri, bir başka deyişle hanehalkı minimum gıda sepeti maliyeti (HMGS_M), hanehalkının aylık toplam tüketim harcaması (HTTH) değerinden küçük ise hanehalkı yoksul sayılmamaktadır. Yani;

$$HMGS_{ij} \leq HTTH_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul değildir.}$$

$$HMGS_{ij} > HTTH_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul sayılmaktadır.}$$

Burada,

i: 1, 2 (kır ve kent) olmak üzere yerleşim yerlerini,

j: 1, 2, 3, Ayları göstermektedir.

1.3.2.2. TEMEL GEREKSİNİMLER YAKLAŞIMI

Bu yaklaşımda, sadece alınması gereken minimum kalori ihtiyacı göz önüne alınmamıştır. Bunun yanında giyim, barınma, eğitim ve sağlık gibi harcamalar da sepete dâhil edilmiş ve hanehalkları için yoksulluk sınırı tanımlanmıştır.

Bu yaklaşımda, hanehalklarının alması gereken minimum kalori miktarına ek olarak gıda dışı harcama değerleri de eklenmiş ve hanehalkları için temel gereksinimler yaklaşımına göre yoksulluk sınırına (TGYYS), birinci yöntemde olduğu gibi eşdeğer yetişkin hanehalkı büyüklüğü ile çarpılarak ulaşılmıştır. Bulunan değer, yine hanehalkının aylık toplam tüketim harcaması (HTTH) değeri ile kıyaslanmış ve hanehalkının yoksul olup olmadığına karar verilmiştir. Buna göre (Yardımcı ve diğerleri, 2003:414);

$$TGYYS_{ij} \leq HTTH_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul değildir.}$$

$$TGYYS_{ij} > HTTH_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul sayılmaktadır.}$$

1.3.2.3. MEDYAN GELİRİN YARISI YAKLAŞIMI

Bu yaklaşımda, toplumda yaratılan ortalama gelirin ya da medyan gelirin yarısı yoksulluk sınırı olarak kabul edilmektedir. Hanehalkı aylık kullanılabilir gelirin (HKG), bu medyan gelirin yarısı karşısındaki durumuna göre de hanehalkının yoksul sayılıp sayılmayacağına karar verilmektedir. Eğer hanehalkı kullanılabilir geliri, toplumda yaratılan medyan gelirin yarısından (TMGY) az ise hanehalkı yoksul sayılmaktadır. Tam tersi durumda ise, hanehalkı yoksul olarak sınıflandırılmamaktadır. Yani;

$$HKG_{ij} \leq TMGY_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul değildir.}$$

$$HKG_{ij} > TMGY_{ij} \Rightarrow \text{hanehalkı yoksul sayılmaktadır.}$$

1.3.3. TÜRKİYE İÇİN YOKSULLUK SINIRI TANIMLAMALARI

1987 yılında DİE tarafından yapılmış olan hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi verileri kullanılarak, alınması gereken minimum kalori ihtiyacı yaklaşımına göre hesaplanmış yoksulluk sınırları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2: Türkiye’de Kişi Başına Yoksulluk Sınırları (Cari Fiyatlarla, TL)

Yıllar	Günlük	Aylık	Yıllık
1987	780	23,400	284,700
1988	1,297	39,910	473,405
1989	2,129	63,870	777,085
1990	3,804	114,118	1,388,433
1991	5,851	175,540	2,135,740
1992	10,495	314,861	3,830,809
1993	17,626	528,780	6,433,490

Kaynak: Dumanlı, 1996: 67.

Tablo 3.2’ye göre, 1987’den 1993’e kadar geçen süreç içerisinde hem aylık hem de yıllık yoksulluk sınırı değerlerinde çok büyük değişimler olmuştur. 1987’de kişi başına 23.400 TL olan aylık yoksulluk sınırı, 1993 yılında 528.700 TL’ye yükselmiştir. Altı yıllık bir zaman zarfında, kişinin minimum kalori ihtiyacını karşılayabileceği gıda sepetinin maliyeti yaklaşık 23 kat artış göstermiştir. Buna ek olarak, TÜSİAD’ın (Gürsel ve diğerleri, 2001:101) yapmış olduğu çalışmada ise,

1987 yılında medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksulluk sınırı 558.932 TL olarak belirlenmiştir. Aynı çalışmada, yoksul bireylerin toplam nüfusa oranı da 1987 yılı için %15,5 olarak saptanmıştır.

1994 ve 2001 yıllarının ilk üç aylık verileri kullanılarak hesaplanmış olan yoksulluk sınırları* ise aşağıda Tablo 3.3'de verilmektedir.

Tablo 3.3: Yoksulluk Sınırları (Aylık, TL)

	1994			2001		
	Ocak	Şubat	Mart	Ocak	Şubat	Mart
Gıda oranı (hane için)	2.051.589	2.069.317	2.133.218	97.012.140	88.999.904	96.814.260
Gıda oranı (fert için)	779.028	773.282	796.387	37.095.470	34.045.440	37.139.400
Temel gereksinim (hane)	3.977.505	4.009.090	4.154.421	229.045.100	208.444.900	225.414.400
Temel gereksinim (fert)	1.510.306	1.499.854	1.550.999	89.353.840	81.475.900	87.774.380
Medyan gelirin yarısı	2.776.676	2.947.995	3.184.740	165.219.100	175.645.500	183.423.400
Medyan gelirin yarısı	1.375.000	1.443.413	1.565.248	82.220.590	87.292.860	91.298.490

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarım.

Üç farklı yoksulluk sınırı hesaplama tekniğine göre, hem hanehalkı hem de birey düzeyinde hesaplanan yoksulluk sınırlarında ilk göze çarpan şey, 1987 – 1993 döneminde olduğu gibi, bu dönemde de yoksulluk sınırı değerlerinin çok büyük, çok ciddi artışlar göstermiş olduğudur. Minimum gıda sepeti maliyetine göre yoksulluk sınırı 1987 – 1993 döneminde 23 kat artış gösterirken (fert düzeyinde), 1994 – 2001 döneminde bu artış yaklaşık 47 kat olarak gerçekleşmiştir. Bu artış, temel gereksinimler yaklaşımına göre yoksulluk sınırında 75 kat ve medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksulluk sınırında 63 kat olarak gerçekleşmiştir.

Hem minimum gıda sepeti hem de temel gereksinimler yaklaşımına göre belirlenen yoksulluk sınırları, sepeti oluşturan mal ve hizmetlerin fiyatları doğrultusunda belirlenmektedir. Tablo 3.3'deki değerler bize, söz konusu dönemde bu sepeti edinebilmenin maliyetindeki artışları göstermektedir. Bu dönemde fiyatlar

* DİE tarafından 2001 yılında düzenlenmeye başlanan hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi, üç ay uygulandıktan sonra 2001 yılındaki krizle birlikte, verilerin sağlıklı sonuçlar yansıtmayacağı gerekçesiyle kesilmiştir. Daha sağlıklı bir karşılaştırma olması açısından, 1994 yılının da üç aylık verileri alınarak bir karşılaştırmaya gidilmiştir.

genel düzeyinde ciddi artışlar olmuş, bu da yoksulluk sınırının yukarı çıkmasına neden olmuştur. Yoksul fert sayısının her iki yaklaşımda da 1994'den 2001'e arttığını göz önüne alacak olursak bu dönemde yoksulluk sınırının hemen üzerinde olan bireylerin yoksulluk sınırının altına düştüğünü söylememiz mümkün olabilecektir.

1.3.4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

Yoksulluk çalışmalarının ilk aşaması olan yoksulluk sınırı hesaplamalarından sonra, bu sınırlar bağlamında yoksul birey ve hane sayılarını ve bunların toplam nüfusa oranlarını hesaplayabiliriz. Aşağıdaki tabloda, 1994 ve 2001 yılları itibariyle yoksulluk oranları verilmektedir.

Tablo 3.4: Türkiye'de Yoksulluk Oranları (%)

YOKSULLUK ORANLARI		Yoksul Fert Oranı	Yoksul Hane Oranı	Yoksul Fert Sayısı	Yoksul Hane Sayısı	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü
Medyan Gelirin Yarısına Göre	1994	18,38	16,00	10928615	2134728	5,11944
	2001	17,69	15,21	11443229	2343213	4,88356
	Değişim	-00,69	-00,79	514614	208485	
Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	1994	06,99	05,10	4156203	680445	
	2001	07,76	05,49	5021883	846445	
	Değişim	00,77	00,39	865680	166000	
Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	1994	32,77	26,81	19484805	3577004	
	2001	41,31	34,24	26719303	5275252	
	Değişim	08,54	07,43	7234498	1698248	

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 112.

1994 yılı ile 2001 yılı karşılaştırıldığında, geçen sürede, medyan gelirin yarısına göre hesaplanan yoksulluk sınırı dışında diğer yaklaşımlara göre hem yoksul bireylerin hem de hane halklarının sayıları ve toplam nüfusa oranları artmıştır. Türkiye'de 2001 yılında medyan gelirin yarısına göre toplam nüfusun %17'si yoksulluk sınırının altında iken, bu oran, alınması gereken minimum kalori ihtiyacına (gıda sepetine) göre %7 ve temel gereksinimler yaklaşımına göre %41 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında yoksul hane oranlarına bakacak olursak, medyan gelirin

yarısı yaklaşımına göre toplam hane halklarının %15'i, alınması gerek minimum kalori ihtiyacına göre %5'i ve temel gereksinimler yaklaşımına göre %34'ü yoksuldur. 1994'ten 2001 yılına gelindiğinde ortalama hane halkı büyüklüğünün ise 5,1'den 4,9'a gerilediğini görmekteyiz. Yani nüfus artış hızı 2001 yılında 1994'e oranla daha düşük gerçekleşmiştir diyebiliriz. Nüfus artış hızındaki bu azalışa karşılık, yoksulluk sınırı altında kalan birey ve hane halklarının sayısının artması, yoksulluk oranının artmasına yol açmıştır. Medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre hem yoksul fert oranının hem de yoksul hane oranının azalıyor olması, yoksulluğun azaldığı anlamına gelmemektedir. Medyan yarısı yaklaşımına göre yoksulluk oranı, nüfus ve yoksul sayısı gibi iki artan değerin oranları ile ilgilidir. Ancak önemli olan, bu değerlerin göreceli artış hızlarıdır. Nüfus artış hızı, yoksul bireylerin sayısının artış hızından daha yüksek olduğu için medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre yoksulluk azalıyormuş gibi görünmektedir.

Yoksulluk çalışmalarında, gelir dışı değişkenler de dikkate alınmakla beraber, bu çalışmaların merkezinde gelir ve buna bağlı olarak tüketim harcamaları yer almaktadır. Birinci bölümde yoksulluğun nedenleri başlığı altında da yoksulluğun en temel nedeni olarak gelir dağılımındaki adaletsizlik gösterilmiştir.

1963 yılında 2002'ye kadar geçen dönemde Türkiye'deki gelir dağılımının ve gini katsayısının ne şekilde değiştiği, Tablo 3.5'de gösterilmiştir.

Tablo 3.5'de, Türkiye genelinde %20'lik gelir dilimleri itibariyle gelir dağılımının ne şekilde bir seyir izlediği görülmektedir. Tablodaki değerler incelendiğinde, 1963 – 1983 yılları arasında birinci dilimde yer alanların, yani nüfusun en az gelire sahip olan %20'sinin toplam gelirden aldıkları pay azalma eğilimi içerisindeydi. 1963 yılında en fakir %20 toplam gelirin %4,5'ini alırken, 1983'de bu oran %2,7'ye gerilemiştir. Aynı şekilde bu dönemde Türkiye geneli gelir gruplarında ikinci %20'lik dilimin toplam gelirden aldığı pay da azalmıştır. 1963 yılında toplam gelirin %8,5'ini alan ikinci dilimdekiler 1983 yılında artık toplam gelirin %7'sini almaktadırlar. Ancak diğer grupların gelirden aldıkları payların seyrine bakacak olursak; beşinci dilimde yer alan en zengin kesimin toplam gelirden aldığı pay düşerken, üçüncü ve dördüncü dilimdekilerin aldıkları pay artmıştır. Bu da sonuçta gelir dağılımının iyileştiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zira gini katsayısı

1963 – 833 döneminde 0,55’den 0,52’ye gerilemiştir. Gini katsayısındaki düşüş eğilimi, 1986 ve 1987 yıllarında da devam etmiştir. 1986 – 87 yıllarında birinci, ikinci, üçüncü dilimdekilerin gelirden aldıkları pay artarken, dördüncü ve beşinci dilimdekilerin toplam gelirden aldıkları pay azalmıştır. Bu nedenle de, bu dönemde bir önceki döneme nazaran gelirin daha adil dağıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde, en azından , en alt ile en üst gelir grupları arasındaki makas biraz da olsa kapanmıştır.

Tablo 3.5: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı (1963 – 1968)

Yıllar	%20'LİK DİLİMLER					Toplam	Gini
	1	2	3	4	5		
1963 ^a	4.5%	8.5%	11.5%	18.5%	57.0%	100,00%	0,55
1968 ^a	3.0%	7.0%	10.0%	20.0%	60.0%	100,00%	0,56
1973 ^a	3.5%	8.0%	12.5%	19.5%	56.5%	100,00%	0,51
1978 ^a	2.9%	7.4%	13.0%	22.1%	54.7%	100,00%	0,51
1983 ^a	2.7%	7.0%	12.6%	21.9%	55.8%	100,00%	0,52
1986 ^a	3.9%	8.4%	12.6%	19.2%	55.9%	100,00%	0,50
1987 ^a	5.2%	9.6%	14.1%	21.2%	49.9%	100,00%	0,44
1994 ^b	4,73%	9,77%	14,02%	21,89%	49,60%	100,00%	0,46
2001 ^b	4,39%	9,03%	13,77%	21,33%	51,49%	100,00%	0,49
2002 ^c	5.3%	9.8%	14.0%	20.8%	50.1%	100,00%	0,44
2003 ^c	6,0%	10,3%	14,5%	20,9%	48,3%	100,00%	0,44

a.Kaynak: TÜSİAD, 2001:34.

b.Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 115.

c.Kaynak: DİE 06.10.2004 tarihli basın bülteni (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/071103.htm>).

1994 ve 2001 yılında yaşanan krizlerin mevcut gelir dağılımını ne şekilde etkilediğine bakacak olursak; gelir dağılımının bozulduğunu net bir şekilde görebiliriz. 1994’den 2001 yılına gelindiğinde, %20’lik gelir gruplarından sadece beşinci grupta yer alan en zengin %20’nin toplam gelirden aldığı payın arttığını, geriye kalan gruplardakilerin toplam gelirden aldıkları payın azaldığını görmekteyiz. En zengin ile en yoksul arasındaki makas, 2001 yılına gelindiğinde iyice açılmıştır. 2001’den 2002 yılına gelindiğinde ise gelir dağılımı oldukça büyük bir düzelmeye göstermiştir. Bu durumu, gini katsayısındaki düşüşten görebileceğimiz gibi; nüfusun en zengin %20’sinin toplam gelirden aldığı payın düşmüş, buna karşılık diğer grupların hepsinin gelirden aldıkları payın artmış olmasından da anlayabiliriz.

Türkiye genelindeki gelir dağılımının yıllar itibariyle ne şekilde bir seyir izlediğini inceledikten sonra, 1994 ve 2001 yıllarında yoksullar arasındaki gelir dağılımının çeşitli gelir dağılımı ölçütleri çerçevesinde ne şekilde değiştiğini Tablo 3.6'dan izleyebiliriz.

Tablo 3.6: Yoksullar Arasındaki Gelir Dağılımı (1994 – 2001)

GELİR DAĞILIMI ÖLÇÜLERİ	YOKSUL FERTLER		TÜRKİYE FERT GENELİ		YOKSUL HANE		TÜRKİYE HANE GENELİ	
	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001
Görelî Ortalama	0,159	0,167	0,330	0,364	0,167	0,167	0,309	0,320
Varyans Katsayısı	0,428	0,548	1,359	1,820	0,410	0,475	1,227	1,404
Gini Katsayısı	0,221	0,243	0,460	0,495	0,232	0,238	0,431	0,448
Kakwani Ölçüsü	0,053	0,075	0,182	0,216	0,053	0,074	0,160	0,173
Theil Entropy Ölçüsü	0,093	0,107	0,431	0,555	0,091	0,105	0,368	0,423

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 115

1994'ten 2001 yılına gelindiğinde Türkiye genelinde gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığı görülmektedir. Türkiye için gini katsayısı 0,46 iken 2001'de 0,49'a yükselmiştir. Yoksullar arasındaki gelir dağılımında da aynı durum söz konusudur. 2001 yılına gelindiğinde yoksullar arasındaki gelir dağılımı daha da bozulmuş ve gini katsayısı 0,22'den 0,24'e çıkmıştır.

Tablo 3.7 ise, yoksul nüfusu %20'lik gelir dilimlerine ayırdığımızda, üç farklı yoksulluk sınırı tanımlamasına göre, yoksullar arasında gelirin ne şekilde dağıldığını bize göstermektedir.

Tablo 3.7: Yoksulluk Sınırı Tanımlamalarına Göre Yoksullar Arasındaki Gelir Dağılımı (1994–2001)

	YOKSULLUK SINIRI TANIMI	%20'LİK DİLİMLER					Toplam
		1	2	3	4	5	
1994	Medyan Gelirin Yarısına Göre	10,63%	16,46%	16,91%	24,83%	31,17%	100,00%
	Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	7,88%	13,20%	16,90%	22,81%	39,21%	100,00%
	Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	4,73%	9,77%	14,02%	21,89%	49,60%	100,00%
2001	Medyan Gelirin Yarısına Göre	7,88%	17,11%	22,28%	23,76%	28,98%	100,00%
	Alınması Gereken Minimum Gıda Oranına Göre	7,96%	15,19%	18,58%	23,24%	35,03%	100,00%
	Temel Gereksinimler Yaklaşımına Göre	6,96%	11,79%	16,67%	24,59%	39,99%	100,00%

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 116.

Yoksullar arasındaki gelir eşitsizliğine bakıldığında ilk göze çarpan, 1994 yılında yoksul nüfusun en zengin %20'sini oluşturan beşinci dilimdeki yoksulların, yani yoksulluk sınırının hemen altında bulunan ve yoksulluktan kurtulma şansları yüksek olan kesimin, yoksulların toplam gelirleri içinde en büyük payı aldıklarıdır. Temel gereksinimler yaklaşımına göre 1994 yılında beşinci dilimdeki yoksullar, yoksulların toplam gelirinin neredeyse %50'sini elde etmektedirler. Geriye kalan kesim, yani yoksul nüfusun %80'i, gelirin %50'sini paylaşmaktadırlar. Bu gelirden, dip yoksul olarak tanımlanan kesimin aldığı pay ise, yoksulluk sınırının hesaplandığı yaklaşıma göre %5 ile %10 arasında değişmektedir. 2001 yılında ise, yoksullar arasındaki gelir dağılımının 1994 yılına göre daha adaletli olduğu görülmektedir. Beşinci dilimde yer alan (en yüksek gelire sahip) yoksulların gelir dağılımından aldıkları pay, her üç yaklaşıma göre de düşmüş ve diğer dilimlerin aldıkları pay artış göstermiştir. Dip yoksulların gelir dağılımından aldıkları pay da artış göstermekle beraber, pek bir şey değişmemiştir. Zira, her üç yaklaşımda göz önünde bulundurulduğunda, dip yoksullar toplam yoksul gelirlerinin %7'si ile %8'i arasında değişen oranlarını alabilmektedir. 1994 – 2001 yılları arasında toplam yoksul birey ve hane halkı sayısının artmış olduğunu (Tablo 3.4'de de ifade edildiği gibi) göz önüne alacak olursak, Tablo 3.7'deki değerlerden şu değerlendirmeyi yapmamız mümkün hale gelecektir. Beşinci dilimdeki yoksulların gelir dağılımından aldıkları

pay azalmıştır, çünkü yaşanan krizler yoksulları dibe doğru itmiştir. Beşinci dilimdeki yoksulların bir kısmı üçüncü ve dördüncü dilimlere doğru itilmiş ve gelir dağılımı adaletsizliği de azalmıştır. Sonuç olarak, 1994'ten 2001'e gelindiğinde yoksullar arasındaki gelir eşitsizliği biraz daha azalmış, gini katsayısı düşmüş, ancak dip yoksulların durumunda bir iyileşme olmamıştır.

Yoksulluk çalışmalarında, kimlerin yoksul olduğunun belirlenmesinden sonraki aşama olarak, uygun bir endeks seçilerek yoksulluk oranı tespit edilmekte idi. Çalışmada, eldeki veriler ile Türkiye için hesaplanabilecek olan üç yoksulluk endeksinin hesaplaması yapılmıştır. Tablo 3.8'de üç farklı yoksulluk tanımlaması altında bu endekslerin aldıkları değerler, yani yoksulluk oranları gösterilmektedir.

Tablo 3.8: Yoksulluk Endeksleri (1994 – 2001)

		Kafa Sayısı Endeksi	Yoksulluk Açığı Endeksi	Sen Endeksi	Ortalama Yoksul Geliri (TL)	Yoksulluk Eşiği (TL)	Gini
1994	Gıda Yoksulluğu	0,07	0,37	0,039	490.993	782.899	0,31
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	0,33	0,46	0,218	818.137	1.520.386	0,34
	Gelir Yoksulluğu	0,18	0,69	0,144	446.219	1.461.220	0,22
2001	Gıda Yoksulluğu	0,08	0,25	0,048	27.000.000	36.090.420	0,31
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	0,41	0,45	0,260	47.500.000	86.198.920	0,33
	Gelir Yoksulluğu	0,18	0,73	0,140	23.900.000	86.939.760	0,24

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 114.

Tablo 3.8'de yer alan endeks değerlerine bakıldığında ilk göze çarpan, 1994–2001 yılları arasında gelir yoksulluğuna göre hesaplanmış yoksulluk endeksleri ile diğer iki yaklaşıma göre hesaplanmış yoksulluk endeksleri arasında ters bir ilişki olduğudur. Alınması gereken minimum kalori ihtiyacı ve temel gereksinimler yaklaşımına göre hesaplanmış endeks değerleri düşerken, medyan gelirin yarısı baz

alınarak hesaplanan yoksulluk endeksleri artmaktadır. Bunun başlıca sebebi, yoksulluk sınırının hemen üzerinde bulunan bireylerin yoksulluk sınırının altına düşmeleri ve yoksul sayısını arttırmaları olarak ifade edilebilir. Yoksulluk sınırının hemen altında bir yoğunluk oluşması da, yoksulların ortalama gelirlerinin yükselmesine neden olmuştur. Ancak bu durum, en dipte bulunan yoksulların yoksulluktan kurtulmalarını daha da zor hale getirmiştir.

Üç farklı endeks değerlerine göre Türkiye'deki yoksulluk oranlarını belirledikten sonra, 2001 yılında Türkiye genelinde %20'lik dilimlerde yoksul hanehalklarının dağılımını aşağıdaki Tablo 3.9'de görebiliriz.

Tablo 3.9: Türkiye Genelinde Yoksulluğun Dağılımı (%)

		Yoksul Haneler %20'lik Dilimler					
		1	2	3	4	5	Toplam
Türkiye Geneli %20'lik Gelir Dilimleri	1	24,45	22,14	18,74	19,94	6,11	91,38
	2	0,00	0,00	0,00	0,00	8,42	8,42
	3	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,20
	4	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Kaynak: Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003: 115.

Tablo 3.9, Türkiye'de yoksulluğun dağılımını göstermektedir. Tabloya göre, Türkiye genelinde gelir %20'lik dilimlere ayrıldığında, en dipteki %20 (birinci dilim), Türkiye'nin yoksul nüfusunun neredeyse tamamını oluşturmaktadır diyebiliriz**. Yoksul nüfusu da kendi içinde %20'lik gelir gruplarına ayırdığımızda, yoksul nüfusun en düşük gelire sahip %40'ı (birinci ve ikinci dilimler) olan dip yoksulların da, Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak %8'ini oluşturduğunu söylememiz mümkündür. Yani, Türkiye'de 2003 yılı itibariyle 5,5 milyon bireyin* dip yoksul olduğu gibi bir saptamada bulunabiliriz. Bu 5,5 milyon kişinin yoksulluktan kurtulma şansları çok azdır ve bu bireylerin neredeyse tamamı sosyal güvenlik şemsiyesi dışında kalmaktadırlar.

** DİE'nin 2002 yılı için yaptığı hesaplamada da, ortalama günlük geliri 1 Dolar'ın altında olan nüfus oranı %20 olarak ilan edilmiştir (www.nkg.die.gov.tr/goster.asp?aile=2).

* Hesaplama, www.nvi.gov.tr adresindeki nüfus istatistiklerinden, 30 Haziran 2003 tarihi itibariyle Türkiye genelinde nüfus kütüklerine kayıtlı nüfus rakamı olan 70.781.568 kişi baz alınarak yapılmış ve nüfusun %8'i olan 5.662.525 kişi dip yoksul olduğu belirlenmiştir.

1.3.5. TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN PROFİLİ

Yoksullukla mücadele edilebilmesi için, kimlerin yoksul olduğunun bilinmesi yeterli olmamaktadır. Yoksul kişilerin hangi özelliklere sahip olduklarının bilinmesi, nelerinin eksik olduğu, yoksulluktan kurtulabilmeleri için nelere ihtiyaçları olduğunun saptanmasında oldukça önemlidir. Bu nedenle bu bölümde, yoksul hanhalklarının özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yoksulluğun profili ortaya konulurken, yoksulluk sınırı tanımlaması olarak medyan gelirin yarısı yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın önceki aşamalarında kullanılan diğer iki yoksulluk sınırı tanımlaması, mutlak yoksulluk kavramına dayalı tanımlamalardır. Medyan gelirin yarısı yaklaşımı ise göreceli yoksulluk kavramına dayalı bir yoksulluk sınırı tanımlamasıdır. Avrupa Birliği'ne üye tüm ülkelerde göreceli yoksulluk kavramı kullanılmakta olduğu için, çalışmada yoksulluğun profili ortaya konulurken medyan gelirin yarısı yaklaşımı kullanılmıştır (Özcan, 2003:85).

Bu çerçevede, yoksul hanhalklarının özelliklerini ortaya koymaya yoksul hanhalkının büyüklüğü ile başlayabiliriz. Tablo 3.10, medyan gelirin yarısı yaklaşımına göre, %20'lik dilimler bazında yoksul hanhalkı büyüklüklerini göstermektedir.

Yoksulluk sınırının altında yaşayan hane halklarının büyüklüğüne bakıldığında, yoksul hane halklarının gelirleri ile hane halkı büyüklüğü arasında aynı yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. 1994 yılında en dipte (birinci dilimde) bulunan yoksul hanhalklarının yaklaşık %65'i en fazla 3 üyeye sahipken, 2001 yılında bu oran %55'e gerilemiştir. 1994 yılında beşinci dilimdeki yoksulların yaklaşık %60'ı beş, altı ya da yedi üyeye sahipken, bu oran 2001 yılında %65'e çıkmıştır. Hem 1994'de hem de 2001'de beşinci dilimde yer alan yoksul hanhalklarının hiçbirisi üç üyeli değildir, dört üyeye sahip olanların sayısı ise oldukça azdır. Bu gözleme dayanarak, hane halkı büyüklüğü arttıkça hanede işgücüne katılım oranının da arttığını ve dolayısıyla hanhalkı gelirlerinin yükseldiğini söyleyebiliriz. Hane halkı büyüklüğünün artıyor olması, hanhalkı gelirlerini de arttırarak hanhalklarının yoksulluk durumunun belirleyicisi konumundadır. Fakat bu olgu bireyin yoksulluğunu etkilememektedir. Aksine, beşeri sermayenin de çözülmesi anlamına gelmektedir. Yoksulluktan kurtulabilmek için çocukların da işgücüne dâhil

olduklarını ve eğitimin giderek daha az önemli hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, Tablo 3.13’de açıkça görülmektedir.

Tablo 3.10: Yoksul Hane Halkı Büyüklüğü

Hanede Fert sayısı	Yoksul Haneler % 20'lik Dilimler									
	1994 ^a					2001 ^b				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	16,52	0,72	0,00	0,00	0,00	15,09	2,54	0,00	0,00	0,00
2	36,14	27,98	6,00	0,00	0,00	20,73	28,18	5,82	0,00	0,00
3	11,59	18,81	23,02	1,80	0,00	18,31	19,30	18,36	6,50	0,00
4	10,97	17,95	26,49	27,28	0,64	15,98	22,57	37,06	30,88	5,56
5	11,63	15,05	13,80	31,43	12,49	13,42	16,01	17,01	28,73	22,84
6	5,04	8,76	12,50	18,82	20,71	8,52	6,33	8,67	14,41	19,99
7	4,48	4,16	9,92	11,64	25,48	4,88	5,06	5,75	8,99	22,66
8	0,93	3,28	2,37	5,18	14,47	0,00	0,00	4,80	4,88	10,04
9	2,26	0,68	5,14	2,28	12,55	0,00	0,00	2,54	2,65	9,27
10	0,00	0,70	0,70	0,78	3,99	3,06	0,00	0,00	2,96	9,65
11	0,00	0,82	0,00	0,09	2,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	0,00	0,60	0,00	0,55	0,36	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
13	0,00	0,42	0,00	0,00	2,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
14	0,39	0,00	0,00	0,00	0,81	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
15	0,00	0,00	0,00	0,09	1,31	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
15+	0,00	0,00	0,00	0,00	2,23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi’nden kendi hesaplamaları.

b. Kaynak: Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003: 118.

Yoksul hanehalkı reislerinin eğitim durumları, %20’lik gelir dağılımı dilimleri açısından incelendiğinde, eğitim seviyesi ile yoksulluktan kurtulma şansı arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu görebiliriz. Tablo 3.16’deki değerler incelendiğinde, her dilimdeki yoksulların en az %90’ının ilkökul ve altı eğitim seviyesine sahip olduklarını görüyoruz. Bunun yanında, ortaokul ve lise düzeyinde eğitime sahip hanehalklarının yoksulluk oranında 1994’den 2001’e bir artış göze çarpmaktadır. Bu sonuçtan, yoksulluğun üst eğitim gruplarına yayılma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 3.11: Yoksul Hane Halkı Reisinin Eğitim Durumu

ÖĞRENİM DURUMU	%20'LİK DİLİMLER-1994 ^a				
	1	2	3	4	5
Okur Yazar Değil	39,85	37,38	30,40	24,42	25,69
Okuryazar/Okul Bitirmedi	7,51	5,30	13,18	10,79	11,63
İlkokul	50,33	50,89	52,99	53,10	55,00
Ortaokul	1,02	5,89	2,352	7,50	4,78
Lise	1,26	0,410	1,06	4,17	1,82
Lise Dengi Meslek	0	0,10	0	0	1,05
Toplam	100	100	100	100	100
Öğrenim Durumu	%20'LİK DİLİMLER-2001 ^b				
Okur Yazar Değil	31,03	24,02	19,37	19,37	19,37
Okuryazar/Okul Bitirmedi	12,91	17,79	14,48	14,48	14,48
İlkokul	46,16	53,16	53,59	53,59	53,59
Ortaokul	6,07	5,03	8,74	8,74	8,74
Lise	3,820	0,002	3,815	3,815	3,815
Lise Dengi Meslek	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001
Toplam	100	100	100	100	100

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarım.

b. Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 119

Tablo 3.12, yoksulların yaş kompozisyonunun %20'lik gelir dağılımı grupları arasında ne şekilde dağıldığını göstermektedir. Yoksul nüfusun yaş kompozisyonu değerlendirildiğinde genç nüfusun (0-14 yaş) oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. 1994 yılından 2001 yılına, özellikle birinci dilimde yer alan en dipteki yoksullarda 0 - 14 yaş arası yoksul oranında artış vardır. 2001 yılına gelindiğinde üç, dört ve beşinci dilimdeki yoksullarda 0 - 14 yaş yoksul oranı düşmüştür. Bu düşüşe rağmen 2001 yılında yoksul nüfusun en dipteki %40'lık kısmının yaklaşık olarak %42'sini çocuklar oluşturmaktadır. Toplam yoksulların ise %39'u çocuklardan oluşmaktadır. Bu durum, genel olarak iki temel sonuca yol açmaktadır. İlk olarak, genç nüfusun fazlalığı, çalışmayan nüfusun fazlalığı anlamına gelmekte ve bağımlı nüfusun artması da ailenin maddi olanaklarını zorlamaktadır. İkinci olarak da, aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çoğu çocuğun eğitimlerini yarıda kesmelerine neden olarak, eğitim seviyelerinin düşük kalmasına ve çocuk işçi sayısının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, yoksul nüfusun beşeri sermaye

stoku gelişmemekte ve hatta erimektedir. Bu da yoksulluğun bir sonraki nesle de aktarılmasına ve yoksulluğun yapışkan hale gelmesine neden olmaktadır.

Tablo 3.12: Yoksulların Yaş Kompozisyonu (%)

Yaş Aralığı	Birinci %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20
	1994 ^a				
0-14 Yaş Arası	32,89	41,28	46,58	44,91	47,62
15-35 Yaş arası	27,84	32,20	32,78	30,84	33,35
36-64 Yaş Arası	23,68	21,83	18,32	20,65	17,12
65+	15,58	4,670	2,30	3,57	1,89
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2001 ^b					
0-14 Yaş Arası	41,37	43,96	44,84	38,64	25,61
15-35 Yaş arası	33,97	32,19	31,15	35,22	33,38
36-64 Yaş Arası	21,78	21,35	20,32	22,61	32,10
65+	2,88	2,50	3,69	3,52	8,92
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarım.

b. Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 117

Yoksul hane halklarının harcama dağılımı incelendiğinde ilk göze çarpan şey, her dilimdeki yoksullar için eğitimin daha az önemli hale geldiğidir. Tablo 3.13'deki değerlere bakıldığında, 1994 – 2001 yılları arasında, yoksulluk sınırı altında kalan hane halklarının toplam gelirlerinden eğitim harcamalarına ayırdıkları pay her dilimde düşüş göstermiştir. Dördüncü ve beşinci dilimlerde yer alan yoksullarında gelirlerinden eğitime ayırdıkları pay az da olsa düşmüş, ancak en keskin düşüş, diğer üç dilimde yaşanmıştır.

Tablo 3.13: Yoksul Hane Halkının Harcama Dağılımı (%)

	Birinci %20		İkinci %20		Üçüncü %20		Dördüncü %20		Beşinci %20	
	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001	1994	2001
Sağlık	3,65	4,68	3,37	2,25	2,75	1,83	1,92	2,08	2,02	2,64
Eğitim	0,31	0,18	0,11	0,07	0,26	0,09	0,25	0,23	0,23	0,21
Diğer	96,04	95,13	96,52	97,69	96,98	98,09	97,83	97,70	97,75	97,15
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 120.

Tablo 3.14, yoksul hane halkı reislerinin çalıştıkları sektörlerin %20'lik dilimlere göre dağılımını göstermektedir. Yoksul hanehalkı reisinin çalıştığı sektör dikkate alındığında, kırsal kesimdeki ekonomik faaliyetlerin yoksulluk yarattığı açıkça görülmektedir.

Tablo 3.14: Yoksul Hane Halkı Reisinin Çalıştığı Sektör

Sektörler	%20'lik Dilimler				
	1	2	3	4	5
1994^a					
Tarım, Avcılık Ve Ormancılık	53,57	53,41	56,41	44,73	39,75
İmalat	6,31	5,79	6,13	8,97	11,40
İnşaat	3,25	4,71	3,74	6,45	7,39
Top. Ve Per. Satış Taşıt Tamiri	2,32	3,10	5,28	8,11	5,16
Oteller Ve Lokantalar	1,54	2,04	1,64	1,17	3,54
Ulaştırma, Haberleşme Hizmeti	1,48	2,50	1,64	3,61	2,47
Kamu Yön. Ve Savunma	0,11	3,66	3,12	1,95	1,62
2001^b					
Tarım, Avcılık Ve Ormancılık	45,32	49,64	44,28	32,06	33,26
İmalat	3,333	4,908	5,698	11,160	5,619
İnşaat	4,545	7,216	7,558	7,186	10,61
Top. Ve Per. Satış Taşıt Tamiri	0,001	6,983	10,389	11,055	7,584
Oteller Ve Lokantalar	4,435	2,659	2,875	5,661	0,002
Ulaştırma, Haberleşme Hizmeti	0,001	0,002	0,002	2,913	9,828
Kamu Yön. Ve Savunma	0,000	3,142	2,666	4,758	4,730

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarımlarım.

b. Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 121.

Yoksul hane halkı reislerinin çalıştığı sektörlerin dağılımına baktığımızda, tüm dilimlerde en çok tarım sektörünün ağırlıkta olduğu görülmektedir. 1994'den 2001 yılına gelindiğinde tarım kesiminin payı azalmış, ancak yine de tarım, en ağırlıklı yoksulluk yaratan kesim olmaya devam etmiştir. 2001 yılında, yoksulluk sınırına daha yakın olan, yani yoksulluktan kurtulma şansları fazla olan dördüncü ve beşinci dilimlerdeki hane halkı reislerinin yaklaşık %33'ü tarım sektöründe istihdam edilirken, birinci, ikinci ve üçüncü dilimlerde bu oran %50'lere yakındır. Tarım

dışında, inşaat gibi mevsimlik işlerin, yani genellikle sigortasız çalışılan sektörlerin de ikinci derecede yoksulluk kaynağı olduğu görülmektedir.

Yoksul bireyin işteki durumuna göre, hem 1994 yılında hem de 2001 yılında, hemen her %20'lik dilimde kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar ağırlıktadır. 2001 yılında, dip yoksul olarak tanımlanan kesimi gösteren birinci ve ikinci dilimdeki fertlerin yaklaşık %50'sinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. 2001 yılında kendi hesabına çalışanlarda yoksulluğun şiddetinde azalma görülmüştür. Yani, alt gelir gruplarındaki (birinci ve ikinci dilimlerdeki) yoksulluk oranları azalmış, üst gelir gruplarında ise artmıştır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlarda ise tam tersine, yoksulluğun şiddeti artmıştır. Bu gruptaki yoksullar dibe doğru itilmiştir.

Tablo 3.15: Yoksul Bireyin İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%)

%20'LİK DİLİMLER					
İşteki Durum	1	2	3	4	5
1994^a					
Ücretli	5,68	10,03	13,47	11,69	10,44
Yevmiyeli	9,29	8,18	9,89	8,79	11,18
İşveren	0	0	0,45	0,85	0,710
Kendi Hesabına	53,73	38,00	36,41	34,79	25,40
Ücretsiz Aile İşçisi	31,28	43,77	39,76	43,86	52,25
Toplam	100	100	100	100	100
2001^b					
Ücretli	3,30	7,34	10,30	15,22	15,96
Yevmiyeli	8,79	10,43	17,60	22,56	14,54
İşveren	0,37	0,32	1,22	1,75	1,17
Kendi Hesabına	30,35	34,49	37,36	33,12	35,69
Ücretsiz Aile İşçisi	57,16	47,39	33,51	26,78	32,61
Toplam	100	100	100	100	100

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarım.

b. Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 121.

Tablo 3.15'deki rakamlar incelendiğinde, ücretli ve yevmiyeli çalışanların, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlardan daha az yoksulluk yarattığı görülmektedir. Ücretli ve yevmiyeli çalışanlar genellikle bir sosyal güvenlik

kurumuna kayıtlıdır ve bu nedenle bazı hizmetlere (sağlık, eğitim) daha kolay ulaşabilirler.

Bu açıdan bakıldığında, yoksul bireylerin sosyal güvenlik kurumları da önem kazanmaktadır. Tablo 3.16, yoksul bireylerin sosyal güvenlik kurumlarına göre dağılımını, %20'lik gelir grupları bazında göstermektedir.

Tablo 3.16: Yoksul Bireylerin Sosyal Güvenlik Kurumu Dağılımı (%)

Sosyal Güvenlik Kurumu	%20'LİK DİLİMLER				
	1	2	3	4	5
1994^a					
SSK	30,58	35,35	17,46	31,60	40,59
Emekli Sandığı	0	0,15	0	1,24	0,68
Kayıtlı Değil	69,41	64,49	82,53	67,15	58,71
Toplam	100	100	100	100	100
2001^b					
SSK	1,57	3,34	6,60	11,83	11,04
Emekli Sandığı	0	0,26	0,26	1,47	1,17
BAĞ-KUR	3,75	4,46	3,86	5,55	8,27
Özel Sandık	0	0	0,14	0	0,70
Kayıtlı Değil	94,66	91,92	89,11	81,13	78,81
Toplam	100	100	100	100	100

a. Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamaları.

b. Kaynak: Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003: 122.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1994 ve 2001 yılı için hazırlanan anketlerde, bireyin sosyal güvenlik kuruluşuna ilişkin sorunun cevaplarının sınıflandırılmasında farklılıklar bulunmaktadır. 1994 yılında bireylerin bağlı oldukları sosyal güvenlik kuruluşları; Sosyal Sigortalar Kurumu (sigortalı ve sigortalı sözleşmeli), Emekli Sandığı (kadrolu ve kadrolu sözleşmeli) ve herhangi bir kuruma bağlı olmayanlar şeklinde sınıflandırılmıştır (DİE, 1994:84). 2001 yılında bu sınıflandırma; Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı, Bağ-kur, Özel Sandıklar ve her hangi bir kuruma bağlı olmayanlar şeklinde genişletilmiştir (DİE, 2001:98). Bu ayrım çerçevesinde tablodaki değerler incelendiğinde, yoksulların büyük bir bölümünün herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadıkları görülmektedir ve 1994'den 2001 yılına gelindiğinde bu durum kendini daha belirgin bir şekilde

göstermektedir. 2001 yılında, yoksulluktan en kolay kurtulabilecek kesim olan beşinci dilimdeki yoksulların bile %79'u sosyal güvenlik şemsiyesinin altında değildir. Bu oran dip yoksullarda %90'ın üzerine çıkmaktadır. Tablo 3.16'deki sonuçlar, Tablo 14 ve Tablo 15'deki bulguları doğrular niteliktedir.

Sonuç olarak, 1994 ve 2001 yılları için ortaya koymaya çalıştığımız yoksulluk profilinde, yoksulluk ile hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı reisinin eğitim durumu, çalıştığı sektör ve bireyin işteki durumu arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, yoksulların büyük bir kısmının sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmamaları, Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Sisteminin yoksulları korumaya ve yoksulluğun şiddetini azaltmaya yönelik bir örgütlenme biçimine sahip olmadığını göstermektedir.

3. TÜRKİYE'DE YAŞANAN KRİZLERİN YOKSULLAŞMAYA ETKİLERİ

Son on yıl içinde ülkemizde yaşanan iki büyük kriz, 1994 krizi ve Kasım 2000 – Şubat 2001 krizleri, milli gelir, istihdam ve büyüme gibi temel ekonomik göstergelerde olumsuz değişimler yaratarak, bu olumsuzluğun sosyal göstergelere de yansımaya sebep olmuştur. Krizlerin, öncelikle yoksulları ve ardından tüm toplumu nasıl etkilediğinin belirlenmesi yoksullukla mücadelede nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğinin tespiti açısından oldukça büyük önem arz etmektedir.

Ülkemizde DİE tarafından düzenlenen Hane Halkı Gelir Tüketim Harcamaları ya da yeni adıyla Hane Halkı Bütçe Anketi'nden son on yılda elde edilen veriler, 1994 ve 2001 yıllarına aittir ve her iki yıl da Türkiye için kriz yılıdır. 2001 yılında yapılan anketler, ülkenin krizde olması ve bu nedenle elde edilecek verilerin pek de sağlıklı olmayacağı gerekçesiyle üç ay uygulandıktan sonra kesilmiştir. Ayrıca, 1994 sonrası dönem için endeks hesaplamalarında temel yıl olarak kriz yılı olan 1994 yılı verilerinin kullanılması da, bu hesaplamaların ne kadar sağlıklı olduğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Yani, Türkiye'de krizlerin yoksullaşma üzerinde yarattığı etkileri incelemek için elimizdeki veri kaynağı pek de yeterli ve sağlıklı değildir. 1994 ve 2001 yılındaki anketler ek olarak DİE 2002 yılında bir hane halkı bütçe anketi daha düzenlemiştir. Ancak, bu anketin ham verileri henüz kullanıma hazır olmadığı için, anketin 06.11.2003 tarihli basın bülteninde yayınlanan sonuçları

kullanılmıştır*. Bu çerçevede, bu başlık altında elimizdeki veriler ile Türkiye’de yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinin yoksullaşmaya etkileri araştırılacaktır.

Türkiye’de kriz denince ilk akla gelen, adeta krizle özdeşleşmiş nitelikte olan enflasyondur. Enflasyon, özellikle sabit ve dar gelirli kesimleri, gelir düzeylerini aşındırarak yoksullaştırmaktadır. Tablo 3.17, 1990 – 2003 döneminde yıllar itibariyle ortalama enflasyon oranlarını göstermektedir.

Tablo 3.17: Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları (12 Aylık Yüzde Değişme)

Yıllar	TÜFE	TEFE
1990	60,4	48,6
1991	71,1	59,2
1992	66,0	61,4
1993	71,1	60,3
1994	125,5	149,6
1995	76,0	65,6
1996	79,8	84,9
1997	99,1	91,0
1998	69,7	54,3
1999	68,8	62,9
2000	39,0	32,7
2001	68,5	88,6
2002	29,7	30,8
2003	18,4	13,9

Kaynak: DİE, 2004:116–118

Tablo 3.17’den de izlenebileceği gibi enflasyon oranları hep % 50’nin üzerinde seyretmiş ve adeta enflasyon kronikleşmiş bir hal almıştır. 1994 yılında enflasyon oranları, yaşanan krizin etkisiyle % 125,5 ve % 149,6 gibi rekor düzeylere ulaşmıştır. 1994 krizinden sonra uygulanan istikrar programı ve enflasyonu düşürme çabaları sonucunda, 1995 yılında kriz öncesi enflasyon oranlarına geri dönmüş, ancak bu düşüş eğilimi devam ettirilememiştir. Nitekim 1997 yılına gelindiğinde

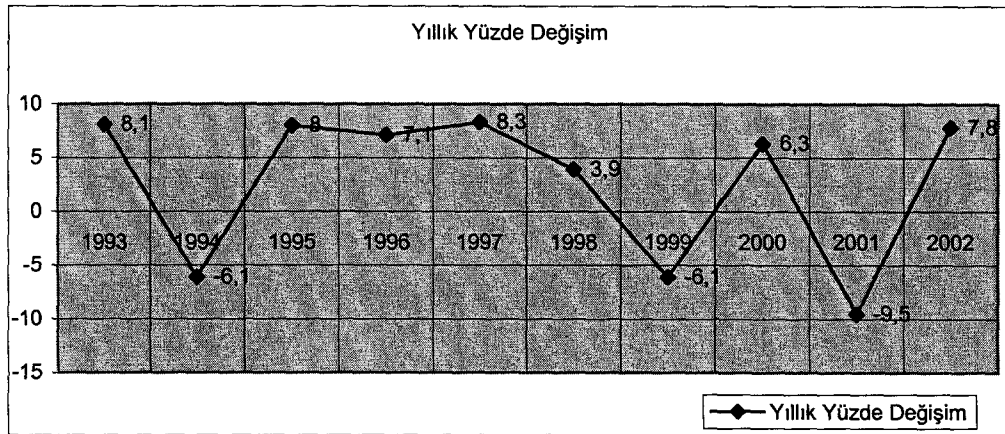
* DİE 06.11.2003 tarihli basın bültenine kurumunda web sitesinden ulaşılabilir (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/07112003.htm>)

enflasyon oranları yine %100'lere yaklaşmıştır. 1998, 1999 ve özellikle 2000 yılında enflasyon oranlarında ciddi düşüşler yaşanmakla beraber, 2001 yılındaki krizle birlikte tekrar bu düşüş eğilimi bozulmuştur.

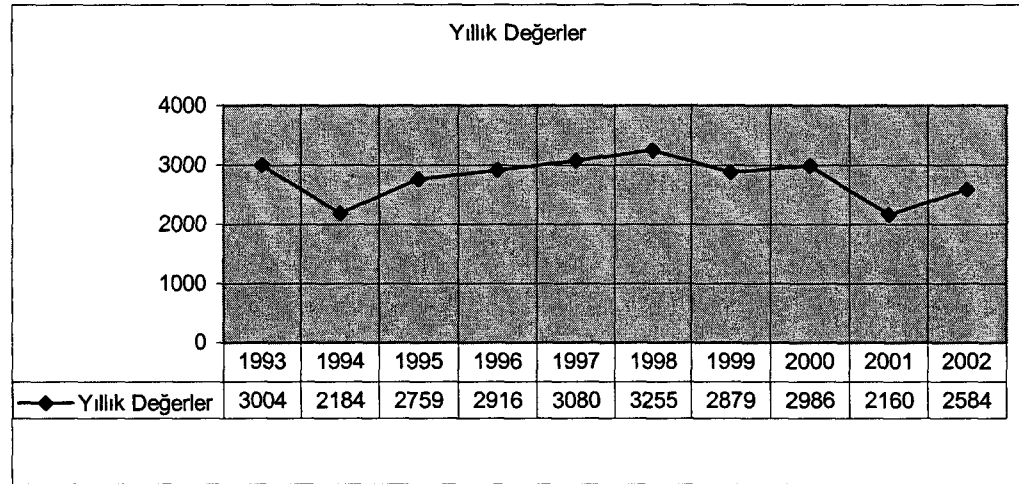
Türkiye’de enflasyonla mücadele, sürekli gündemde olan ve öncelikli hedef olarak belirlenen bir olgudur. Enflasyona karşı alınan önlemler ve uygulanan istikrar politikaları genellikle tasarruf ağırlıklı politikalar olup, ciddi fedakarlıklar gerektirmektedir (Oktay, 2002:15). Türkiye’deki istikrar programları hazırlanırken, öncelikli hedef olarak enflasyonu düşürmek belirlenmekte, işsizlik, gelir dağılımı ve refah kaybı gibi konular daha arka planda kalmaktadır. Ancak büyüme, reel üretim artışı yolu ile birçok ekonomik göstereyi de etkileyen bir süreçtir. Kısa dönemde “istikrar” öncelikli hedef olarak kabul edilebilir; ancak istikrarın ötesinde büyüme ve dolayısıyla istihdam ve gelir dağılımının temelde reel üretim artışına, yani ekonominin büyümesine bağlı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Daha öncede vurgulandığı gibi, Türkiye’de uygulanan istikrar politikaları “tasarruf” ağırlıklı politikalardır. Bu politika gereği kriz dönemlerinde ilk olarak kamu harcamalarında kısıntıya gidilmektedir. Kamu yatırımlarında çok büyük düşüşler yaşanmaktadır. Sadece enflasyonu düşürme amacına odaklanıp büyümeyi ikinci plana atınca, ekonomide daralma, işsizlik ve yoksulluk ciddi toplumsal sorunlara neden olabilmektedir. Aşağıda Grafik 3.1’de ve Grafik 3.2’de 1990 – 2003 yılları arasında GSMH’de ve Kişi Başına GSMH’de yaşanan değişimler gösterilmiştir.

Grafik 3.1: 1987 Fiyatlarıyla GSMH Değişim Hızı

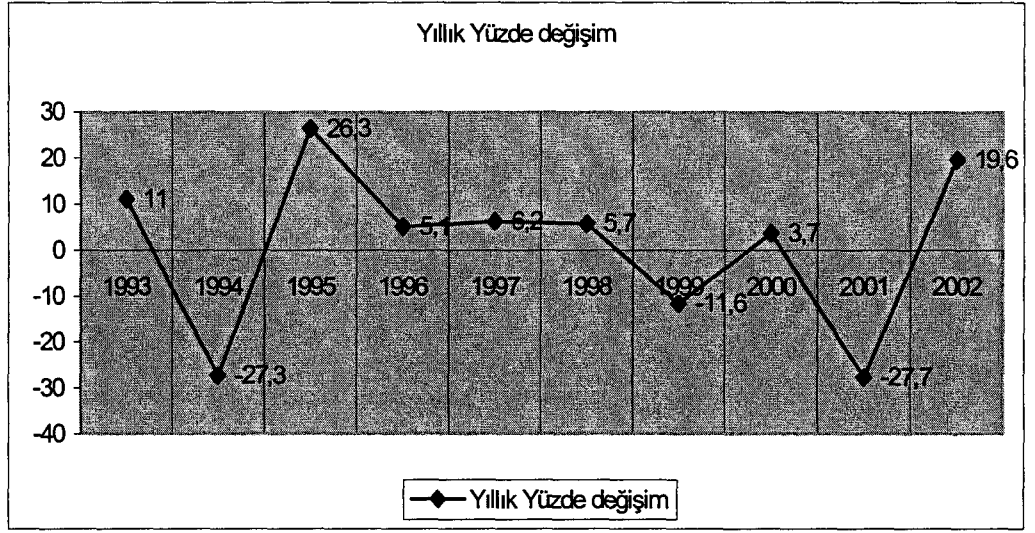
Kaynak: DİE

Grafik 3.2: Kişi Başına GSMH (Cari Alıcı Fiyatlarıyla, \$)

Kaynak: DİE

GSMH'deki ve kişi başına GSMH'deki yıllık artışın, ekonominin büyümesini ve toplumun refah düzeyindeki artışı yansıttığı kabul edilmektedir. Yukarıdaki şekillerden de izlenebileceği gibi, son on yıllık süreçte Türkiye ekonomisi üç ciddi küçülme yaşamıştır. 1994 krizi ile %6,1; 1999'da Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem ile %6,1 ve 2001'de yaşanan krizle birlikte %9,5 oranında küçülme yaşanmıştır. Her kriz döneminin ardından da GSMH'de önemli artışlar yaşanmıştır. Aynı şekilde, kişi başına GSMH değerlerindeki değişmelerde takip edildiğinde, aynı üç dönemde düşüş gözlenmektedir. En büyük düşüş de yine 2001 yılındaki krizle birlikte gerçekleşmiştir.

Aşağıda Grafik 3.3'de, kişi başına GSMH'nin cari alıcı fiyatlarıyla ABD doları cinsinden yıllık düzeyde değişmeleri verilmiştir. Kişi başına GSMH büyüme hızının seyrine bakacak olursak, 1994, 2001 krizi ve 1999'da yaşanan deprem felaketi dışında negatif değerlere düşmediği gözlenmektedir.

Grafik 3.3: Kişi Başına GSMH Büyüme Hızı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla, \$)

Kaynak: DİE

Yaşanan her kriz, ekonomik göstergelerde bozulmaya neden olmakta ve bu bozulma, bireylerin refah düzeyleri üzerinde de olumsuz etkide bulunmaktadır. Tablo 3.18, 1994 yılında yaşanan krizin nispi fiyatlar üzerinde yarattığı etkinin yoksulluğun boyutu üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Tabloda, 1994 yılı için ay ay temel gereksinimler, alınması gereken minimum kalori miktarı ve medyan gelirin yarısı yaklaşımlarına göre yoksulluk oranları hesaplanmıştır. Görüleceği gibi, 1994 yılının nisan ayında patlak veren kriz ile birlikte temel gereksinimler yoksulluğu ve gıda yoksulluğu (alınması gereken minimum kalori miktarı yaklaşımı) değerlerinde büyük artışlar yaşanmıştır. Hatırlanacağı üzere hem temel gereksinimler yoksulluğunda hem de gıda yoksulluğunda belirli bir mal ve hizmet sepetinin parasal değeri yoksulluk sınırı olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla, bu sepetin maliyetinde meydana gelebilecek bir artış, yoksulluk sınırını yukarı çekecek ve daha önce yoksulluk sınırının hemen üzerinde olan kişilerinde yoksul duruma düşmelerine sebep olarak yoksulluk oranını arttıracaktır. Tablo 18'da gelir yoksulluğu değerleri ise, diğer iki yaklaşımın aksine Nisan ayında düşüş göstermiştir. Bunun nedeni, bu yaklaşıma göre yoksulluk sınırı olarak medyan gelirin yarısı kabul edilmesidir. Bu yaklaşımda yoksulluk oranının artması gelir elde edememek, gelir dağılımındaki bozulma ve işsizlik değişkenler vasıtası ile olabilmektedir ve bu, diğer iki yaklaşıma kıyasla daha uzun sürede etkisini gösterebilmektedir.

Tablo 3.18: 1994 Yılı Aylar İtibariyle Yoksulluk Oranları (%)

Aylar	YOKSUL HANELER(%)			YOKSUL FERTLER(%)		
	Temel Gereksinim Yoksulluğu	Gıda Yoksulluğu	Gelir Yoksulluğu	Temel Gereksinim Yoksulluğu	Gıda Yoksulluğu	Gelir Yoksulluğu
Ocak	25.47	3.72	13.95	31.33	5.36	15.97
Şubat	28.84	5.41	16.19	34.95	7.45	18.35
Mart	23.85	4.00	14.52	29.60	5.53	17.18
Nisan	46.52	11.00	12.01	53.46	14.30	13.50
Mayıs	32.65	5.08	11.40	39.24	6.81	13.83
Haziran	38.65	6.46	13.53	44.70	8.53	15.03
Temmuz	36.24	5.97	14.10	41.28	7.51	15.77
Ağustos	35.68	5.59	15.03	40.45	6.55	16.13
Eylül	28.64	2.88	12.53	32.88	3.70	13.76
Ekim	31.55	4.76	14.33	36.16	5.90	15.98
Kasım	30.36	4.30	13.58	35.31	5.37	15.34
Aralık	37.01	6.50	15.37	43.00	8.53	17.31
Yıl Ortalaması	32.96	5.47	13.88	38.51	7.11	15.68

Kaynak: DİE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarımla.

Yaşanan finansal krizlerin yoksulları etkileme kanallarından birisi de, işgücü talebinde düşüş, yani işsizlik oranında artış olmasıdır. Ülkemizde çalışma istatistiklerinin yeterlilik ve doğruluk açısından ciddi zaafı vardır. Özellikle işsizlik verilerinin gerçekleri yansıtmaktan çok uzak olmasının önemli bir nedeni, ülkemizde 2000 yılına kadar olan dönemde işsizlik sigortası uygulamasının olmayışındır. İş olmayanların ya da işsiz kalanların, bu mali destekten yararlanmak için kayıt olmaları söz konusu olmamıştır. İşgücü piyasasına yeni katılanlar da, herhangi bir resmi beyanda bulunma gereği duymamışlardır. Bu nedenle, istihdam – işsizlik verilerinin yansıttığından çok daha fazla kişinin işsiz olduğu genel kabul görmüş bir görüştür (Oktay, 2002:7).

İşsizlik sigortasının olmadığı veya yetersiz olduğu, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların yoğunlukta bulunduğu ülkelerde, işsizlik kadar önemli bir başka kavram da eksik istihdam kavramıdır. Batı Avrupa ülkelerinin işsizlik

sigortası, kişiye geçimini sürdürebileceği bir yaşam düzeyi sağlamaktadır. İşsizlik sigortasının olmadığı ya da yeterli düzeyde mali destek sağlanamayan ülkelerde işsiz kalmak bir lükstür. O nedenle, getireceği gelire ya da elde edeceği ücret düzeyine bakmaksızın kişi bulunduğu işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da, istihdamı arttırıp işsizliği aşağı çekmektedir. DİE, Hane Halkı İşgücü Anketi'nde, yukarıda belirtilen bu sorunun boyutlarını koymaya amaçlayan ayrı bir kavram olan eksik istihdamı da ölçmektedir (DİE, 2000:XXVII). Tablo 3.19, 1990 – 2003 döneminde işsizlik, eksik istihdam ve ikisinin toplamından oluşan toplam işsizlik oranlarını göstermektedir.

Tablo 3.19: Yurt İçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (%)

Yıllar	İşsizlik Oranı (Genel)	Eksik İstihdam Oranı (Genel)	İşsizlik+Eksik İstihdam Oranı
1990	8,2	6,4	14,6
1991	7,9	6,8	14,7
1992	8,1	7,7	15,8
1993	7,8	6,9	14,7
1994	8,1	8,1	16,2
1995	6,9	6,7	13,6
1996	6,0	6,3	12,3
1997	6,4	5,6	12,0
1998	6,3	5,9	12,2
1999	7,3	6,9	14,2
2000	6,6	5,6	12,2
2001	8,5	5,9	14,4
2002	10,3	5,4	15,7
2003	10,5	4,7	15,2

Kaynak: DİE.

Not 1: Tabloda 2000 yılına kadar verilen değerler 12 ve daha yukarı yaştakiler içindir; 2000 yılından itibaren 15 ve daha yukarı yaştakiler için verilmektedir.

Tablo 3.19'daki işsizlik oranlarına bakıldığında, 1994 yılına kadar geçen süreçte işsizlik oranları pek de farklı düzeyde gerçekleşmemiştir. 1994 yılında hem işsizlik, hem eksik istihdam hem de toplam işsizlik oranlarında artış yaşanmış ve bu artışın ardından hafif dalgalanmalar yaşansa da 1999 yılına kadar işsizlik oranlarında düşüş trendi hâkim olmuştur. 1994 yılında hem işsizlik hem de eksik istihdam

oranları %8,1 olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise işsizlik oranı %7,3, eksik istihdam oranı %6,9 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılındaki kriz ile birlikte tekrar ve daha büyük oranda artış gösteren işsizlik oranı, %8,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran 2002 yılında daha da artarak %10,6'lara ulaşmıştır. 1994'deki krizin ve 1999'daki depremin ardından gelen yıllarda hep işsizlik oranlarında azalma gözlenirken 2001 yılında yaşanan krizin ardında bu toparlanma eğilimi ortaya çıkmamıştır; işsizlik daha da artmıştır. Son krizde ilk ve en derinden etkilenen bankacılık ve finans piyasaları olduğu için, bu sektörde çalışanlardan binlerce kişi işten çıkarılmıştır. Bu, Türk ekonomisinde yaşanan en derin, yaygın ve uzun kriz olmuştur. Bankalar Birliği'nin verilerine göre 40.000 banka çalışanı bu dönemde işsiz kalmıştır. Daha sonra mali sektörü reel sektör izlemiştir; kapanan ve küçülen şirketler ve dolayısıyla reel sektördeki daralma sonucu ortaya çıkan işsizlik ilave edilince son krizde işsizlik ciddi boyutlara ulaşmıştır (Oktay, 2002:8).

Kriz dönemlerinde enflasyon oranlarındaki şiddetli yükselişler, büyüme oranlarında negatif değerler inilmesi, yani ekonominin daralması ve işsizliğin artması, toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkilemekle birlikte, özellikle düşük gelirli kesim üzerinde etkili olmuştur. Birinci bölümde, yoksulluğun nedenleri açıklanırken yoksulluğun en temel nedeni olarak gelir dağılımı bozukluğu gösterilmiş idi. Buraya kadar sıraladığımız tüm bu ekonomik göstergelerdeki bozulmalar, kriz dönemlerinde gelir dağılımının daha da bozularak yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Aşağıda Tablo 3.20'de, Türkiye geneli %20'lik gelir dilimleri bazında gelir dağılımı ve gini katsayısı değerleri gösterilmektedir.

Tablo 3.20: Türkiye Geneli Gelir Dağılımı

Yıllar	%20'LİK DİLİMLER					Toplam	Gini
	1	2	3	4	5		
1987	5,2 %	9,6 %	14,1 %	21,2 %	49,95 %	100,00 %	0,44
1994 ^a	4,73 %	9,77 %	14,02 %	21,89 %	49,60 %	100,00 %	0,46
2001 ^a	4,39 %	9,03 %	13,77 %	21,33 %	51,49 %	100,00 %	0,49
2002 ^b	5,3 %	9,8 %	14,0 %	20,8 %	50,1 %	100,00 %	0,44
2003 ^b	6,0 %	10,3 %	14,5 %	20,9 %	48,3 %	100,00 %	0,42

a. Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 115.

b. Kaynak: 06.10.2004 tarihli DİE Haber Bülteni

Yukarıdaki tablodan izlendiği gibi, 1994 ve 2001 krizleri ile birlikte gelir dağılımı bozulmuştur. Bunu, gini katsayısının almış olduğu değerlerin kriz yıllarında

artış göstermiş olmasından da anlayabiliriz. Dikkat çeken başka bir nokta da, krizlerle birlikte, üst ve alt gelir grupları arasındaki farkın giderek açılıyor olmasıdır. En üst gelir grubunda, yani beşinci dilimde yer alanların gelirden aldıkları pay krizlerle birlikte artmış, yoksul kesimin oluşturduğu birinci dilimdekilerin gelirden aldıkları pay ise önce %4,72'ye gerilemiş, ikinci krizle birlikte de %4,39'a gerilemiştir. Krizin ardında 2002 ve 2003 yıllarında ise gelir dağılımı bozukluğunun nispeten düzeldiği, gini katsayısının düştüğünü görmekteyiz. Hem 2002'de hem de 2003'de beşinci dilimdekilerin gelirden aldıkları pay azalırken, diğer tüm dilimlerdeki gelirden aldıkları pay artmıştır.

Türkiye'de gelir dağılımı adaletsizliğini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, söz konusu adaletsizliğin yapı taşlarının çıkartılması yoksullukla mücadelede izlenecek yol haritasının belirlenmesi açısından daha anlamlı olacaktır. Tablo 3.21'de, Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları ayrıştırma analiziyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.21'de 1994 ve 2001 yıllarında gelir dağılımı eşitsizliğinin unsurları özetlenmektedir. 1994 yılında en çok gelir eşitsizliği yaratan faktör işgücünden kazançlardır. Bunun içinde de müteşebbis gelirleri en fazla paya sahiptir. İşgücünden kazançların yarattığı toplam eşitsizlik %77'lerde iken; sermaye ve transfer gelirlerinin yarattığı eşitsizlik nispeten düşük seviyededir ve bu ikisinin yarattığı toplam eşitsizlik oranı sadece %16'dır. 2001 yılına gelindiğinde ise, gelir dağılımı adaletsizliği yaratan nedenlerin kompozisyonunda değişiklik yaşanmıştır. İşgücünden kazançlar halen en büyük belirleyici görünümündedir, ancak payı azalarak %37'lere gerilemiştir. Bunun yanında, sermaye ve mülk gelirleri ile transfer gelirlerinden kaynaklanan eşitsizlik %16'lardan %60'lara çıkmıştır. İşgücünden kaynaklanan kazançların yarattığı eşitsizliğin oranındaki düşmenin en önemli nedeni, müteşebbis gelirleridir. 1994'te müteşebbis gelirlerinin eşitsizliğe katkısı %43 iken, bu oran 2001'de %13'e gerilemiştir. 2001'de yaşanan krizin orta ve küçük ölçekli işletmeleri derinden etkilemesi, ayrıca kar oranlarında yaşanan gerileme ve reel sektörde yaşanan durgunluk, müteşebbis gelirlerindeki aşırılığın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bir diğer çarpıcı gelişme ise sermaye ve mülk gelirlerinin gelişiminde yaşanmıştır. 1994'de sadece %4 olan gayrimenkulün gelir eşitsizliğine katkısı, 2001 yılında %30'a çıkmıştır. Sermaye ve mülk gelirlerinin yaratmış olduğu gelir

eşitsizliğinin artmış olması, servet birikimin kriz dönemlerinde spekülâtif kazanç imkanlarını arttırdığını ve yoksullar ile zenginler arasındaki farkın açıldığını göstermektedir. Zira yoksul kesimin tasarruf imkânı ya çok kısıtlı ya da hiç yoktur. Tasarruf yapıp kriz dönemlerinde bundan kazanç sağlayanlar zaten zengin olanlardır. 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerle birlikte iddiharın veya beşeri ve beşeri olmayan sermayenin çözüldüğü görülmektedir.

Tablo 3.21’de göze çarpan bir diğer gelişme de transfer gelirlerinin yarattığı eşitsizlikte gözlenmektedir. 1994 yılında %8,4 olan transfer gelirlerinin eşitsizliğe katkısı 2001 yılında %28’e yükselmiştir. Kamu politikalarında yaşanan değişimler ve kamu açıklarında yaşanan artışlar transfer gelirlerinde söz konusu dönem içinde dördüncü ve beşinci gelir dilimlerindeki kişilerin gelirlerinde önemli bir artış yaratmıştır. Devletin karşılıksız sosyal transferlerindeki dağılım da değişmiştir. Devletin karşılıksız sosyal transferlerinin yarattığı gelir dağılımı eşitsizliği %3,8’den %12’ye çıkmıştır. Benzer bir gelişme, özel kesimden kaynaklı transfer gelirlerinde de yaşanmıştır. Özel kesim transfer gelirlerindeki artış göz önüne alındığında, kamusal politikalar yanında özel kesimde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Özel kesim transfer gelirlerinin de eşitsizliğe katkısı %2’den %15’lere çıkmıştır. Yani, özel kesim sosyal transferlerinin dağılımı da yoksul kesim aleyhine değişmiştir.

2001 yılında yoksul bireylerin gelir dağılımı eşitsizliği kompozisyonu Tablo 3.21’den incelendiğinde de Türkiye genelindeki görünüme benzer bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Yine gelir dağılımı eşitsizliği yaratan temel faktör işgücünden kazançlardır ve onu sermaye ve mülk gelirleri takip etmektedir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, piyasanın yarattığı bozuk gelir dağılımını düzeltme konusunda Devlet başarılı olamamaktadır. Devlet, vergi ve transfer politikalarını etkin bir şekilde kullanamamakta ve bu politikalar aracılığıyla gelir dağılımı eşitsizliğini düzeltme konusunda yetersiz kalmaktadır.

Tablo 3.21: Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ayrıştırma Analizi

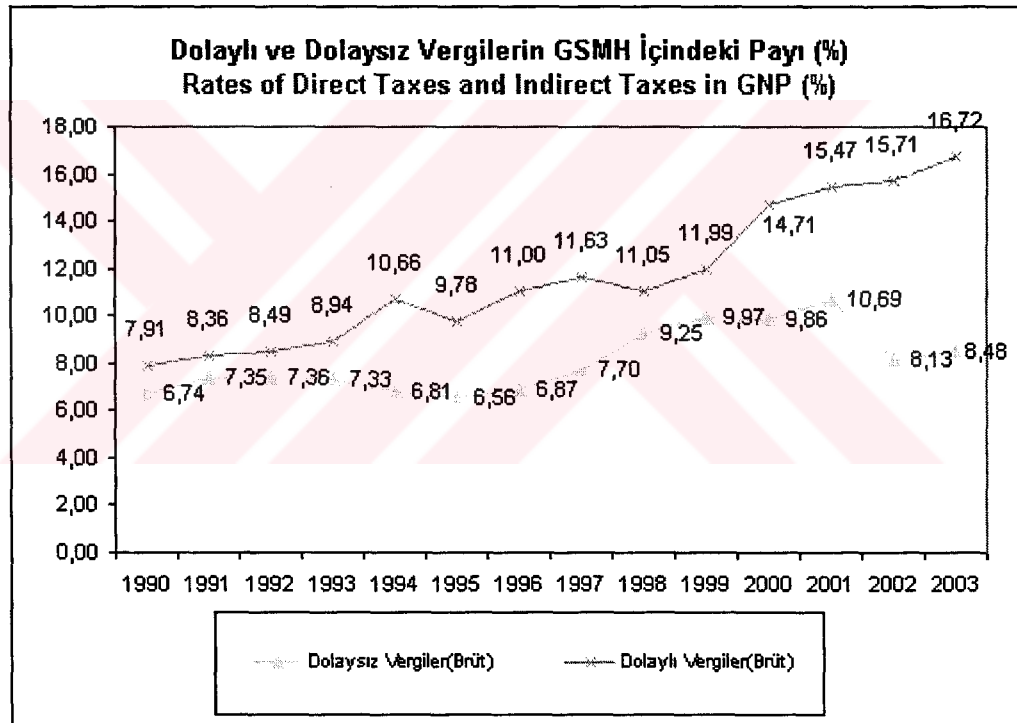
Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ayrımı	2001 Yılı Türkiye Geneli			1994 Yılı			2001 Yılı Yoksul Fert		
	Yüzde Dağılım	Yoğunluk Oranı	GINI Katsayısı	Gelir Eşitsizliğine Katkısı	Gelir Eşitsizliğine Katkısı	Yüzde Dağılım	Yoğunluk Oranı	GINI Katsayısı	Gelir Eşitsizliğine Katkısı
İşgücünden Kazançlar^a	65,36 %	0,769	0,484	37,63 %	76,90 %	69,46 %	0,806	0,337	28,31 %
Maaş, Ücretler v.b.	40,53 %	0,494	0,409	20,17 %	28,10 %	32,98 %	0,361	0,279	10,07 %
Mütesebbis	22,14 %	1,240	0,575	13,80 %	43,80 %	29,54 %	0,367	0,366	13,44 %
Ek İş Geliri	1,64 %	0,04	0,563	2,24 %	5,00 %	1,06 %	0,030	0,417	1,26 %
Mevsimlik Gelir	1,05 %	0,034	0,422	1,42 %		5,89 %	0,091	0,388	3,54 %
Sermaye ve Mülk Geliri^a	18,96 %	0,558	0,601	32,50 %	8,00 %	16,03 %	0,604	0,434	24,13 %
Gayrimenkul	15,16 %	0,531	0,555	29,46 %	4,10 %	14,88 %	0,602	0,397	23,89 %
TL Faizi	1,54 %	0,023	0,572	1,31 %		0,36 %	0,005	0,302	0,15 %
Döviz Faizi	0,24 %	0,003	0,596	0,20 %		0,74 %	0,002	0,342	0,06 %
Kar Payı	0,71 %	0,002	0,731	0,12 %	3,90 %	0,00 %	0,000	0,000	0,00 %
Nema	0,95 %	0,0036	0,336	1,23 %		0,06 %	0,002	0,269	0,04 %
Menkul Kıymet Faizi	0,36 %	0,003	0,627	0,19 %		0,00 %	0,000	0,000	0,00 %
Transfer Gelirleri^a	15,67 %	0,453	0,552	28,21 %	8,40 %	14,50 %	0,323	0,543	18,90 %
Devlet^a	11,36 %	0,304	0,401	12,18 %		8,43 %	0,120	0,442	5,06 %
Emekli Maaşı	10,03 %	0,218	0,267	5,82 %		7,43 %	0,075	0,237	1,78 %
Vergi İadesi	1,04 %	0,156	0,499	7,79 %	3,80 %	0,21 %	0,020	0,386	0,79 %
Yardım ve Burs	0,18 %	0,008	0,424	0,34 %		0,07 %	0,002	0,364	0,09 %
Yaşlılık Maaşı	0,08 %	0,009	0,424	0,39 %		0,53 %	0,030	0,290	0,87 %
Aynı Yardım	0,03 %	0,008	0,509	0,38 %		0,18 %	0,011	0,546	0,58 %
Yurtdışı Gelirleri^a	0,88 %	0,011	0,444	0,47 %		0,61 %	0,008	0,361	0,29 %
Emekli Maaşı	0,25 %	0,002	0,356	0,09 %		0,11 %	0,002	0,045	0,01 %
İşçi Dövizleri	0,31 %	0,003	0,398	0,13 %	2,60 %	0,13 %	0,002	0,102	0,02 %
Yardım ve Burs	0,30 %	0,005	0,404	0,19 %		0,35 %	0,004	0,281	0,11 %
Aynı Yardım	0,02 %	0,001	0,450	0,03 %		0,00 %	0,001	0,000	0,00 %
Özel Kesim^a	3,43 %	0,220	0,706	15,55 %		14,50 %	0,241	0,561	13,54 %
Nafaka Geliri	0,12 %	0,003	0,478	0,17 %	2,00 %	0,35 %	0,007	0,409	0,30 %
Yardım ve Burs	1,86 %	0,048	0,532	2,54 %		2,46 %	0,053	0,324	1,72 %
Aynı Gelir	1,44 %	0,118	0,661	12,39 %		2,65 %	0,208	0,546	11,36 %
TOPLAM	100,00 %	1,000	0,487	100,00 %	100,00 %	100,00 %	1,000	0,320	71,34 %

a. Kaynak: Tokatlıoğlu ve Başaran, 2003: 123.

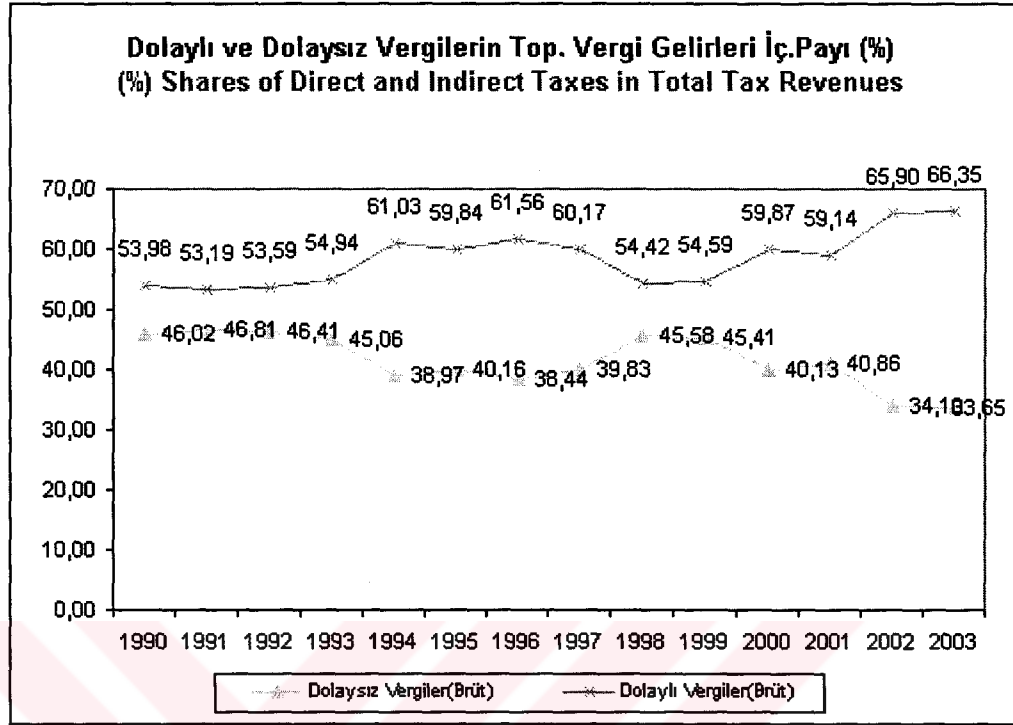
Kaynak: DIE 1994 ve 2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Anketi'nden kendi hesaplamalarıdır

Birinci Bölüm’de yoksulluğun nedenlerinden bahsederken, bir ülkede uygulanan vergi ve transfer politikalarının yoksulluğun azaltılmasında son derece etkili olabileceğinden bahsedilmişti. Vergi ve transfer politikalarındaki adaletsizlik, o ülkedeki gelir dağılımı adaletsizliğinin daha da artmasına neden olabilmektedir. Toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payının yüksek olması, vergi sisteminin adaletsiz olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki Grafik 3.4’de Türkiye’de 1990 – 2003 dönemi için dolaylı ve dolaysız vergilerin GSMH içerisindeki payı; Grafik 3.5’de ise dolaylı dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı gösterilmektedir.

Grafik 3.4: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin GSMH İçindeki Payları

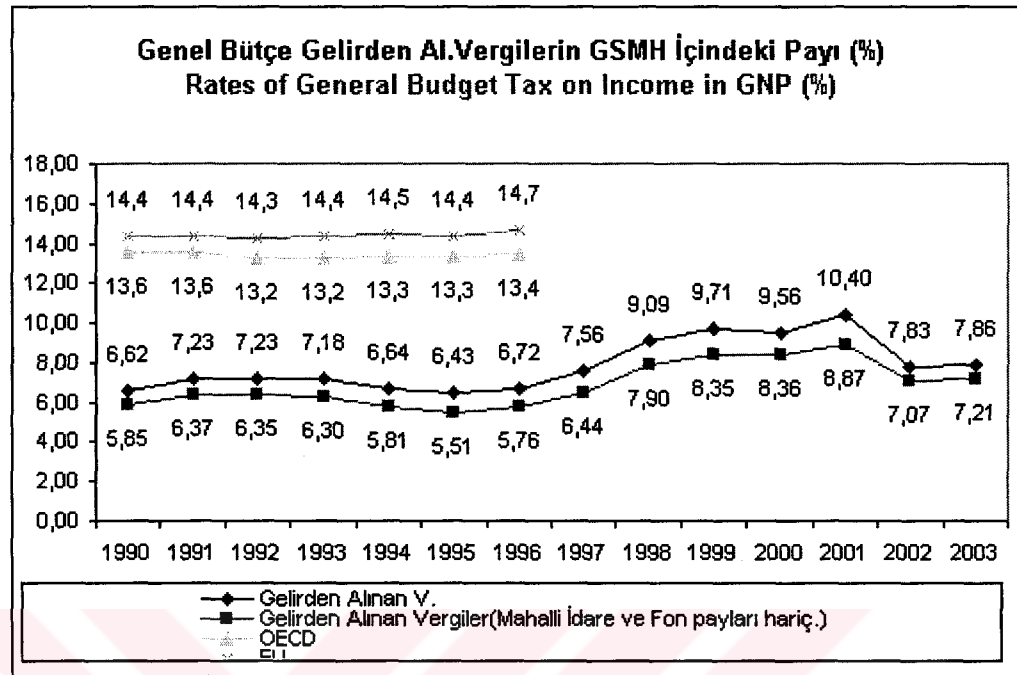
Kaynak: www.maliye.gov.tr

Grafik 3.5: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payları

Kaynak: www.maliye.gov.tr

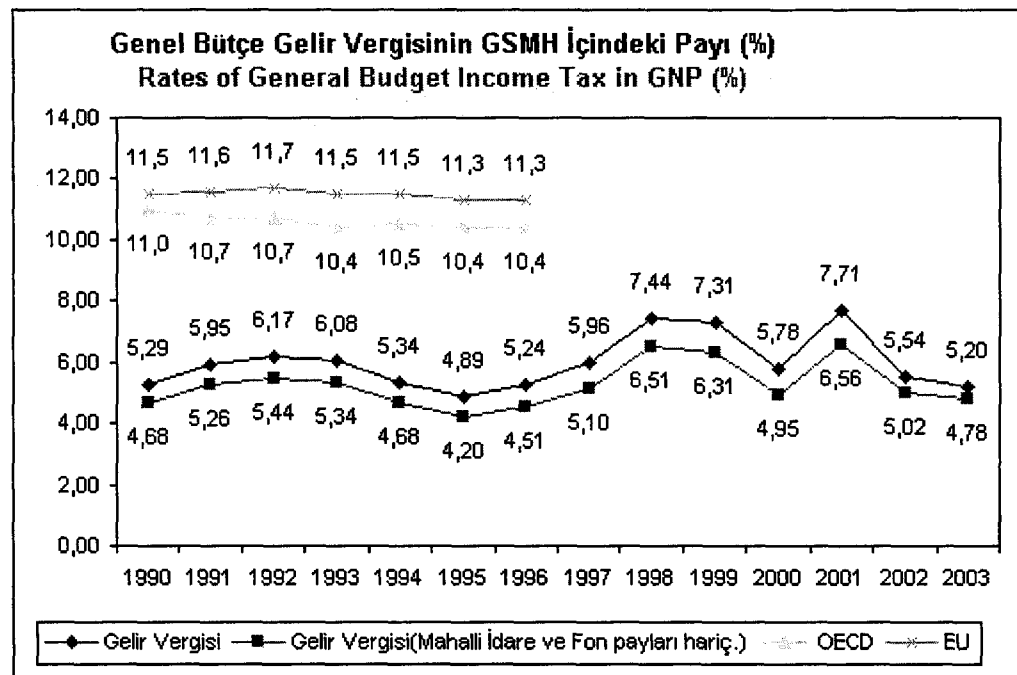
Grafik 3.4 ve Grafik 3.5'den de rahatlıkla görülebileceği gibi, Türkiye'de vergi sistemi adaletsizdir. Dolaylı vergilerin GSMH içindeki payı 2003 yılına gelindiğinde dolaysız vergilerin payının neredeyse iki katı kadardır. Toplam vergi gelirleri içindeki paylar açısından da durum değişmemektedir. Dolaysız vergiler içinde en önemli vergiyi şüphesiz gelirden alınan vergiler oluşturmaktadır. Aşağıda Grafik 3.6'da gelirden alınan vergilerin GSMH içindeki payı ve AB ülkeleri (EU) ile OECD ülkelerindeki durum karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Dolaysız vergilerin GSMH içindeki payının, örneğin 2001 yılında %10,69 olduğu göz önüne alacak olursak, gelirden alınan vergilerin payının %8,87 olarak gerçekleşmesi, dolaysız vergiler içinde en önemli payın gelir vergisine ait olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki grafiğe göre, Türkiye'de gelir vergisinin GSMH içindeki payı AB ülkeleri ve OECD ülkelerine nazaran oldukça düşük düzeydedir. Aradaki fark neredeyse iki katı bulmaktadır. Bu da, vergi sistemimizdeki adaletsizliği yansıtan bir başka durumdur.

Grafik 3.6: Gelirden Alınan Vergilerin GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: www.maliye.gov.tr

Gelirden alınan vergiler içerisinde en yüksek paya sahip olan ise, gelir vergisidir. Aşağıda Grafik 3.7, gelir vergisinin GSMH içindeki payını ve AB ülkeleri ile OECD ülkelerindeki durumu göstermektedir.

Grafik 3.7: Gelir Vergisinin GSMH İçindeki Payı (%)

Gelirden alınan vergilerin GSMH'ye oranının %8,87 olduğu 2001 yılında, gelir vergisinin GSMH'ye oranı %6,56 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda da durum farklı değildir. Gelirden alınan vergilerin ortalama %70'ini gelir vergisi oluşturmaktadır. AB ve OECD ülkelerinde de durum ülkemizdekinden farklı değildir. Bu ilkelere de gelirden alınan vergilerin büyük kısmını gelir vergisi oluşturmaktadır. Ancak ülkemiz için çarpıcı olan ve gelir dağılımı üzerinde bozucu etki yaratan durum, gelir vergisi içinde üretim faktörlerinin aldıkları paylardır. Tablo 3.22, Türkiye'de gelir vergisi alt kalemlerinin GSMH içindeki paylarını göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye'de gelir vergisi içinde ücretlilerin payı oldukça yüksektir. Diğer gelir grupları neredeyse hiç vergilendirilmedikleri gözlenmektedir. Gelir vergisinin neredeyse tamamı ücretli kesimden tahsil edilmektedir. Küçük esnaf ya da beyana tabi olarak gelir vergisi ödeyen kesim neredeyse hiç vergilendirilmemektedir. Tablo 3.22'deki yüzde değerlere bakacak olursak, örneğin 2003 yılında gelir vergisinin GSMH içerisindeki payı %4,81 iken; ücretlilerin ödedikleri gelir vergisinin GSMH içerisindeki payı %4,34 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum da, ülke içerisinde gelir dağılımını daha bozmaktadır.

Tablo 3.22: Gelir Vergisi Alt Kalemlerinin GSMH İçindeki Payları (%)

(%)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Genel Bütçe	13,86	15,19	15,78	17,57	19,10	17,67	17,93	19,48	21,74	23,83	26,31	28,84	27,28	27,78
Vergi Gelirleri	11,43	12,40	12,83	13,23	15,12	13,80	14,98	16,14	17,24	18,91	21,10	22,52	21,81	23,78
Gelirden Alınan Vergiler	5,85	6,37	6,35	6,30	5,81	5,51	5,76	6,44	7,90	8,35	8,36	8,87	7,07	7,25
— Gelir Vergisi	4,68	5,26	5,44	5,34	4,68	4,20	4,51	5,10	6,51	6,31	4,95	6,56	5,02	4,81
Beyana Tabi	0,55	0,54	0,66	0,56	0,47	0,41	0,43	0,38	0,54	0,61	0,27	0,27	0,31	0,31
Basit Usulde	0,04	0,03	0,04	0,05	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,00	0,01	0,02	0,02	0,01
Gelir Vergisi	3,93	4,54	4,59	4,59	3,95	3,54	3,83	4,51	4,71	5,08	4,51	6,15	4,57	4,34
G.V.K. Göre	0,16	0,14	0,16	0,147	0,18	0,18	0,18	0,16	0,16	0,14	0,14	0,12	0,12	0,15
Devlet Tahvili	-	-	-	-	-	-	-	-	1,04	0,46	0,01	0,00	0,00	0,00
— Kurumlar	1,16	1,11	0,91	0,96	1,13	1,31	1,25	1,34	1,40	1,98	1,88	2,08	2,04	2,44
— Ek Gelir Vergisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,03	0,08	0,00	0,00	0,00
— Faiz Vergisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,00	1,31	0,22	0,02	0,00
— Ek Kurumlar Vergisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,04	0,16	0,00	0,00	0,00

Kamunun eşitsizlikleri gidermede vergi politikasında sonraki aracı ise transfer politikalarıdır. Türkiye’de, bütçe içerisinde transfer harcamalarının payının düzenli bir şekilde artış gösterdiği aşağıda Tablo 3.23’de açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 3.23: Transfer Harcamalarının Bütçe İçindeki Payları (%)

Yıllar	Sağlık	Eğitim	İç Borç Faiz Ödemeleri	Toplam Transferler/Bütçe
1990	4,7	19,1	14,3	37,1
1993	3,9	16,7	19,1	46,8
1994	3,5	13,5	26,0	53,3
1999	2,4	12,2	35,0	61,8
2000	2,3	10,1	40,0	65,2
2001	2,7	14,5	46,2	69,0
2002	2,5	11,4	39,9	66,7
2003	2,5	-*	37,6	68,0

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)

* DPT tarafından düzenlenen, eğitim hizmetlerinin bütçe içerisindeki payı verileri 2002 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Toplam transfer artış göstermiştir, ancak bu artışın yoksullara bir yararı olup olmadığının belirlenebilmesi için transfer harcamalarının alt kalemlerinin seyrine bakmamız gerekir. Özellikle 1990 sonrası dönemde büyük oranlı artışlar gösteren transfer harcamalarındaki artışın tek nedeni, iç borç faiz ödemeleridir. İç borç faiz ödemelerinin bütçe içindeki payı 2001 yılında %46'lara kadar çıkmıştır. Sosyal transferler olarak adlandırdığımız ve harcama kalitesini belirleyen eğitim, sağlık gibi alt kalemlerin ise bütçe içindeki payları gerilemiştir. Bütçeden eğitime ayrılan pay 1990 yılında %19,1 iken, bu pay 2002 yılına gelindiğinde %11,4'e gerilemiştir. Sağlık harcamaları için bütçeden ayrılan pay da aynı şekilde gerilemiş ve %2,5 olarak gerçekleşmiştir. Toplam transfer harcamalarına bütçeden ayrılan pay ise 2003 yılı itibariyle %68'dir. Bu rakamlar göstermektedir ki, kamu, transfer harcamaları ile eşitsizlikleri ortadan kaldırmak yerine sermaye geliri elde eden kesime destek olmaktadır. Devletin, sosyal transfer sayesinde yoksulluktan kurtulması mümkün olan kesime bu şansı sağlamak adına pek de bir şey yaptığını söylemek mümkün değildir.

Buraya kadar ki değerlendirmemiz ve tablolar göstermektedir ki, kamunun bozuk gelir dağılımını kısmen de olsa düzeltmek ve yoksullukla mücadele için önemli bir politika aracı olan transfer harcamalarının yapısı bu amacı gerçekleştirmekten çok uzaktır. Transfer harcamalarının yapısı, piyasada ortaya

çıkan eşitsizliği daha da derinleştirecek niteliktedir. Tablo 3.24’de bu durum net bir şekilde görülmektedir. Tablo’da, toplam transfer harcamalarının Türkiye Geneli ve yoksul nüfus %20’lik gelir grupları arasındaki dağılımını göstermektedir.

Tablo 3.24: Toplam Transfer Harcamalarının Türkiye Geneli Dağılımı (%)

	%20'LİK DİLİMLER					TOPLAM
	1	2	3	4	5	
TÜRKİYE GENELİ	3%	9%	15%	23%	50%	100%
YOKSULLAR	7%	6%	21%	22%	45%	100%

Kaynak: Tokathoğlu ve Başaran, 2003: 127.

Sonuç olarak, finansal krizlerin yarattığı enflasyon, işsizlik gibi sorunlar, gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır ve bu etkiler, kamunun vergi ve transfer politikaları ile de hafifletilememektedir. Kriz dönemlerinde uygulanan istikrar politikaları da yoksul yanlısı çözümler getirememekte, tasarruf ağırlıklı olarak uygulanan politikalardan en çok zarar gören kesim yine yoksullar olmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme sürecinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde oldukça sık yaşanan finansal krizlerin etkisiyle birlikte yoksulluk sorunu daha büyük ve şiddetli bir sorun olarak hükümetlerin karşısına çıkmaktadır.

Çalışmamızda 1994 ve 2001 yılları için yaptığımız karşılaştırmalı analiz, Türkiye genelinde yoksulluğun toplumsal yapıyı tehdit edecek bir boyuta ulaştığını ve yoksullukla mücadele için şu ana kadar uygulanan politikaların yeterli ve doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

Yoksulluğun boyutunun yanı sıra, önemli olan bir başka konu da yoksulluğun derinliği ya da şiddetidir. Çalışmamızın sonuçları göstermektedir ki, Türkiye’de 1994 yılından 2001’e yoksulluğun derinliği artmıştır. Yani en fakir ile yoksulluktan kurtulmaktan şansı en yüksek, yoksulluk sınırının hemen altında bulunan yoksullar arasındaki makas açılmıştır. Yani, yoksulluğun yapışkanlığı artmış ve bu da yoksulluğun maliyetini arttırmıştır. Bir ülkede zengin ile yoksul arasındaki uçurum ne kadar büyükse, tehlike de o kadar büyüktür. Sadece gelirin nasıl dağıldığı değil, yoksulluğun nasıl dağıldığı da önemlidir. Yoksulluğun derinleşmesi ve yapışkan hale gelmesi, yoksullar arasındaki gelir dağılımının bozulması demektir.

Yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesi ya da azaltılabilmesi için, yoksulların özelliklerinin neler olduğunun bilinmesi son derece önemlidir. 1994 – 2001 yıllarında yoksulluğun profili incelendiğinde; hane halkı büyüklüğü, hane halkı reisinin eğitim durumu, harcama dağılımı, hane halkı reisinin çalıştığı sektör ve işteki durumu ile yoksulluk durumları arasında önemli ilişkiler olduğu saptanmıştır. İlk olarak, hane halkı büyüklüğü ile yoksulluğun şiddeti arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Hane halkı büyüklüğü arttıkça, hane halklarının gelirden aldıkları pay artmakta ve yoksulluğun şiddeti azalmaktadır. Yoksullar arasındaki gelir dağılımında beşinci grupta yer alan, yani kısa dönemde yoksulluktan kurtulma şansı en yüksek olan hane halklarının %75’i 5 ile 8 bireye sahiptirler. Bu gruptaki yoksul nüfus içerisinde çocuk nüfusun daha az olduğunu göz önüne alacak olursak, bu gruptaki ailelerin çekirdek hanelerden oluşmadığını söyleyebiliriz. Birkaç çekirdek ailenin bir araya gelerek hane halkı oluşturması, hane halkının gelirini de arttırmaktadır. Ancak

birey olarak ele alındığında yoksulluk durumunda bir iyileşme olmamaktadır, aksine biraz daha derin olarak yaşanmaktadır.

Beşeri sermaye ile yoksulluk arasındaki ilişki de oldukça önemli sonuçlar ortaya koymamızı sağlamaktadır. Beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirebileceğimiz eğitim, beslenme, sağlık gibi gereksinimleri yeteli düzeyde karşılayamayan yoksullar, bu yoksunlukların yarattığı olanaksızlıklar içinde yoksulluktan kurtulacak şansı çoğu zaman yakalayamamaktadırlar. Hane halkı reislerinin eğitim durumları ile yoksulluktan kurtulma şansları arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Dip yoksul olarak tanımladığımız ve yoksulluktan kurtulma şansı hemen hemen hiç olmayan yoksul hane halkı reislerinin %90'ından fazlası ilkököl ve altı eğitim seviyesindedirler. Lise ve dengi düzeyde okul bitirip yoksul durumda olanların sayısı ise oldukça azdır. Yani, eğitim gibi bireyin yapabilirlik kabiliyetini arttıran unsurlar, yoksulluk riskini azaltmaktadır. Buna karşılık, çalışmamızda ulaşılan önemli bir sonuç da, yoksulların eğitime ayırdıkları payın 1994'den 2001 yılına düşüş göstermiş olduğudur. Yoksulların gelirlerinden eğitime ayırdıkları pay %1'i bile bulmamaktadır. Bu da gelecek dönemlerde yoksulluğun yapışkanlığını ve nesiller arası yoksulluk geçişkenliğini arttırmaktadır.

Türkiye'de ücretli ya da yevmiyeli işlerin daha az yoksulluk yarattığı; kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın daha fazla yoksulluk yarattığı da, çalışmada ulaşılan bir başka sonuçtur. Ücretsiz ve aile işçisi olarak çalışan kesimin bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunmaması da büyük sorun teşkil etmektedir. Yoksulların büyük bir bölümü, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı bulunmamaktadır.

Finansal krizler toplumun her kesimini olumsuz etkilemektedir, ancak bu etki yoksul kesim üzerinde daha şiddetli hissedilmektedir. Krizler özellikle nispi fiyatlardaki değişimler ve işsizlik oranlarındaki değişimler yoluyla yoksul kesimin refah düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Kriz dönemlerinde enflasyon oranları artmakta, ekonomik büyüme negatif değerler almakta ve işsizlik oranları artmaktadır. Bu durum, hem yoksulluk oranlarının artmasına hem de yoksulluğun şiddetinin artmasına sebep olmaktadır.

Hükümetlerin kriz dönemlerinde gelirlerini nasıl arttıracakları ve kamusal harcamaları ve kamusal harcamaları nasıl kısacakları veya bir başka deyişle mali ayarlamaların kompozisyonu ve bu doğrultuda alınacak politik kararlar sebebiyle kimlerin bu yükü taşıyacağı ve yoksulların bu perspektifte korunup korunamayacağı önemlidir. Özellikle eğitim ve sağlık gibi yoksulları derinden etkileyen sosyal harcamaların diğer kamu harcamalarıyla birlikte kesilip kesilmeyeceği büyük önem taşımaktadır. Krizler karşısında mali ayarlamaların hızlı olmasından dolayı, genellikle bu tip harcamalarda kesintiye gidilmektedir. Böyle bir durumda, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve farklı çıkar grupları hükümetler üzerindeki baskılarını arttırmaları. Ancak birlikteliği olmayan, diğer gruplara karşı daha zayıf olan ve sesleri genelde duyulmayan yoksullar, bu derece etkin baskı grupları olmadıklarından, yoksullar üzerine yapılan harcama kesintileri daha fazla olmaktadır. Oysa krizler karşısında yoksulları korumaya yönelik mali ayarlamalar, hükümet tarafından titizlikle değerlendirilmelidir. Öncelikle temel eğitim, sağlık, temiz su ulaşımı, kırsal altyapı ve yerleşim alanları gibi konulara yapılan harcamalar korunmalıdır. Yoksulların bu hizmetlerden yoksun duruma düşerek yoksulluklarının derinleşmesinin önüne geçilmelidir. Türkiye’de hayata geçirilen sekiz yıllık kesintisiz eğitim programı ve yoksullar için ücretsiz sağlık hizmeti programı bu açıdan değerlendirildiğinde olumludur (World Bank, 2002:22). Ancak, özellikle ücretsiz sağlık hizmeti programının kapsam ve yeterliliği konusunda ciddi tartışmalar mevcuttur.

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, krizlerin olumsuz etkilerinin daha da derinleşmesine ve yoksul kesimin geri dönülmeyen beşeri sermaye kayıplarına uğramasına neden olmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde devletin transfer harcamalarında izleyeceği politikaların yanında, sosyal güvenlik kuruluşları da büyük önem taşımaktadır. Ülkenin sosyal güvenlik sistemi ne kadar büyük ve güçlü bir mali yapıya sahip ise, yoksulları koruma gücü de o oranda fazla olmaktadır. Şuan ülkemizdeki mevcut sosyal güvenlik kuruluşları gerek organizasyon yapıları gerekse mali yapıları bakımından ciddi zaafırlara sahiptirler. Mali yapılarındaki bozukluk nedeni ile yeteri kadar etkili koruma sağlayamadıkları gibi, bütçe üzerinde de ciddi bir yük durumuna gelmişlerdir. 2000 yılından bu yana uygulanmaya çalışılan işsizlik sigortası sistemi de, mali yapıdaki zayıflık nedeni ile uygulandığı AB ülkelerindeki sonuçları vermemektedir. İşsizlik sigortası olarak, işsiz olduğunu beyan ve ispat eden

kişilere ayrılan ödeneklerin son derece yetersiz olması, bu yardımdan yararlanmak isteyen kişilerin sayısının da az olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, yardımdan yararlanan kişiler de, ödenen tutarın azlığı nedeniyle işin niteliğine ve ücretine bakmaksızın ilk buldukları işte çalışma eğilimi içerisindeyler. Oysa AB ülkelerinde işsizlik sigortası ödemeleri, kişinin hayatını geçindirmesine yeterli düzeydedir. Türkiye'deki tüm işsizlerin kayıt altına alınabilmesi ve işgücünün daha verimli kullanılabilmesi için, işsizlik sigortası ödeneklerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Daha önceki açıklamalarımızda da belirtildiği gibi gelir dağılımının bozulması, krizlerin olumsuz etkilerinin yoksul kesim üzerinde daha ağır hissedilmesine neden olmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde artan enflasyon oranları, sabit gelirli ya da düşük gelirli kesimin reel gelirlerinin ermesine neden olmaktadır. Ücret artışları, hemen her dönemde enflasyon oranının altında kalmakta ve bu durum, düşük gelirli kesimin krizleri daha ağır yaşamasına neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde, düşük gelirli kesimin ücret artışlarının diğer kesimlere göre daha fazla oranda yapılarak, en azından enflasyondan kaynaklanan reel gelir kayıplarının önüne geçilmesi de en alt gelir grubu ile en üst gelir grubu arasındaki uçurumun açılmasına engel olabilecektir.

Ek 1:

Ek Tablo 1: Minimum Tüketilmesi Gereken Kalori Miktarı İçin Gıda Sepeti

Ürün Adı	Günlük Tüketilmesi Gereken Miktar (Gr) (Yetişkin Başına)
Pirinç	60
Kuru fasulye	50
Buğday unu	60
Beyaz Ekmek	350
Tavuk Eti	120
Yoğurt	350
Beyaz peynir	30
Yumurta	50
Sıvı Yağ	30
Elma	100
Karpuz	200
Domates	150
Havuç	100
Reçel	30
Siyah zeytin	20
Kuru soğan	50
Patates	150
Toz şeker	60
Toplam	1960

Kaynak: (Yardımcı ve Diğerleri, 2003:410).

Kcal	2450
Protein (Önerilen %)	139
A Vitamini (Önerilen %)	135
C Vitaminin (Önerilen %)	118
Demir (Önerilen %)	193
Kalsiyum	137
Toplam Yağ (Gr)	85

EK 2: Bireysel Eşdeğer Gelir Yöntemi

Ölçek ekonomilerinin gelir eşitsizliğinin ampirik analizinde dikkate alınabilmesi için öncelikle "*eşdeğerlik ölçeğinin*" belirlenmesi gerekir. Eşdeğerlik ölçeğinin nasıl belirleneceğine dair literatürde ayrıntılı tartışmalar süregelmektedir. Burada vurgulanması gereken eşdeğerlik ölçeği kavramının, ölçek ekonomileri konusunda farklı varsayımlar içerdiğidir. Ölçek ekonomisinin ardında yatan düşünce, her ek hane halkı üyesinin, aileye getirdiği ek harcamanın öncekiler kadar olmadığıdır. Eşdeğerlik ölçekleri kullanılarak aslında her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine eşdeğer olduğu bulunur. Eşdeğerlik ölçeği (m), hanehalkı büyüklüğünün (N) bir fonksiyonu şeklinde ifade edilir

$$m=f(N)$$

Literatürde en çok kullanılan üç tane eşdeğerlik ölçeği mevcuttur. Bunlar, OECD ölçeği, Eurostat ölçeği ve Oxford ölçeğidir.

1. OECD Ölçeği

Bu eşdeğerlik ölçeği, hanehalkı büyüklüğüne (N) ve *eşdeğerlik ölçeği esnekliğine* (e) bağlı olarak şu şekilde hesaplanır

$$N^e$$

OECD ülkelerinin gelir dağılımlarını karşılaştıran bir araştırmada eşdeğerlik ölçeği esnekliği $e=0.5$ olarak alınmaktadır. Bu yöntem uygulandığında örneğin, üç kişilik hanehalkının eşdeğer yetişkin sayısı 1.73, 4 kişilik hanehalkının eşdeğer yetişkin sayısı ise 2 olarak bulunur. Bireysel eşdeğer gelir, hanehalkı kullanılabilir geliri (R_i), eşdeğerlik ölçeğine bölünerek elde edilir ve hanehalkı içindeki her bireye bu gelir atfedilerek (Y_{ij}) bireysel eşdeğer gelir değişkenine ilişkin veri grubu oluşturulur.

$$Y_{ij} = R_i / N^e$$

Eşdeğerlik ölçeği esnekliği (e), 0 ile 1 arasında herhangi bir değeri alabilir. Eşdeğerlik ölçeği esnekliğinin sıfır olması, ölçek ekonomisinden maksimum düzeyde yararlanılması yani bireysel eşdeğer gelirin, hanehalkı gelirine eşit olması anlamına gelir. Diğer uç

nokta eşdeğerlik ölçeği esnekliğinin 1'e eşit olması, ölçekten hiç yararlanmama yani bireysel eşdeğer gelirin, hanehalkı gelirinin hanehalkı büyüklüğüne bölünmesiyle bulunan bireysel gelirlere eşit olması durumudur. Esnekliğin büyümesi, ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyinin azalmasına işaret eder. Eşdeğerlik ölçeğinin bu şekilde hesaplanması, ülkeler arası gelir dağılımı karşılaştırmalarında pratiklik sağlar.

2. Eurostat Ölçeği

Eşdeğerlik ölçeği, yetişkin ve çocuklar için farklı tartılardan yararlanarak da oluşturulabilir. Eşdeğerlik ölçeğinin hesaplanmasındaki farklılığa bağlı olarak bireysel eşdeğer gelirler aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$Y_{ij} = R_i / (1 + \alpha (N_y - 1) + \beta N_c)$$

Denklemin paydasında yer alan eşdeğerlik ölçeğinde N_y yetişkin sayısını, N_c çocuk sayısını gösterir. α parametresi, hanehalkı reisi dışında kalan yetişkinlerin ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyini yansıtır. β ise çocukların ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyini gösteren parametredir. α ve β parametreleri sırasıyla 0.5 ve 0.3 olarak alınmaktadır. Eurostat ölçeği, hanehalkı reisi için 1, eşi ve diğer bütün yetişkinler için 0.5 ve çocukların her biri için 0.3 tartısını kullanır. Bu tartıların geçerli olduğu düşünülürse örneğin, bir çocuklu üç kişilik bir hanehalkı 1.8 yetişkine eşdeğer bulunur. İki yetişkin, iki çocuğun bulunduğu dört kişilik bir hanehalkı ise 2.1 yetişkine eşdeğerdir.

3. Oxford Ölçeği

Bu ölçek Eurostat ölçeğinde olduğu gibi yetişkin ve çocuklar için farklı tartılar kullanır. 1950'li yıllarda Avrupa için geliştirilen bu ölçek artık kullanılmamaktadır. İkinci denklemdaki formül Oxford ölçeği için de geçerlidir. Ancak α ve β parametreleri sırasıyla 0.7 ve 0.5 değerlerini alır. Yani eşdeğerlik ölçeği oluşturulurken hanedeki birinci yetişkin için 1, diğer yetişkinler için 0.7 ve çocuklar için 0.5 tartıları kullanılır. Bu durumda bir çocuklu üç kişilik hanehalkı, 2.2 yetişkine eşdeğerdir. İki yetişkin iki çocuktan oluşan dört kişilik hanehalkı için bu ölçek 2.7'ye eşit olur. Tanımı gereği

Oxford ölçeği, Eurostat ölçeğine göre ölçek ekonomisinden daha az yararlandığı anlamına gelir.

KAYNAKÇA

- AKDER, A. Halis, “Türkiye’deki Bölgesel Eşitsizlikler ve Kırsal Yoksulluk”,
http://www.tesev.org.tr/dosyalar/yoksulluk_bolgesel/turkiyedeki_bolgesel_esitsizlikler_ve_kirsal_yoksulluk.mcw
- AKSU, Ömer A. (1993), *Gelir ve Servet Dağılımı*, İstanbul.
- AKTAN, C. Can (Ed.) (2002a), “Dünyada ve Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği ve Cinsiyetler Arası Yoksulluk”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- AKTAN, C. Can (Ed.) (2002b), “Dünyada ve Türkiye’de İnsani Yoksulluk”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- AKTAN, C. Can, İstiklal Yaşar VURAL (2002), “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, C. Can Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- ALEJANDRO, Carlos Diaz (1985), “Good-Bye Financial Repression, Hello Financial Crash”, *Journal of Development Economics*, Vol. 19, pp.1-24.
- ALESKEROV, F. H. Ersel (1998), “1998 Nobel İktisat Ödülünü Alan Armatya Kumar Sen’in İktisada Katkıları Üzerine”, *İktisat İşletme Finans Dergisi*, Aralık 1998.
- BARSOC, C. (1997), *Kapitalizmin Çarkları: Marksist İktisadi Analiz Öğeleri*, (Çev) Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- BAŞOĞLU, Ufuk (1999), “Krizlerin Öngörülmesinde Sinyal Yaklaşımı”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/05-ufuk/ufuk.htm>, 20.01.2004.
- BAUMAN, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (Çev.) Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- BAYKAL, Deniz (2002), “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, *İktisat Dergisi*, Sayı 432.
- BÖS, D., M. ROSE, C. SIEDL (1998), *Welfare and Efficiency in Public Economics*, Springer-Verlag, Berlin.

- BUFFIE, F. E. (1984), "Financial Repression The New Structuralists and Stabilization Policy in Semi-Industrialized Economics", *Journal of Deveelopment Economics*, Vol. 14, No. 3, pp. 305-322.
- CALVO, Guillermo A., Carmen M. REINHART (2000), "Faer of Floathing", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No: 7993
- CARPIO, G. (1998), "Banking on Crises: Expensive Lessons from Recent Financial Crises", *World Bank Working Papers*.
- CARDOSO, E., A. HELWEGW (1992), "Beloow the Line – Poverty in Latin Amarica", *World Development*, Vol. 20, No. 1, pp. 19 – 37.
- CELASUN, Merih (1986), "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978 – 1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 13 (1-2), pp. 193 – 216.
- CELASUN, Merih (2002), "2001 Krizi Öncesi ve Sonrası", *ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, 11-14 Eylül 2002, Ankara.
- CHOSSUDOVSKY, Michel (1999), *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çev. Neşenur Domaniç, Çiviyazıları: 41, İstanbul.
- ÇAKIR, Mesut, Şansel ALDEMİR (2001), "Yoksulluğun Küresel Boyutları", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 2.
- ÇOLAK, Ömer F. (2001), "İstikrar Programı ve Kriz", *İşveren*, Sayı 39, ss. 6 – 9.
- DAĞDEMİR, Özcan (1999), "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994", *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s. 23-40.
- DANSUK, Ercan (1997), *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo – Ekonomik Yapılarla İlişkisi*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- DEFİNA, Robert H. (2002), "The Impact of Macroeconomic Performance on Alternative Poverty Measures", *Social Science Research*, Vol. 31, pp. 29-48.
- DEMİRGÜÇ, A., E. DETRAGIACHE (1998), "The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries", *IMF Staff Papers*, 45 no:1, pp. 81– 109.

- DOĞAN, Harun (1999), “*Finansal Liberalizasyon Politikalarının Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*”, Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi , Ankara.
- DONALDSON, D., J. A. WEYMARK (1986), “Properties of Fixed-Population Poverty Indices”, *International Economic Review*, Vol. 27, pp. 667-688.
- DİE (1994), *1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Soru Kâğıdı*, Ankara.
- DİE (1997), *1994 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*, Ankara.
- DİE (2001), *2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Soru Kâğıdı*, Ankara.
- DİE (2002), *2001 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*, Ankara.
- DİE (2003), *İstatistik Göstergeleri (1923-2002)*, Yayın No. 2790, Ankara.
- DPT (2001), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No: 2599 – ÖİK: 610, Ankara.
- DPT (2003), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003)*, Ankara.
- DRUCKER, Peter F. (2000), *Yeni Gerçekler*, (Çev.) Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- DUMANLI, Recep (1996), *Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları*, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2449, Ankara.
- DUYAN, Gülsüm Çamur (2003), “Türkiye’de Kadın Yoksulluğu: Halk Ekmek Büfelerinde Bir Araştırma”, *Yoksulluk*, I. Cilt, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul.
- EĞİLMEZ, Mahfi (2001), “Kasım 2000 Krizi Üzerine-1”, http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm
- ERDOĞAN, Güzin (2002), “Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, C. Can Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.

- ERDOĞAN, Niyazi (2002), *Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler: Türk Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Uygulamaları, Kamu Bankaları Deneyimi, Yaklaşım Yayınları, Ankara.*
- EREN, Aslan, Bora SÜSLÜ (2001), “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Finansal Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı, Cilt I, Kasım – Aralık, Sayı 42.
- ERMAN, Tahire, “Köyden Kente Göç, Yoksulluk ve Kadın”, <http://www.ucansupurge.org/newhtml/bulten/12/sayfa24-25.php>, 20.01.2004.
- EROĞLU, Ömer, Mesut ALBENİ (2002), *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta.
- EŞ, Muharrem, Tuncay GÜLOĞLU, “Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği”, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/_gos.php?nt?=239
- FANG, Cheng, Xiaobo ZHANG, Shenggen FAN (2002), “Emergence of Urban Poverty And Inequality In China: Evidence From Household Survey”, *China Economic Review*, Vol. 13, pp. 430-443.
- FERREIRA, F. H. G., G. PRENNUSHI, M. RAVALLION (1999), “Protecting The Poor from Macroeconomic Shocks”, World Bank Policy Working Paper, No. 2160, Washington D. C.
- FERREIRA, F. H. G., L. KEELY (1999), *The World Bank and Structural Adjustment: Lessons from The 1980’s*, Cambridge University Pres, Cambridge.
- FISCHER, S. (2001), “Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?”, <http://www.stern.nyu.edu/globalmacro>
- FLOOD, Robert P., Peter M. GARBER (1984), “Collapsing Exchange Rate Ragimes: Some Linear Examples”, *Journal of International Economics*, Vol. 17, pp. 1 – 13.

- FODOR, Eva (2002), "Gender and The Experience of Poverty In Eastern Europe and Russia after 1989", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 35, pp. 369-382.
- FOSTER, J., J. GREER, E. THORBECKE (1984), "A Class of Decomposable Poverty Measures", *Econometrica*, Vol. 52, No. 3.
- FRY, Maxwell J. (1988), *Money, Interest and Banking in Economic Development*, The John Hopkins University Press, London.
- GALBRAITH, J. K. (2004), İktisat Tarihi, (Çev.) Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara.
- GOLDSTEİN, Morris, Philip TURNER (1999), *Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri*, (Çev.) Ali İhsan Karacan, Dünya Yayınları, İstanbul.
- GÖKAL, İsmail (1997), "Hollanda Gülleri ve Para Piyasasında Deja Vu", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak97/hollanda.htm>
- GÜL, Songül Sallan, Hüseyin GÜL, "Yoksulluk ve Yoksulluk Sorununa Yaklaşımlar", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 21, Sayı 199, s. 3-20.
- GÜLOĞLU, Bülent, A. Ender ALTUNOĞLU (2002), "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika ve Türkiye Krizleri", *İstanbul Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, No. 27, Ekim.
- GÜR, Timur Han, Ayhan TOSUNER (2002), "Para ve Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri", *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.20, Sayı.1, s. 9-36.
- GÜRSEL, Sefettin, Haluk LEVENT, Raziye SELİM, Özlem SARICA (2000), *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: AB ile Karşılaştırma*, TÜSİAD Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/295, İstanbul.

<http://www.amosweb.com>

<http://www.undp.org/hdr2003>

<http://www.cevreorman.gov.tr/ekitap/03.pdf>

<http://www.ekonomist.com.tr>

- HULME, David, Andrew SHEPHERD (2003), "Conceptualizing Chronic Poverty", *World Development*, Vol. 31, No. 3, pp. 403-423.
- İMER, Evrim (2003), *Genel Kabul Gören Gözlemler Açısında Türkiye Ekonomisindeki Krizler ve Krizlerin Bulaşıcılığı Üzerine Bir Uygulama*, TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara.
- JALAN, Jyotsna, Martin RAVALLION (2000), "Is Transient Poverty Different? Evidence for Rural China", <http://www.univ.tlse1.fr/ARQADE/ressources/Cahiers/2000/JDS1.PDF>, 10.02.2004.
- JAMAL, Haroon (2001), "On The Estimation of An Absolute Poverty Line: An Amprical Appraisal", *Policy Paper*, No. 23.
- JEANNE, Olivier (2000), "Currency Crises: Aperspective on Recent Theoretical Developments", *Special Papers in International Economics*, No. 20, March, New Jersey.
- KARAMAN, İsmail (2001), "Ekonomik Kriz ve Kimsesiz Yoksullarımız", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı, Cilt II, Yıl 7, Kasım-Aralık, Sayı 42.
- KAZGAN, Gülten (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KRUGMAN, Paul (1979), "A Model of Balance of Paymants Crises", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 11 (3), 1979, pp. 311 – 325.
- KRUGMAN, Paul (2001), *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah*, (Çev.) Neşenur Domaniç, Literatür Yayınları: 69, İstanbul.
- KUROSAKİ, Tasakhi (2003), "Measurment of Chronic and Rtansient Poverty: Theory and Application to Pakistan", http://idpm.man.ac.uk/cprc/conference/conferencepaper/KURO_TXT%2027.02.03.PDF, 10.02.2004.
- LEVENT, Haluk (2004), "Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Çalışma Grubu Raporu", *2004 Türkiye İktisat Kongresi*, 5 – 9 Mayıs, İzmir.
- LUSTING, N., M. WALTON (1998), "Crises an the Poor: A Template for Action", World Bank and Inter-American Development Bank, unpublished.

- LUSTING, Nora (2000), "Crises an the Poor: Socially Responsible Macroeconomics", *Sustainbale Development Departmant Technical Papers*, No: POV-108, Inter-American Development Bank, Washington D.C.
- MARTINI, P. R. (1999), "Income Inequality Within and Between Countries Main Issues in the Literature", *Human Development Report*.
- MARX, Karl. (1978), *Capital: A Critique of Political Economy*, Progress Publishers, Moscow.
- MISHKIN, Frederick S. (1999), "Global Financial Instability: Framework, Events, Issues", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13 (4), pp. 3 – 20.
- ÖZATAY, Fatih (2000), "The 1994 Currency Crises in Turkey", *Journal of Policy Reform*, Vol. 3 (4), pp. 327 – 352.
- ÖZCAN, M. Kıvılcım (2003), "Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 14, Sayı 49, ss. 84-98.
- ÖZER, Mustafa (1999), *Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar*, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- ÖZSOY, Esin (2002), "Kalkınma-Yoksulluk İkilemi ve Türkiye", http://www.isguc.org/yoksulluk_ikilemi.php, 21.01.2004.
- PARASIZ, İlker (1996), *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayını, Bursa.
- PARASIZ, İlker (1998), *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- PARASIZ, İlker (1999), *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Ezgi Kitabevi Yayını, Bursa.
- PISSRIDES, C. A. (1991), "Macroeconomic Adjustment and Poverty in Selected Industrial Countries", *The World Bank Economic Review*, Vol. 5, No. 2, pp. 207 – 229.
- POLANYİ, Karl (2000), *Büyük Dönüşüm*, (Çev.) Ayşe Buğra, İletişim Yayınları: 667, İstanbul.

- POPOVA, Daria (2002), "The Impact Of The Gender Composition Of Households On Inequality And Poverty: A Comparison Across Russia And Eastern Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 35, pp. 395-409.
- RADELET, Steven, Jeffrey SACHS (2000), "The Onset of The East Asian Financial Crises", *Currency Crises*, The University of Chicago Press, Chicago, pp.105-161.
- RAVALLION, M. (1994), *Poverty Comparasions*, (Fundamentals of Pure and Applied Economics Distribution Section, Vol. 56: A Guide to Concepts ang Methods), Langhorne, PA: Harwood Academic Publishers.
- ROSIER, Bernard (1994), *İktisadi Kriz Kuramları*, (Çev.) Nuhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ROY, S. (1996), "Development, Environment and Poverty – Some Issues for Discussion", *Economic and Political Weekly*, Vol. 31, No. 4, pp. 29 – 41.
- SAVAŞ, Vural (2000), *İktisatın Tarihi*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- SEN, Armatya K. (1976), "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement", *Econometrica*, Vol.44., pp. 219 – 231.
- SERİN, Vildan, Eyup BASTI (2001), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı, Cilt II, Yıl 7, Kasım-Aralık, Sayı 42.
- SEYİDOĞLU, Halil (1996), *Uluslararası İktisat*, 11. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Halil (2003), *Uluslararası Finans*, 4. Baskı, Güzem Can Yayınları No. 19, İstanbul.
- SHARPE, Andrew (2001), "Estimates of Relative and Absolute Poverty Rates for The Working Population in Developed Countries", *Centre for the Study of Living Standarts Session "International Perspectives on Poverty and Health"*, Annual Meeting of the Canadian Economics Association, McGill University, Montreal, Ouebec, June 1-3.

- ŞENSES, Fikret (2002), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: 770, İstanbul.
- SOMÇAĞ, Selim (2002), “Türkiye’nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları”, http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Diger/somcagAgu02.doc
- TCMB (1995), *Yıllık Rapor 1994*, Ankara.
- TEKİNŞEN, Ali (2002), “Finansal Kriz Türleri ve Krizlerin Öngörülmesinde Kullanılan Temel ve Öncü Göstergeler”, *Dumlupınar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Sayı 6, Haziran, s. 69-84.
- TEMELLİ, Sezai (2003), “Kamusal Yoksulluk Endeksi Üzerine Bir Deneme”, *METU International Conference in Economics*, September 6-9, Ankara, 7 Eylül 2003, “Küreselleşme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk” oturumu.
- TIMMER, C. P. (1994), “Population, Poverty and Policies”, *American Economic Review*, Vol. 84, No. 2, 261 – 265.
- TJONNELAND, Elling N., Henrik HARBOE, Alf Morten JERVE, Nazneen KANJI (1998), “The World Bank and Poverty in Africa: A Critical Assessment of the Bank’s Operational Strategies For Poverty Reduction”, *Chr. Michelsen Institute (CMI) CROP Secretaria, Evaluation Report No. 7.98*.
- TOKATLIOĞLU, İbrahim (2003), *Bankacılık Sektörünün Regülasyonu- Deregülasyonu ve Sektör Üzerindeki Verimlilik, Karlılık ve Refah Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TOKATLIOĞLU, İbrahim, Alparslan BAŞARAN (2003), “Türkiye’de Yoksulluğun Dağılımı, Yapışkanlığı ve Transfer Politikaları”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 14, Sayı 49, Güz, Ankara.
- TOPRAK, Metin (2001), *Küreselleşme ve Kriz*, Türkiye ve Dünya Deneyimi, Siyasal Kitabevi , Ankara.
- TÜRK, İsmail (1999), *Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, 13. Baskı, Ankara.
- UNDP (2001), *Human Development Report, Making New Technologies Work for Human Development*, Oxford University Press, Geneva.

- UYGUR, Ercan (2001), “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, No: 2001/1.
- VAN WIJNBERGEN, S. (1983), “Interest Rate Mangement in LDCs”, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 12, pp. 433-452.
- WILLIAMSON, John, Molly MAHAR (2002), *Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.) Güven Delice, Liberte Yayınları, Ankara.
- WORLD BANK (2000), *Turkey Economic Reforms, Living Standarts and Social Welfare Study*, Report No: 20029-Tu.
- WORLD BANK (2001), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York.
- WORLD BANK, *Introduction to Poverty Analysis*, <http://www.dal.ca/~kxu/HandbookPovertyAnalysisEng.pdf>
- YARDIMCI, Yusuf, Sevil UYGUR, Sema ALICI, Haluk LEVENT, Sühendan EKNİ, “Türkiye’de Hane Halkı Yoksulluk Profili ve Yoksulluk Kestirimine Yönelik Regresyon Modelleri”, *Yoksulluk*, III. Cilt, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, ss. 408 – 431.
- YANIKDEMİR, S. Orhan (2001), *Finansal Serbestleşme ve Muhtemel Kriz Etkileri: Türkiye Örneği*, Adnan Menderes Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- YAY, Gülsün Gürkan (2001), “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı, Cilt II, Yıl 7, Kasım-Aralık, Sayı 42.
- YELDAN, Erinç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YELDAN, Erinç (2002), “İstikrar, Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler”, *Birikim*, Kasım.
- YILMAZ, Şiir (2001), “Liberal İktisat Öğretisi, Kriz ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.3, s. 27-40.